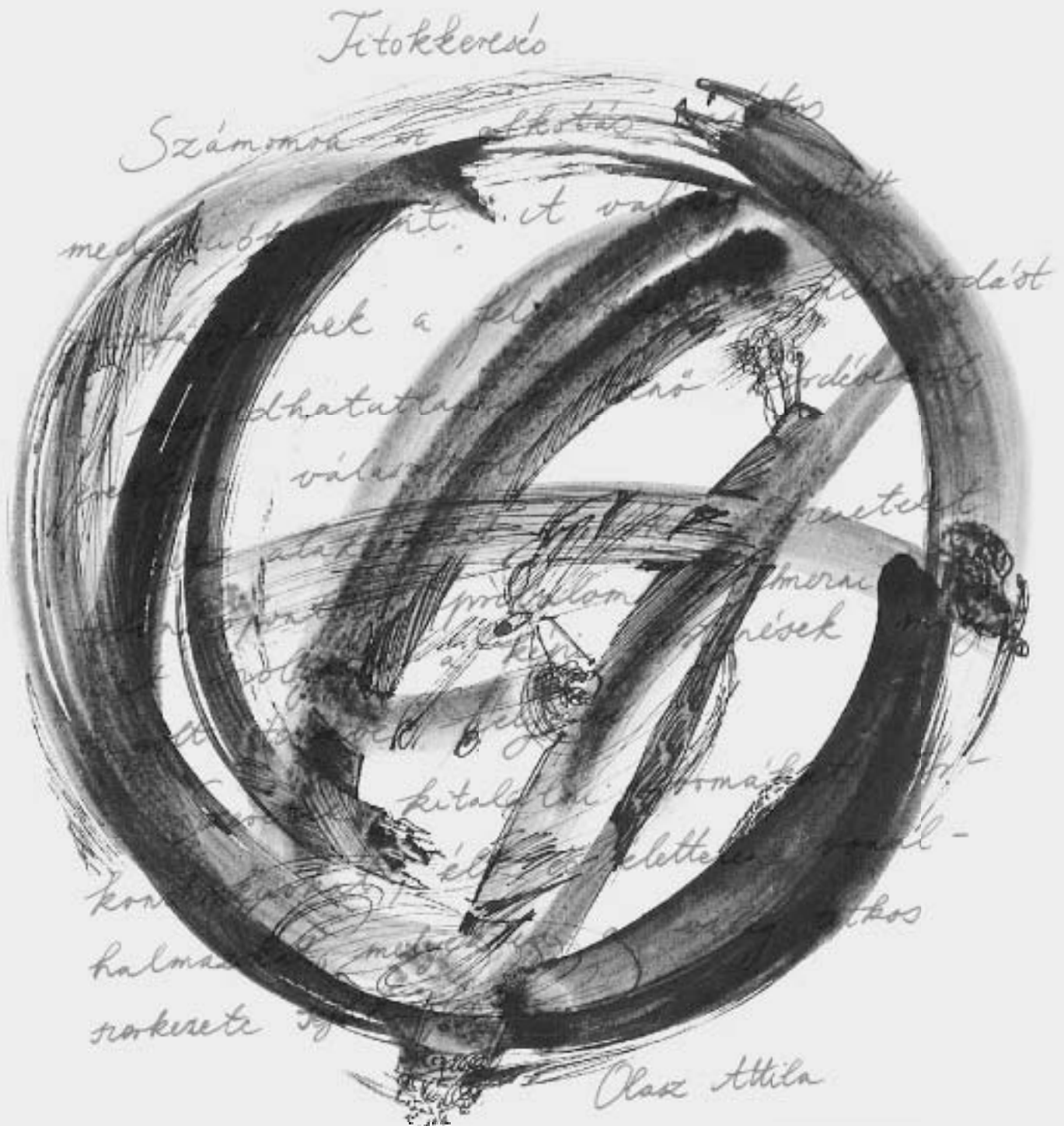

MŰHELY

John Cowper Powys: A boldogság művészete
• Karátson Endre: Gyerekkorunk otthona II.
Kitalálni egy otthon 19. Bölcsészpályám mély-
szerkezetéről; 20. Benozzo Gozzoli képregénye;
21. Vidám látogatások a templomban lakó
ördögnél • Bertók László, Gál Ferenc, Gergely
Ágnes, G. István László, Gülch Csaba, Horváth
Elemér, Károly György, Pintér Sándor, Polgár

2006

3

Péter, Szeles Judit és Turczai István versei •
Czapáry Veronika és Tarzan Zéró prózái • „Nem
vagyunk filodendronok” – Burány Bélával Iván
Csaba beszélgetett • Dane Zajc esszéi és napló-
részlete • Géczai János: A Kereszténység rózsái •
Ferencz Győző: A holokauszt emlékezete Gergely
Ágnes verseiben • Zalán Tibor: Tűnődések Olasz
Attila képei fölött • Képek: Olasz Attila grafikái

Tartalom

GERGELY ÁGNES:	Angyal a kertben.....	3
----------------	-----------------------	---

JOHN COWPER POWYS:	A boldogság művészete – 2. rész (Danyi Zoltán fordítása).....	4
--------------------	---	---

„A legfőbb feladatunk az, hogy magától az élettől legyünk boldogok, és ne várjunk folyton ingyenc falatokra a sorstól, ünnepnapokra a vak szerencsétől, vagy pompás estélyekre a végzettől. Mindössze annyi a dolgunk, hogy a legmélyebb hitvallásunkká, a legszigorúbb erkölcsiségünké tegyük a boldogság megszerzésére és megtartására irányuló folyamatos törekvést.”

KARÁTSON ENDRE:	Gyerekkorunk otthona II. Kitalálni egy otthont	
	19. Bölcsészpályám mélyszerkezetéről	8
	20. Benozzo Gozzoli képregénye	11
	21. Vidám látogatások a templomban lakó ördögnél.....	15

„A látás, az érzékelés megújulását keressük, mint az impresszionisták, a szemlélődés költészetét, mint a romantikusok, a felfogások és szokások viszonylagosságát, mint a felvilágosodás hívei.”

BERTÓK LÁSZLÓ:	Még mindig éri annyi megaláztatás.....	20
TURCZI ISTVÁN:	Geografia poetica.....	21
GÁL FERENC:	Dackorszak.....	23
	Kibicelés	23
PINTÉR SÁNDOR:	Valami egész.....	24
	Magasba tartja.....	24
KÁROLY GYÖRGY:	Észak	25
	Szignó	25
POLGÁR PÉTER:	elvesztett jelentés	26
	nappali álmodozó.....	26
	ottfelejtett lábnymok.....	26
SZELES JUDIT:	Ingrid Turesson.....	27
G. ISTVÁN LÁSZLÓ:	Súlyegyen.....	28
	Álmodott sorok	28
	Életfa.....	28
GÜLCH CSABA:	Az első	29
	Megint egy nap	30
	Töredékek	31
HORVÁTH ELEMÉR:	a vak miltonhoz.....	32
	a vasfüggöny után	32
	a velencei archívumok	32
	az idegen	33
	a zsebmetsző	33
	bibliotheca historica.....	33

TARZAN ZÉRO:	Zanza novellák	34
	Orvosnovella	35
CZAPÁRY VERONIKA:	Kafka rájött, hogy eltűnt.....	37
	Városok Üvegvirágos éjszakák	40

„Nem vagyunk filodendronok” – Burány Bélával Iván Csaba beszélgetett 42

„Adott egy vázlatos program, s az a nézők reagálása és a mi kedvünk alapján módosulhat. A zenekar közösen improvizál. Gyakran nem beszéljük meg előre, honnan hova vigyük a zenét.”

DANE ZAJC:	Vidékem szépsége.....	45
	Bukdácsolók padja	45
	Goya kutyája	48
	A szó és a csend játéka	48
	Napló.....	52
	Hogyan születik a vers (Lukács Zsolt fordításai).....	55

„... megtörtént, hogy álmodtam egy tájról, amely olyan volt, mintha az én verseimből elevenedett volna meg.”

GÉCZI JÁNOS:	A kereszténység rózsái	57
---------------------	------------------------------	----

„A rózsza a zsidó szöveg alapján riadalmat és félelmet keltő hőség növényének is tűnhet – s így asszociálható a mediterráneum fényisteneinek tulajdonságaival. A gyümölcserlés és a gabona beérése az ember táplálkozását tette lehetővé, az életben maradás esélyét növelte, a mikrokozmoszi horizont azonban a rügyek kibomlása és a virulás jelzése által a makrokozmosz felé is nyitottá vált.”

FERENCZ GYŐZŐ:	Kozma utca 6. – A holokauszt emlékezete Gergely Ágnes verseiben.....	65
-----------------------	--	----

ZALÁN TIBOR:	A tér és az idő ct-metszetei – Tűnődések Olasz Attila képei fölött.....	70
---------------------	---	----

KELEMEN LAJOS:	„maga csinálja a mérleget is meg a súlyokat is” (Bertók László: Hazulról haza).....	72
LÁNG GUSZTÁV:	Hallatszik-e a csönd? (Szélgjegyzetek Turczy István válogatott verseihez)	73
GLASER PÉTER:	„Tövisek közé zuhant a hajnal” (Gülch Csaba: Profán zsoltár).....	75
SÜTŐ CSABA ANDRÁS:	Beszélgetések – (a)miről érdemes (Takáts József: Talált tárgy).....	75
JUHÁSZ ATTILA:	Portrék és gyorsfényképek (Baán Tibor: Szerepválaszok).....	77
LŐRINCZY HUBA:	A piacképes Márai és a bestsellerlista. Posztumusz reneszánsz (Tanulmányok Márai Sándor német nyelvű utóéletéhez)	78

KÉPEK: OLASZ ATTILA grafikái

GERGELY ÁGNES

Angyal a kertben

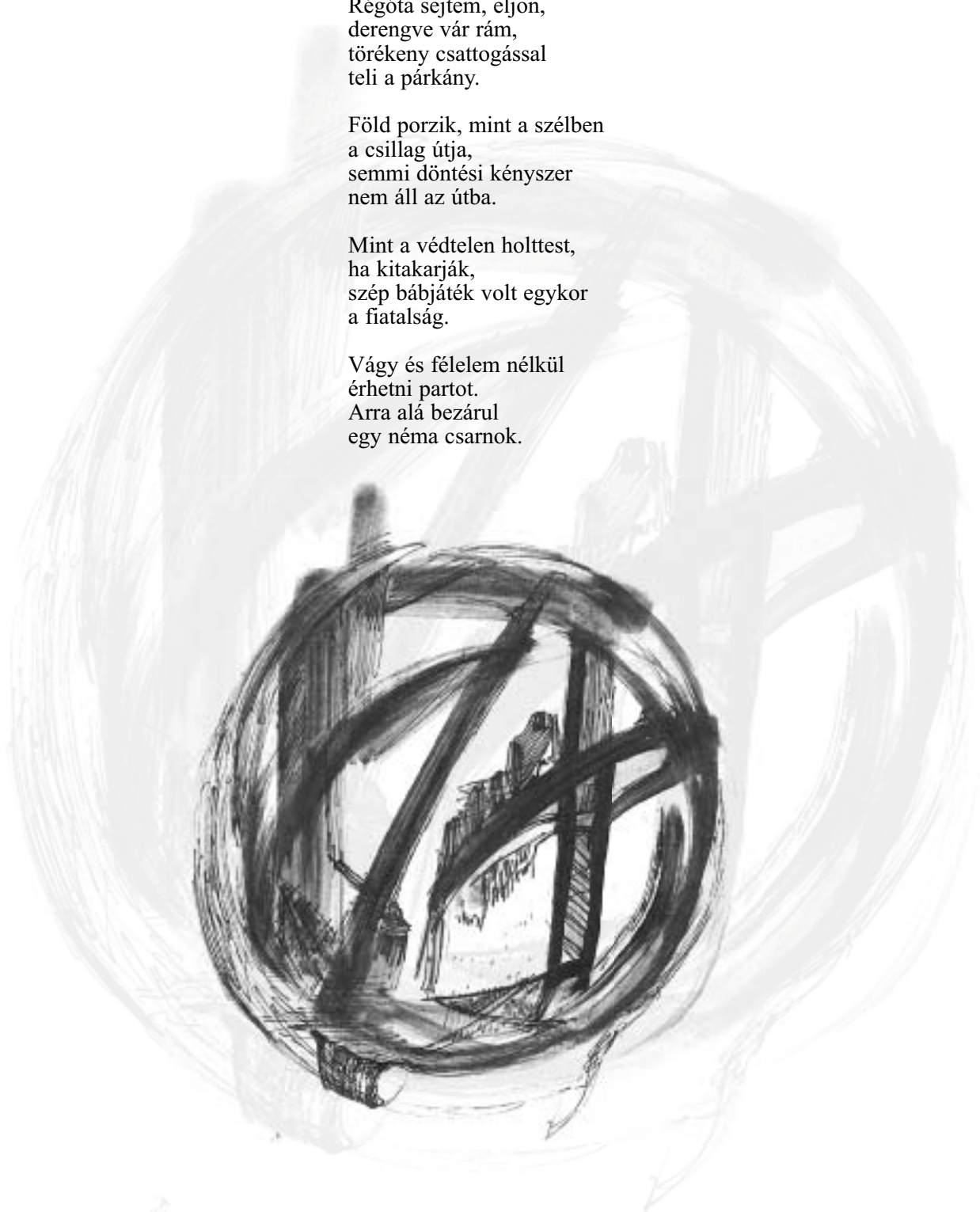
Meg kellett végre tudni,
és bármi áron:
kinn angyal jár a kertben,
az én barátom.

Régóta sejtem, eljön,
derengve vár rám,
törékeny csattogással
teli a párkány.

Föld porzik, mint a szélben
a csillag útja,
semmi döntési kényszer
nem áll az útba.

Mint a védtelen holttest,
ha kitakarják,
szép bábjáték volt egykor
a fiatalság.

Vágy és félelem nélkül
érhetni partot.
Arra alá bezárul
egy néma csarnok.

JOHN COWPER POWYS

A boldogság művészete

*Részlet a Munkák és napok című fejezetből**

Ha a test és a lélek megnyugvása érdekében kellő odaadással gyakoroljuk a cselekvés világából való visszavonulást, és elmerülünk egy-egy ígéző jelenség szemlélésében, akkor nemcsak az élet mélyebb dolgaiban való elmélyedés, hanem egyszersmind az olyannyira üdvözítő és vigasztaló felfrissülést kiváló módjára is szert teszünk. Ezek az „örök pillanatok” a lényegükből adódóan filozofikusak és amorálisak egyszerre; és mivel teljes elfordulást jelentenek a gyakorlati dolgoktól, az abszolút gondtalanság érzetével ajándékoznak meg bennünket. Önünk a nem énnel szembesül ilyenkor, és bármely tárgy, amelyet esetleg észre sem vettünk korábban, most az egész világegyetem jelképéül szolgál.

Mindennapjaink teljes figyelmet igénylő tevékenységei közepette gyakran megfeledekezünk a belső tudatfolyamunk szakadatlan áramlásáról, a magányos szemlélődés termékeny befogadóképességéről. Márpedig aki hosszú és boldog életet szeretne élni, annak meg kell markolnia, az idő áramából ki kell tépnie azokat az örökkévaló pillanatoakat, amelyekben átadhatja magát a lélek elcsendesedésének, és feloldódhat a tárgyi világ egy-egy részletének önzetlen befogadásában. Ragadjuk meg ezeket a pillanatoakat, amikor csak módunk van rá, ragadjuk meg őket bárhol és bármikor: vonaton, buszon és váróteremben, riksában, taxiban és komphajón, ligetek padján, templomban és hotelok, színházak halljában, és az előszobában, a mosdóban, az ágyunkban és a kertkapuban!

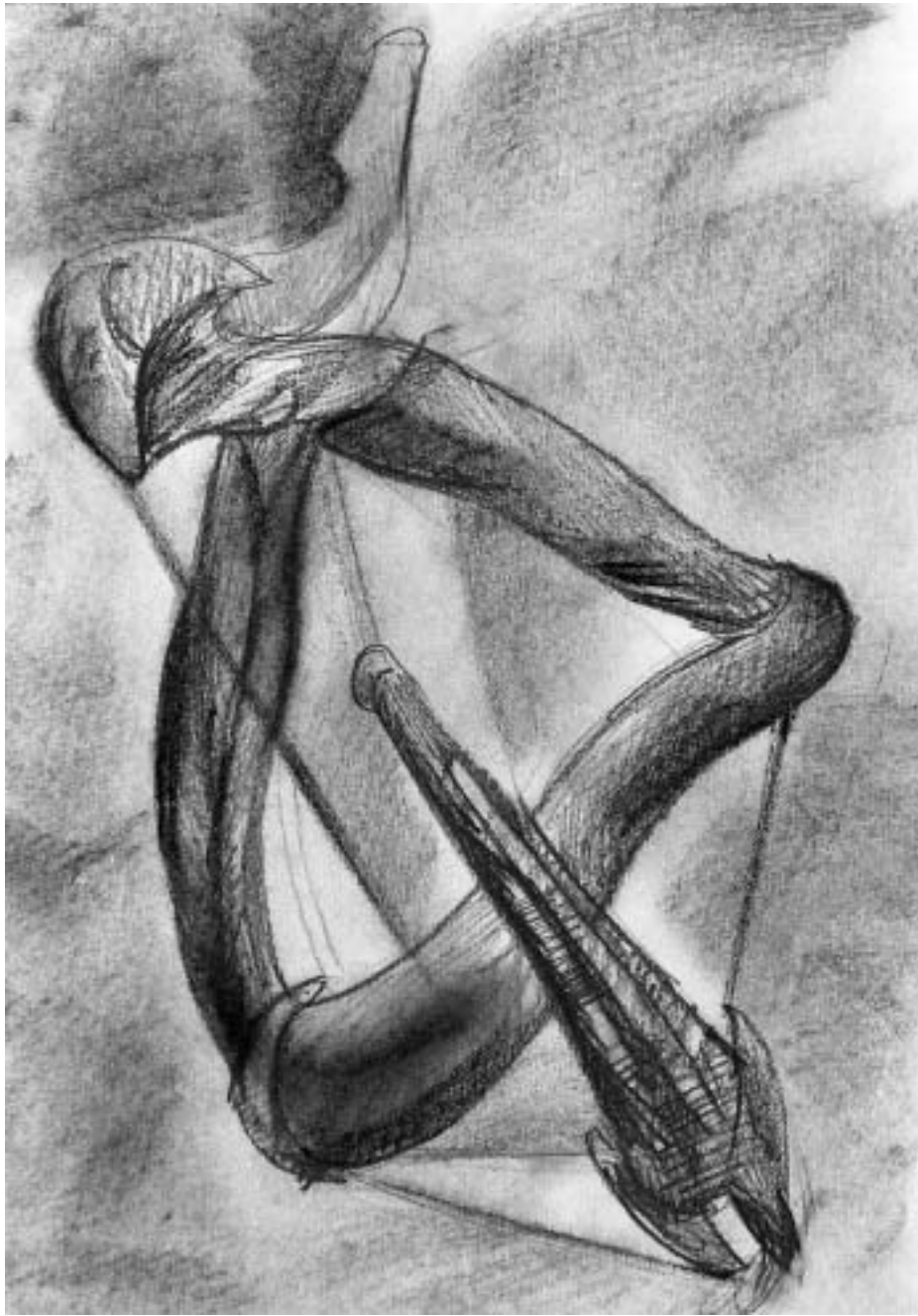
Ezeknek a pillanatoknak köszönhetően elmerülhetünk a teljes gondtalanság állapotában, legalább egy lélegzetvételnyi időre – márpedig ez az egyetlen módja annak, hogy boldogabbak legyünk és megóvjuk idegeinket az elhasználódástól. A gyermekeknek és az öregeknek ezt aligha kell elmagyarázni; ha pedig a dél heves izzása közepette nem tudjuk felidézni magunkban a nap kezdetének és végének üdvösségét, önként mondunk le az élet nektárjáról. Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a gondtalanság e szent forrásában való megmerítkezéseket elrejtjük barátaink és ismerőseink elől; hiszen az átmeneti bajokkal vagy épp fenyegető gondokkal küszködő, zaklatott társaink számára mi sem lehet bosszantóbb annál, mint ha azon kapnak bennünket, hogy könnyedén és felszabadultan lebegünk a világ e titkos, bűvópatakszerű áramlásában. Azok, akik nem ismerik és nem gyakorolják maguk is ezt az isteni titkot, sohasem fogják megtudni, mit jelent az igazi boldogság.

Ezekben a mennyei, gondtalan pillanatokban valójában nem csupán a gyermek- és öregkor áldásos kiváltságait tesszük magunkévá, hanem léleklében visszatérünk az élet egy korábbi, úgymond „vegetációs” korszakába; ugyanakkor pedig megsejtünk valamit egy majdan elkövetkező időszak „isten” állapotából is.

A valódi boldogság technikájának egyébként több köze van az ember egyhangú, szürke napjaihoz, mint az élet sorsdöntő fordulataihoz. Az ilyen szavakat, mint „unalmas”, „sivár”, „banális”, „egyhangú”, „szürke”, „hétköznapi”, amúgy is a legjellemtelenebb és legostobább emberek találták ki. A legfőbb feladatunk az, hogy magától az élettől legyünk boldogok, és ne várjunk folyton ínycsafalatokra a sorstól, ünnepnapokra a vakszerencsétől, vagy pompás estélyekre a végzettől. Mindössze annyi a dolgunk, hogy a legmélyebb hitvallásunkká, a legszigorúbb erkölcsiségünkkel tegyük a boldogság megszerzésére és megtartására irányuló folyamatos törekvést. Minden titok nyitja eme sztoikus magatartás következetességében rejlik. Ha elég kitartók vagyunk, egyszer csak érezni fogjuk, hogy rendíthetetlen kedéllyel kerekedünk felül mindazokon a vad, ádáz helyzeteken, amelyek próbára teszik életfilozófiánkat.

Abban a kulcsfontosságú kérdésben, hogy vajon a tartós boldogságért milyen mértékben kell a szórakozást igényesebb művelődéssel felcserélnünk, az volna a javaslatom, hogy mindenekelőtt a boldogság szüntelen gyarapodását tartsuk szem előtt. A legjobb talán, ha engedményeket teszünk. A szabadidő eltöltésének némely módja – mint például a moziba járás, az újságolvasás, vagy az érzélgős lektűrökben való elmerülés – olyan kellemes és élvezetes tevékenység, hogy igazán kár volna lemondani róla. Persze ennél is sajnálatosabb lenne, ha a felszínes kedvtelések mellett a kikapcsolódás semmilyen

* Az első részt előző számunkban közöltük.

más módját nem gyakorolnánk. Mindannyiunknak szüksége van olyan gondtalan tevékenységre, amelynek semmi köze hivatásunkhoz vagy a világi sikerekhez, mégis, akár a világ végéig tudnánk vele foglalkozni. Vagyis minden embernek szüksége van olyasmire, amit az angolok hobbinak neveznek. Ebben a tekintetben nincs különbség a calcuttai páriák, a benaresi koldusok, a New York-i cigányok, a londoni ponyvairók, a dorseti nyugdíjasok vagy az isztambuli háremhölgyek között. Ugyanis minden egyes embernek, aki a *tartós* boldogság elérésére törekszik, meg kell találnia a maga személyes „hóbortját”, bármi legyen is az: ganajtúró bogarak megfigyelése vagy őskövületek gyűjtése, latinnyelvtanulás vagy dorombozás, sétatobok faragása vagy ágyterítők himzése, a botanika tanulmányozása vagy népdalok, népmesék ápolása – olyasvalami tehát, aminek már a gondolata is páratlan lelkesedéssel tölti el reggelente, mihelyt kinyitja szemét, éppen úgy, mintha titkos szerelem vagy játékszenvedély hevitené az embert.

A boldogság művészete mindössze két dolgon múlik: *az elszántságon és a gyakorlás*on. Aki unja már, hogy folyton erről beszélek, az ne feledje, miről van szó: a továbblépő boldogság időről időre bárkit meglegyinthat törekeny szárnyaival, ehhez nincs szükség semmilyen filozófiára. Ez a könyv azonban a *tartós* boldogság technikájával foglalkozik, akár erkölcsös vagy erkölcstelen, akár könnyű vagy nehéz is az.

Mindent a megfelelő mértékben, se többet, se kevesebbet – ezen múlik a boldogság. A mértéktartást kell begyakorolnunk; azt tehát, hogy semmiben se akarjunk addig tobzódni, amíg rossz szagot nem kezd árasztani, mint csípős hajnalokon a csonkig égett gyeritya. Ha például szenvedélyes dohányosok vagyunk, akkor a következő szál meggyújtását minden esetben addig kellene halogatni, amíg nem olvastunk el bizonyos számú oldalt a könyvünkől, vagy amíg nem írtunk meghatározott számú sort a füzetünkbe, vagy amíg nem értünk el valamely távolságig a sétánk során, vagy amíg nem telt el egy bizonyos idő, amelyet magunknak meghatároztunk. Ha egyik cigarettát szívjuk a másik után, míg csak túl nem telítődünk vele, akkor szinte szándékosan elpusztítjuk a dohányzásban rejlő érzéki örömök elbűvölő tündéreit. De ha mindig csak egy kicsivel is tovább nyújtjuk az időt, amíg a következő szálát meggyújtjuk, akkor nemcsak a dohányzás élvezetét fokozzuk, hanem életünk boldogságát is. Akik megállás nélkül, szüntelenül dohányoznak, végül a nemdohányzók szintjére esnek vissza, és olyanokká válnak, mint akik a fűtött szobát és a meleg ételt *eleve adottnak* tekintik – és ezzel sárba tiporják a földi élet méltóságát. Ez a magatartás a fő oka annak, hogy a gazdag ember nehezen jut be a mennyek országába.

Visszatérve a szórakozás és a művelődés közötti egyensúly sarkalatos kérdésére: amint utaltam rá, az a legjobb, ha engedményeket teszünk. Túl szigorú önmegtartóztatás lenne csupán azért lemondani arról az önfeledt gyönyörűségről, amelyet a férfiak az újságolvasásban, a nők a filléres regények olvasásában találnak, mert valami más talán „kulturáltabb” örömeiket ígér. Egyébként is jobb, ha felszínes dolgokat olvasva mély gondolataink támadnak, mint ha mélyenszántó könyveket lapozva üres semmiségek járnak az eszünkben; hiszen az számít csak igazán, hogy *bennünk* mi történik.

Ha már az újságolvasásnál tartunk, mondjuk el, hogy aligha van találébb példa a férfiak többségét jellemző fennkölt képmutatásra, mint a komolyság, amellyel a bűnügyi híreket és a reklámokat böngészik, titkos élvezettel, olyan képet vágva, mint egy miniszter, aki létfontosságú állami ügyeket fontolgat éppen. E komolyságnak olyan erkölcsi súlya van, hogy általa sikerült meghonosítani azt a nézetet, mely szerint egy újságot olvasó férfi – a lektűröket bújó nővel ellentétben – Isten előtt szent. Mindazonáltal persze, lett légyen akár szent és áhítatos, akár könnyelmű és istentelen, semmiképp sem szabad lemondanunk e gondtalan, mennyei pillanatokról, amikor maradéktalanul feloldódunk az olvasás önfeledtségében. Ezek az isteni közzjátékok jelentik megfáradt testünknek az áldott megnyugvást és lázas lelkünknek a mennyei megszabadulást. Megpihenünk, elfeledjük a dolgokat, és boldogok vagyunk – legalább egy kis időre.

Ami az újságolvasást illeti, az epikureusok természetesen idegenkednek az esti lapoktól, kivéve, ha valamiért nem volt alkalmuk elolvasni a reggeli újságot. A holnapi lapot ma éjjelkor megvenni pedig – hacsak nem az újságárosok iránti rendkívüli előzékenységből történik – olyan, mint koraszülésnél asszisztálni.

A szenvedélyes regényolvasás, ami lányoknak mindenképp hasznos a tartós boldogság érdekében, fiúk esetében ártalmas lehet. A regényolvasás, hacsak nem párosul komoly szellemi törekvésekkel, a valóságtól való eltávolodás miatt veszélyes és bomlasztó narkotikum egy fiatal ember számára. A lányok esetében viszont – akiknek a léte eleve erősebben gyökerezik a valóságban annál, mint amit az idegeik el tudnak viselni – a regényolvasás többszörösen indokolt visszavonulást jelent az álmodozás, az ábrándos megregés belső világába. És ennek a rejtett lelki áramlásnak *egész életük során* fenn kell maradnia. Ezzel szemben a fiúk természetükből adódóan olyannyira a képzelet hatása alatt álló lények, hogy ha ráadásul másod- vagy harmadrangú regények rabjai lesznek, elveszítik istenadta képességüket, amellyel támadó és védekező fegyvereiket felkészíthetik az étellel vívott küzdelemre. Mindazonáltal áldott a regényíró – legyen akár első-, másod- vagy ötödrangú –, akinek műve úgy megbabonázza a hölgyolvasók szívét, hogy rövid időre feledni tudják a valóság minden nyűgét, amelyre máskülönben minden idegszáluk veszedelmesen ki van élezve.

A cseppnyi vízárt alábukó fecske röptének íve mellett a világon semmi sem sugároz olyan mély harmóniát, mint az olvasásba belefeledkező nő látványa. A legtöbb, amit a hölgyek tehetnek a boldogság érdekében, hogy mielőbb rászoknak a regényolvasásra, és ha módjukban áll, a végletekig fokozzák ezt a szenvedélyt. Nem kell attól tartaniuk, hogy a regények megrontják ízlésüket és kárára lesznek műveltségüknek; hiszen a nők, ellentétben a férfiakkal, esztétikai és filozófiai értelemben nem adják át magukat ezeknek a könyveknek, nem veszik a lelkükre őket. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy filozófiai becsvágy híján, amely fogékonytá tenné őket az elmélkedésekre, a nők ugyanúgy mellőzik a szerző stílusát és bölcséletét, ahogy a férfiakkal folytatott beszélgetéseik

során átsiklanak a számukra felesleges részletek felett; sokkal inkább arról van szó, hogy csupán a szereplőkre és a történetre figyelnek. Ez az, ami igazán foglalkoztatja őket, minden egyebet pedig, némiképp talán joggal, elengednek a fülük mellett. A nők valójában sokkal „átersztőbb” módon fogadják be a népszerű kultúrát, így nem árt nekik és nem gátolja egyéniségük fejlődését, ha klasszikusnak aligha nevezhető műveket olvasnak.

A férfiakkal más a helyzet. Amikor egy „sikeres” férfi értéktelen ponyvaregény olvasásába kezd, mivel a sikerrel járó jellegzetes elfajzás biztos jeleként immár semmilyen más módon nem tud kikapcsolódni többé, és közben dölyfösen lenéz minden szerencsétlen flótást, aki pallérozni próbálja elméjét, akkor voltaképp az intellektus valódi haszna iránt tanúsít végzetes megvetést; márpedig így módon, legalábbis Dante szerint, egyenes út vezet a pokolba. Egyébként a sikeres üzletember, midőn a vállalkozásban megfáradt elméjét bűnügyi regények olvasásával próbálja ellazítani, leginkább egy elmélyült komolysággal tetvekre vadászó majomra emlékeztet. Ezzel szemben ha egy szorgalmas háziaszornynak sikerül néhány percre belefeledkeznie egy másodrangú érzelmes regénybe, az éppen olyan frissítő, erőt adó, éltető művelet lehet számára, mint amilyen a tehének önfelelt kérődzése.

Bárhogy legyen is azonban, egyvalami egészen bizonyos: mindennapi boldogságunkat nagyban fokozza, ha időnként a munkánktól teljesen eltérő szellemi tevékenységgel foglalkozunk. E tekintetben felbecsülhetetlen haszonra tehetünk szert például akkor, ha egy idegen nyelvet lépésről lépésre elsajátítunk, majd a megszerzett nyelvtudást egy ismert klasszikus mű segítségével fokozatosan tökéletesítjük. Ehhez viszont elengedhetetlen, hogy igazán nagy művet válasszunk, amelynek minden ízében benne foglaltatik a világ alapvető tragikumuma és komikumuma, mely több ezer év óta jottányit sem változott. Ezen a ponton érdemes megjegyeznünk, hogy életbölcességünket nem azok a sziporkázóan okos könyvek érlelik a legzamatosabbá, amelyek újabbnál újabb izgalmas áttekintést nyújtanak az életről, hanem azok a régi, méltóságteljes művek, amelyeknek egyszerű, tömör, epikureus sztoicizmusa néhány nagyívű, nemes alap gondolatba sűríti zűrzavaros létezésünket. „Aequam memento rebus in arduis servare mentem”¹ – nincs szükség kiváló nyelvérzékre ahhoz, hogy a bennünket emésztő gondok és bajok esetén segítségünkre legyenek az ilyesféle gondolatok, amelyek bölcs megfontoltságukkal néhány ezer éve kísérik az emberek derűs és borús napjait.

Végezetül elérkeztünk ahhoz a fontos kérdéshez, hogy milyen hatást gyakorol életünk felhangjaira és mellézköngéire tényleges, nap mint nap végzett munkánk; hiszen napjaink legnagyobb részét szükségképpen ezzel töltjük el. Mindennapi fáradozásaink során nem a munka jellege a fontos, hanem inkább a kedély, amellyel a dolgunkat tesszük. Minden azon múlik, hogyan viszonyulunk hozzá: még a legszánalmasabb kétbalkezes is találhat némi meglepődést kevésbé kedvelt munkájában, ha túlzott önsajnálattal nélkül teszi a dolgát, és megpróbál örülni annak, hogy egyre nagyobb jártasságra tesz szert szakmájában. Okosabb ilyenkor, ha nem a miénknél jobb állásokra gondolunk, hanem olyanokra, amelyek rosszabbak annál. Ha viszont mégiscsak a miénk volna a lehető legpocsékabb munka, amely semmiféle vigasszal nem szolgálhat számunkra, akkor is kell lennie bennünk annyi elszántságnak, amennyivel át tudjuk vészelní átkos munkahelyi óráinkat, és kemény szívvel ki tudjuk várni a megkönnyebbülés pillanatát. Mert ne feledjük: „Bármily kimerítő és hosszadalmas volt a nap, a végén vecsernyére harangoznak.”²

Viszont már csakugyan maga az ördög bújt belénk akkor, ha a megnyugvás perceinek elérkeztével sem tudunk olyan paradicsomi boldogságban fürdőzni, amilyenben soha nem mártózkodhat meg azok a „szerencsések”, akik csupán a munkájukat tudják élvezni az életben.

Danyi Zoltán fordítása

¹ „Balsors ha sújt rád, őrizd meg lelki nyugalmad.” (Horatius)

² Középkori szólás.

KARÁTSON ENDRE

Gyerekkorunk otthona

II. Kitalálni egy otthont

19. Bölcsészpályám mélyszerkezetéről

Tágan értelmezve arról volt szó, hogy az irodalommal akartam élni. Nem az irodalomnak, ahogyan hatásvadászóan szokták hangoztatni holmi szerzetesi fogadalom hangulatát eregetve kéjgáz gyanánt. Agnosztikus alkat lévén, idegenkedtem a nyilvánosság előtt áldozárt mímelő gesztusoktól. Én az irodalommal akartam élni hosszan tartó frigyben, amit nem érdemnek fogtam fel, hanem szükségletnek. Akkor éreztem jól magam, amikor az irodalom velem volt, valahol a közelemben, meghittséget, biztonságérzetet és önállóságot nyújtva. Mert ott is hagyhattam volna hosszabb-rövidebb időre, nem akart fogva tartani, nem féltékenykedett, csak azt érezte, ha kint hideg van, nála meleg lesz, ha nincs kivel kedvem szerint beszélnem, vele bensőségesen megoszthatom gondolataimat. Vele önagam lehetek, megmutathatom magam, mert ő is megmutatja magát, és ha összezőrdülünk, ha másképpen vélekedünk, magától való, egymást éltető, jó kapcsolatunkat az sem veszélyezteti. Persze, nem az írásra vonatkozott mindez, hanem az olvasásra. Az írásnak akkor, néhány otthoni próbálkozás után, az országos felfordulás miatt csupán az őrlángja pislogott, de ahhoz, hogy kifényesedjék, az olvasók befelé forduló világának elzárkózására volt szükségem. El se tudtam volna képzelni, hogy kávéházban, ricsajos szerkesztőségben alkotás névre méltó szöveget hozhatok létre. Ott ötletekkel játszottam, esetleg egy-két levelet firkantottam, és mindig kicsit idegenkedve hallgattam az adomákat a nyilvános helyiségben kávé szürcsölő, törzs-vendégeskedő, pincérrel bizalmaskodó, asztaltársasággal szellemeskedő, egyik árkust a másik után feketítő szerzőkről. Szerepüket lenéztem, teljesítményükön, ha volt, álmélkodtam, sőt a módjával nyüzsgést sem vettem meg, de abba a másik, a tavaszi Karátson vetette magát, az őszi Karátsonnak, aki tanulni akart és írásra vágyott, annak a világból is egy kicsit emigrálnia kellett.

Ez a nyitható-csukható életforma attól a pillanattól fogva, hogy a hallgatag normalien, Jacques Julliard,¹ elvezetett a Sorbonne-ra, tájékozódás végett, hogy február végén kezdek-e még valamibe az elmúlt tanévben, s attól kezdve, hogy az Ecole elvállalt a tanári diploma szerzésének idejére, nagyjából elérhetővé, sőt megtervezhetővé vált. Bizonyos értelemben megnyílt előttem egy pálya. Eldőlt az is, hogy ezen a pályán Franciaországban fogok

haladni. Azt hiszem, márciusban kaptam kézhez az Új Magyar Könyvkiadó személyzeti osztályától a felhívást, hogy haladéktalanul foglaljam el a munkahelyemet. Nem tétováztam, bedobtam a papírkosárba. Úgy tetszett, nem tehetek másként. Minden idegszálam tiltakozott az ellen, hogy belenyugodjak az ország gyarmatosításába. Nem számított, hogy egy biztonságos, a körülményekhez képest tűrhető megélhetést hagyok el jóval szerényebb és bizonytalanabb életvitelért. A francia irodalomtanári diploma megszerzése is magától értődő vállalkozásnak látszott. Holott választhattam volna más szakot, más egyetemet, ahogyan az ausztriai menekülttáborból elindulhattam volna bármilyen más országba. Ahol a legnagyobb habozásra nyílt alkalom, ott bizonyossággal cselekedtem, mintha minden réges-régóta el lenne döntve. Pedig az odáig megtett úton mennyi minden tekinthető a véletlen játékának, s a véletlen kijátszására törő, pikareszk ügyeskedésnek. Ha belegondolok, néhány hónappal azelőtt még Magyarországon akartam élni, s eredetileg orvos akartam lenni. A kevésbé rossz választásból, amit az Idegen Nyelvek Főiskolája jelentett a Rákosi-évek hátrányos körülményei között, szabadon választott, hivatásosnak érzett bölcsész diplomaszerezés lett az előnyösnek nevezhető párizsi diáknyegyedben. Talán, ha valamelyik könyvkiadóban felajánlanak egy lektori állást, még azt sem fogadom el. Nem éreztem magam elég jártasnak az odatartozó világ értékrendjében, kapcsolathálózatában. Tanulni akartam, magamba szívni annyi tudást és a tudással való bánást, amennyire képes vagyok, bár az oklevél felhasználását, sőt még színvonalát sem körvonalaztam voltaképpen. Persze, örök diák sem akartam lenni. Teljesen tisztában voltam azzal, hogy a tanulásnak az ismeretszerzésen túl az a célja, hogy társadalmi felhasználásra kerüljön a tudást nyújtó és a tudást igénylő, szerződő felek között. Tudtam, kamaszkorom óta tudtam, hogy pusztán magánzó nem lehetek. Homályosan annyi élt bennem, hogy ha már meg kell dolgoznom a megélhetésemért, akkor ne adjam olcsón a képességeimet, és tevékenységet ne akármilyen színvonalon vállaljak.

Honnan fakadt a sok bizonyosság, mely végül is eljuttatott az egyetemi katedráig? Újraindulásom és kitartásom úgy fest, mintha eleve elrendelés terelt volna a cél felé. Ebben a fogalomban azonban nem gondolkodtam: sokkal törekenyebbnek ismertem magamat, semhogy olyasmivel áltassam magamat, hogy az Úr a tenyerén hordoz. Miért

¹ Ki gondolta volna, hogy belőle lesz a francia média szociológiai és politikai ügyekben egyik legtöbbet nyilatkozó, vitatkozó, jövődőlő szereplője. Bár feltehetően tagja volt az Ecole szocialista csoportjának, és mint ilyen, szerepet játszott az én felvételemben (lásd később), és bár ő maga ajánlkozott igen szívesen, hogy elkísér a tájékozási nehézségeiről is híres bölcsészkarra, az oda- s visszavezető úton egy kukkot sem szolt, mindegyre kíváncsi és kicsit nyugtalan kérdéseimet eleresztette a füle mellett, sőt elhűlve azt is észrevettem, hogy időnként halkan füttyörészik. Hasonló körülmények között magyar kíséroról azt gondoltam volna, hogy tahó, de franciáról lévén szó, kinek szokásait nem ismertem, a talányos magatartás megzavart. Idegensége nem esett jól, ám távolságtartása megnyugtatóan azt is sugallta, ez a közömbösség egyúttal diszkrétció, az idegen szabadságának biztosítéka.

hordozna éppen engem? És miért nem hordoz másokat, nálam sok mindenben kiválóbbakat? És ha már hordoz, miért nem hordoz rám nézve kényelmesebben? Miért kell folyton törnöm magamat? Miért nem hagy békén? Úgy bánik velem, mint a gyerek az ajándékba kapott kölyökkutyával: nem állja meg, hogy ne maceráljon. És akkor még én vagyok a felelős a tetteimért. Hol jutalmaz, hol büntet értük, de nem köti orromra, hogy milyen indoklással. A kiszolgáltatottság s a megismerhetetlenség tanára támaszkodni legfeljebb a *sola fidével* lehetett volna, abból azonban az Úr öröktől fogva hozott rendelkezéseiben egy fikarcnyit sem juttatott nekem. Hát, ha még hitet sem kapok, mi más marad, mint hallgatni a hitről szóló beszédeket embertársaim össze-vissza kukorékoló szájából? Egyszóval hagytam a predesztinációs észjárást azoknak, akiket az Úr megjutalmazott vagy megbüntetett velem. Ha egyáltalán próbáltam magamnak magyarázni a bejárat utat, beérem azzal, hogy oksági alapon egyik esemény következik a másiktól, és veszélyes helyzetekben az ember vagy szerencsésen választ, vagy nem. Maguk az események is lehetnek szerencsések vagy szerencsétlenek, ügyetlen vagy ügyes mesterkedésünkkel azonban ellenkező előjellel láthatjuk el őket. Fontos szerepet tulajdonítottam hát a véletlennek, a lélekjelenlétnek, a pechnek, a mázlinak, a tehetségnek, az eltökéltségnek, bár elismertem, hogy a társadalmi kondicionálás is némi szerepet játszik. Vagy éppen séggyel a környező társadalom majmolása. Sokáig például azt gyanítottam, hogy az egyetemi tanársághoz való eljutáshoz, meg az ezzel járó kulimunkához az hozta meg számomra a kedvet, hogy a *normalienek* az Ecole Normale Supérieure-ben javarészt a professzori katedrát célozták meg, s egy idő után nekem is az kellett, ami nekik. Akikkel csupán felületesen érintkeztem, s akik merő udvariaságból érdeklődtek a szovjet paradicsomból szabadult csodabogár iránt, találkozás esetén azt kérdezték: *Qu'est-ce que tu deviens?* (Te mit csinálsz mostanában?) Mire a legzökkenésmertesebb válasz az volt a kollégium zsargonjában: *Je thésifie* (Készülök a doktorira). Legtöbbjüket nem is érdekelte, hogy miről írom, legfeljebb az, hogy ki a témavezetőm. Akár magnóra is lehetett volna venni az ilyen helyre kis eszmecekerét, s a további alkalmakkor gombnyomásra működésbe hozni idő s fáradság megtakarítása végett. Valósággal az udvariatlanság határára sodródott az, aki nem készülvén doktorira, több mondatos, netalán összetett mondatos magyarázkodásokba bocsátkozott. Utólag viccből még azt is megkockáztattam időnként, hogy azért rágtam át magam a doktori kásahegyen, s azért cipeltem a professzori puttyont, hogy véletlenül se keveredjem az esetlen magyarázkodó kínos helyzetébe.

Csak éppen a fentebb említett bizonyosságok megelőzték ezeket az idétlen, társadalmi szólamokat. A környezet hatása pedig nem indokolta, hogy miért tartottam természetesnek és kielégítőnek minden olyan lépést, amely már a múltban éppen a professzori távlatot biztosító környezet felé vitt, többé-kevésbé öntudatlanul. Egyszer aztán Nicole-lal beszélgetve, már a clermont-ferrand-i egyetemre való kinevezésem után megemlítettem neki gyermekkori jóvendőlésemet. Egy nyári délelőtt, a Kékestető Nagyszállójának kertjében hintáztam. Hat- vagy hétéves lehettem, s emlékeim szerint igen büszke voltam, mert anyám, aki egy nyugvószékben napozott és cigarettázott,

nem csak felvigyázott rám, hanem beszélgetett is velem, amikor a lengést abbahagytam. Már nem tudom, mivel kapcsolatban, megkérdezte: „Bandika, mi szeretnél lenni?” Erre felálltam a hinta deszkájára, s néhány rugaszkodás után, amikor már elég magasan jártam, lekiáltottam neki: „Egyetemi tanár”. Anyám évek múltán is mesélte családi uzsonnákon, hogy én milyen korán milyen komoly fiú voltam és milyen magasra tettem a mércét. Önmagában a történet a furcsaságok közé tartozik, a továbbiakban nem tulajdonítottam jelentőséget neki, a háború után pedig, Kästner-olvasóként életcéloomul a magánzót hangoztattam kihívóan. Az egyetemi pályát aztán bölcsebb is volt elfelejtenem: a Rákosi-időkben semmi esélyem sem lehetett rá. Egyszer mégis előjött, de csak afféle hiób képzelgés formájában. Talán az Idegen Nyelvek elvégzése előtt, vagy valamivel utána, J. L. külföldi csomagból szerzett egy magnetofont, s a másik *Sirrel*, F. I.-vel összegyűltünk nála, hogy az akkor magyarországi magánhasználatban rendkívül ritka szerkesztőt játékosan kipróbáljuk. F. I. javaslatára mind egyikünk rámondta a szalagra, mi szeretne lenni, ha kijuthatna Nyugatra. A kijutás merő ábrándnak számított akkor még, nekem pedig elmenni különben sem állt szándékomban. Csak azért, hogy meghalljam saját hangomat, előszedtem kisfiúkorom állítását, ironikusan megtetőzve francia tanulmányaink elvi kifutási lehetőségével: egyetemi tanár szeretnék lenni Párizsban.

Mikor Nicole-nak meséltem mindezeket, akkor viszont már olvastam Freudot. És persze Nicole megkérdezte, miért adtam azt a választ anyámnak. Nekem meg eszembe jutott egy név, a Szécsi Karcsi bácsié, amely évtizedeken át megmaradt emlékezetemben, a hintajelenettől függetlenül, és mégis, homályosan ahhoz kapcsolódva. Valahol a Nagyszállóban, talán reggelinél, látom anyámat, aki a Pesti Hírlapban azt olvassa hangosan, hogy dr. Szécsi Károlyt, miniszteri osztályfőnököt, apám kollégáját, a Műegyetem hidépítészeti katedrájára egyetemi tanárnak nevezték ki. Anyám pedig a maga szokásos szurka-piszka modorában hozzáteszi: „Édesapád is szeretne katedrát, de neki nem megy.” Három évtizeddel később, ahogy ezt akkor még mondták, leesett bennem a tantusz, az Ödipusz tantusza. És eszembe jutott egy otthoni jelenet 1955-ből: egy reggel apám, már készen hivatalba indulásra, idegesen bekopogtat szobám ajtaján: „Bandi, már fél kilenc van, elkéssel a kiadóból.” Mire gonoszul és pofátlanul a zárt ajtó mögül kihencegek: „Ráérek, én nem vagyok mérnök.”

Szóval így, mondtam Nicole-nak a rue Vauvenargues utcai lakásunk hosszú, keskeny konyhájában a falat végigdöngetve, és a mélyszerkezet alkatrészeit zaklatottan egymáshoz illesztve. Szóval így, mondtam, egy spárgára voltam végig rákötözve, s az Ödipusz-komplexus vonszolt, rángatott időben és térben, országról országra, intézményből intézménybe. Apámat akartam hajdan a professzorsággal kiütni a nyeregből, hogy én lehessek anyám lovagja. S amit eddig személyes, szellemi tájékozódásnak hittem, életre szóló, ádáz verekedés volt egy nő kegyéért. Ezért nem akartam apámra hasonlítani: ő kövér volt, nekem ha török, ha szakad, soványnak kellett lennem, ő vitézségi érmet kapott, mert 1916-ban a Dolomitok gleccserébe ásva sikerült egy egész télen át szétlövetnie a taljánok útegeit, én 1951-ben eget-földet megmozgattam, nehogy behívja-

nak katonának, orvos akartam lenni, hogy ne legyenek mérnök, és az egész francia tájékozódás, aminek csak látszat ürügye volt, hogy egy harmadik nyugati nyelvet akartam tanulni: valójában

hosszú, föld alatti akna építésének felelt meg, melyen észrevétlenül be lehetett szállítani puszkaporos hordók tömegét az ellenfél várának levegőbe repítése végett. Apámat anyám gyakorta irodalom- és művészetidegennek kiáltotta ki, és tény, hogy az öregúr szakmai olvasmányain túl inkább csak a Bibliát forgatta, meg útirajzokat, s erdélyi írónok kívül legfeljebb nemzedékekről szóló, hosszadalmas regényekbe bocsátkozott (*Forsyte Saga, Buddenbrook család, Erdély* stb.), amelyekben főleg, rosszindulatú megfigyelésem szerint, a családfa kijegyzetelése és összeállítása érdekelt. Irodalomról csupán moralizáló szempontból lehetett vele beszélni, képkiallítások untatták, színházi előadások alatt egészségesen szundizott. S mivel anyámban mindez hiányérzetet keltett, kultúrfőlénnyel akartam az ellenfél erődjét a föld színével egyenlővé tenni, őt magát a síthalomba beletaposni. Párizs pedig, nemdebar, az én fiatalkoromban a kultúra Mekkájának számított: ide érkezve tárlatot, előadást, irodalmi újdonságokat levélben emlegetni, pláne az ötvenes évek utazási nehézségeinek és irányított művészetpolitikájának légkörében, az én családi hadjáratom szempontjából több társzekeret megtöltő lőpor és a hozzávaló kanóc bejuttatásának felelt meg. No, és társítani a művészeti káprázatást az egyetemi érvényesüléssel, az már nem pusztán egy vár felrobbantásával, hanem a Hirosimára dobott atombombával ért fel. Hát ezért hoztam bizonyossággal azokat a döntéseimet, amelyek ehhez a célhoz hoztak közelebb. Ezért tartottam annyira magától értetődőnek a francia filozofiatulmányok újramegkezdését. Mert minden sikerrel, amit e téren elértem, magamhoz ragadtam a babérkoszorút, amely gyermekkori képzeletem szerint apámnak járt volna, persze akkor, ha teljesíti anyám elvárását. De nem teljesítettem, én teljesítem, az old boy messze mögöttem liheg, kenterben verem, és közben még nyilazok is hátrafelé, mint a pártus, egyenesen bele a szíve közepébe. Vérért veszem, és egyben feleségét.

„Szegény Jenő papa”, nevetett Nicole, akit vonzottak az öntudatlan játéka. „Még szerencse, hogy az egész dráma csak képzelgés. A rendőrség, ha nyomozna, nem találna semmit. Foglalkozás a egyetemi tanár. Azt kell beírni a kérdőívekbe, és mindenki tudja, hogy azért, mivel megszerezted a szükséges diplomákat. Csak mondd, hogy amikor a Sorbonne dísztermében a zsűrivel szemben a két értekezéstedet védted, az látszat volt, igazában te akkor Budapesten Jenő papát nyúztad elevenen, aki kétségbeesetten Klári mamához kiáltott segítségért, ő azonban gúnyosan kacarászott rajta. Kórusban veled együtt, ki Jenő papáról a bőrt káprázatos szakértelemmel nyiszáltad. Csak mondd, és rögtön elvisznek, de nem a börtönbe, hanem a bolondok házába.”

Inkább ki kellene eresztetni a bolondokat, morogtam Foucault után szabadon, és fel kellene tüntetni a hatósági kérdőívekben, hogy a kérvényező milyen családirító. A rubrikát a következőképpen lehetne felosztani: apagyilkos? anyagyilkos? testvérgyilkos? gyerekgyilkos? ha egyik sem, akkor melyik unokatestvérét, egyéb oldalági rokonát óhajtott/óhajta láb alól eltenni? Ez lenne a be-

csületes gondolkodás az állam részéről. Szembenézni az egyetemes valósággal, elismerni, hogy a családi állapot szokványos feltüntetése mellett, hogy nős vagy nőtlen, férjzett vagy hajadon, hogy vannak-e gyerekei vagy nincsenek, hogy szülei élnek vagy nem élnek, apja neve, anyja neve, szükséges lenne bejelenteni, hogy a családi állapot dült-e vagy nyugodt, és hogy a nyilatkozó szerint az ödipuszi feszültség hány fokos: tízfokos, ötvenfokos, nyolcvanfokos? Megértem, hogy az önismeret jelenlegi, szegényes helyzetében ilyesmikről kérdéssel zaklatni az azonosítandókat nem érdemes, mert a legtöbben nem tudnák rá a választ. Az a felháborító ebben az ödipuszi indulatban, hogy lopva cselekszik, indokait és céljait álcármögé rejti: olyasmikre kaptatja az egyént, amik annak nincsenek szándékában, amikről egyszerűen nem tud. Ráadásul úgy játssza ki a tudatot, hogy semmilyen intézmény ezért felelőssé nem teszi, s a visszaélésről az egyént nem tájékoztatja. Vagy ha mégis tájékoztatja, akkor sosem tényyszerűen és sosem idejében. Mert az öntudatlan tudja, hol szorít a társadalom csizmája. A család eszményítését használja ki, ennek hamis fénye mögé rejtve végzi aknamunkáját. S akiknek kiskoruktól azt tanítják, hogy a család az önzetlen szeretet otthona, a fenntartás nélküli bizalom, a hátsó gondolat nélküli összetartás, a feddhetetlen nemiség szentélye, a jó példák tárháza, és mentsvár még a halál ellen is minden tagjára kiterjedő emlékezésével, szóval, akiknek ezt a pasztellszínnel ékes szentképet mutatják eszmélésük előtt és alatt, ki és hogyan lenne képes azt tanítani, hogy mindennek az ellenkezője is ott lapul a kegyes ábrázolás hátsó oldalán? Ha valóságos tettekben nem is, vágyban és szándékban mindenképpen. Abban, akinek tanítanak ugyanúgy, mint abban, aki a tanító feladatára vállalkozna. A társadalom önnön fennállását a jó és a rossz erényes megkülönböztetésére, szembeállítására alapozza. Hogyan ismerhetné be, hogy ő, ki a jóra serkent, s ennek nevében ítél eleveneket és holtakat, egyben rossz is? Ahhoz, hogy erre rászánja magát, fel kellene dúlnia saját alapjait, át kellene fogalmaznia elvárásait, önnön igazságának szárnyát alaposan meg kellene nyirbálnia. Ő lenne az a turulmadár, amely a maga bütykös bokáját csipné acélos csőrével. És mivel ilyen turulmadár nem hajlandó lenni, nem hajlandó tagjait a valóságuknak megfelelően azonosítani, és megakadályozza az egyéneket, hogy tudatosan tervezzék és alakítsák jövőjüket, és hogy egyáltalán tudják, hogy mit cselekszenek. Márpedig, bassza meg a klarinét, a téboly egyik ismérve, hogy az ember nem ismeri a saját gondolatait.

„Szóval, akkor, amit hosszasan elmondtam, vajon nem egy esztelenség története történelmi álorldában?” – kérdeztem Nicole-tól. „Akármilyen a történet és akármiről szól”, felelte ő, „nem minden elmebetegből lesz egyetemi tanár.” És ott ült szemében a kandi ironia, ami akkor szokott jelentkezni, amikor véleménye szerint vadakat mondtam cáfolható vaslogikával.

Mi a tanulság ebből?, kérdeztem professzori komolysággal, nagyokat somva a konyha falára. Mit lehet leszűrni abból, hogy kiszámíthatatlan lóugrásként mozog az életünk? És hogy még a társadalom is ludas abban, hogy félreismerjük tetteink rúgóit? Lehet-e ezért felelősségre vonni magunkat, ezzel vádolni a társadalmat, pálcát törni magunk és a társadalom felett? Lehetni lehet, csak éppen

nem érdekünk. Igaz, hogy véletlenülket mi hozzuk létre, de nem lennénk-e ökrök, ha ezért még bánthanánk is magunkat, hiszen maga a zűrzavar, amit létrehozunk, magában is eléggé megcsikarja lényünket? És mire való lenne a társadalomnak esni, záptojással megdobálni álszentsége miatt? Hiszen a társadalmat mi is alkotjuk, nekünk is érdekünk, hogy legyen, már csak azért is, hogy akadályozza a szomszédunkat torkunk elvágásában, holott a szomszéd ilyesmit nem ritkán forgat a fejében, és azért is legyen, hogy hashajtót is térítéses receptre kapjunk, amikor rekedés jön ránk, és hogy ne nekünk kelljen maltert hordani házunk építéséhez, hanem mások trógeroljanak. Szóval, ha annyira esztelenek nem lehetünk, hogy közvetlenül vagy közvetve magunkba mártsuk a kést, akkor kibe mártsuk? Elvégre le kell vezetni valakin a keservünket a sötétben tapogatózásért, a balfogásokért, önmagunk sokszoros csöbeshűzéséért. Ésszerűen ebben a megalázó helyzetben azt érdemes támadni, aki ront rajta, rátéve még egy lapáttal az általános sületlenségre és rövidlátásra.

Na, ki az, aki a felháborodást igazán megérdemli, na ki? kaptam fel hörögve a tányérom mellől a kést meg a villát, éreztetve, hogy téboly fog kitörni rajtam, ha Nicole még sokáig totójázik a vacsora készítésével. Hát megmondom, hogy ki. Az az elvetemedett, gonosz állat érdemli meg a felháborodást, aki hideg számítással, együgyű rögeszméitől vezetve a gikszerek világát, a baklövések társadalmát a maga és cinkosai tökkelütött képére akarja átszervezni. Hogy az alapvető tervezetlenség tervezhetőnek fessen, megerősokolja a tényeket, kis mozgalmi zászlókat dugva a seggükbe, nehogy bárki azt higgye, nem örülnek; hogy az emberi impotenciának teljhatalmú bicepszei nőjenek, egyenruhába bújtatja félkegyelműek seregeit, hevederekkel és bőrcsizmákkal látva el őket, hogy a kelleneket elhurcolásuk során kellően meg is tiporhassák; és hogy akik egyik kategóriába sem tartoznak, ne ériék be békén a maguk életével, azok közé misszionáriusokat, titkárokat, bizalmiakat, agitátorokat küldenek, hogy ígérjenek többet, bökődjenek a láthatáron túlra, buzdítsanak sokakat a szervezők szeretésére. Hát ezek az úrhatnám seggdugók rontják az amúgy sem rózsás, hamis tudatunkat, nekik jár ki a felháborodás.

– Te arról a világról beszélsz, ahonnan elmenekülsz – jegyezte meg Nicole az egyre halszagúbb konyhában. – Ilyen alakok nálunk nem diktálnak.

– De hányan álmodnak ilyen világról. És hányan kacérkodnak vele. Itt a Barthes, a Deleuze, a Kristeva, az Althusser, a Sollers, a Cixous, a balosok, a Geismar, a Cohn-Bendit, a trockisták, a szituacionisták és a többi világmegváltók, hogy a francia kommunistákról ne is beszéljek.

– Nem kell őket annyira komolyan venni. Nem tudják kézbe kaparintani a társadalmat.

– De a közoktatást igen. A szellemi életet igen. A színházat igen. A mi világunkat.

– Érdekesnek tartod te is. Sok ebben a szépség.

– Ez a sok szépség mind mire való. Hatalomra. Arról álmodnak. Világmegváltók.

Nicole közben egy tűzálló edényben valami szörnyű bűdöset tett az asztalra. Pedig ígéző arany színe volt.

Mi ez?

– Haddock. Angol hal. Kísérletezem. Nem lehet mindig disznóhúst enni.

Felkavarodott a gyomrom a szagától. Az ízétől majdnem elhántam magam. Mivel amúgy is dühögtem a társadalom ellen, az aranypikkelyű kísérletben, úgy rémlett, megtestesül minden, ami ellen berzenkedem. És lehet, hogy meg is fog mérgezni. Megtettem, amit eddig még soha, hiszen elvben udvarias vagyok, konyhadolgozóban beletörődő, Nicole főztjét pedig szerettem. Beledöftem villámat a haddockba, és teljes egészében kivágtam az ablakon. Aztán rögtön eloltottam a villanyt, és elképedt feleségemet kicipeltem az erkélyre, hogy nézzük, mi lesz. A 21. rue Vauvenargues hatalmas, ki-beszögellő, modern épülettömbjének földszintjén és alagsorában a 18-ik kerület adóhivatala működött. Onnan jöhetett ki egy túlórászva megkínzott adófizető. Ordított. *Berk! C'est écoeurant. Conard!*² Lába előtt az alkonyatban derengett az aranyhal. A pasas lehajolt, abbahagyta a kiabálást. Aztán elment. A hal eltűnt. Valószínűleg elvitte. Mint magasból eléje hullott jelzést egy szebb jövőről.

Mi a sötét, nyolcadik emeleti erkélyen vihogtunk. Akkor is megfogalmazódott bennem, mint már annyiszor: rövidlátó önmagunk és a képtelen világ közé a gyerekkort érdemes telepíteni, és ez Nicole nélkül kevésbé sikerül.

– Látod – mondtam hirtelen komolyan, tanári tárgyilagossággal –, nem kell az egészet komolyan venni.

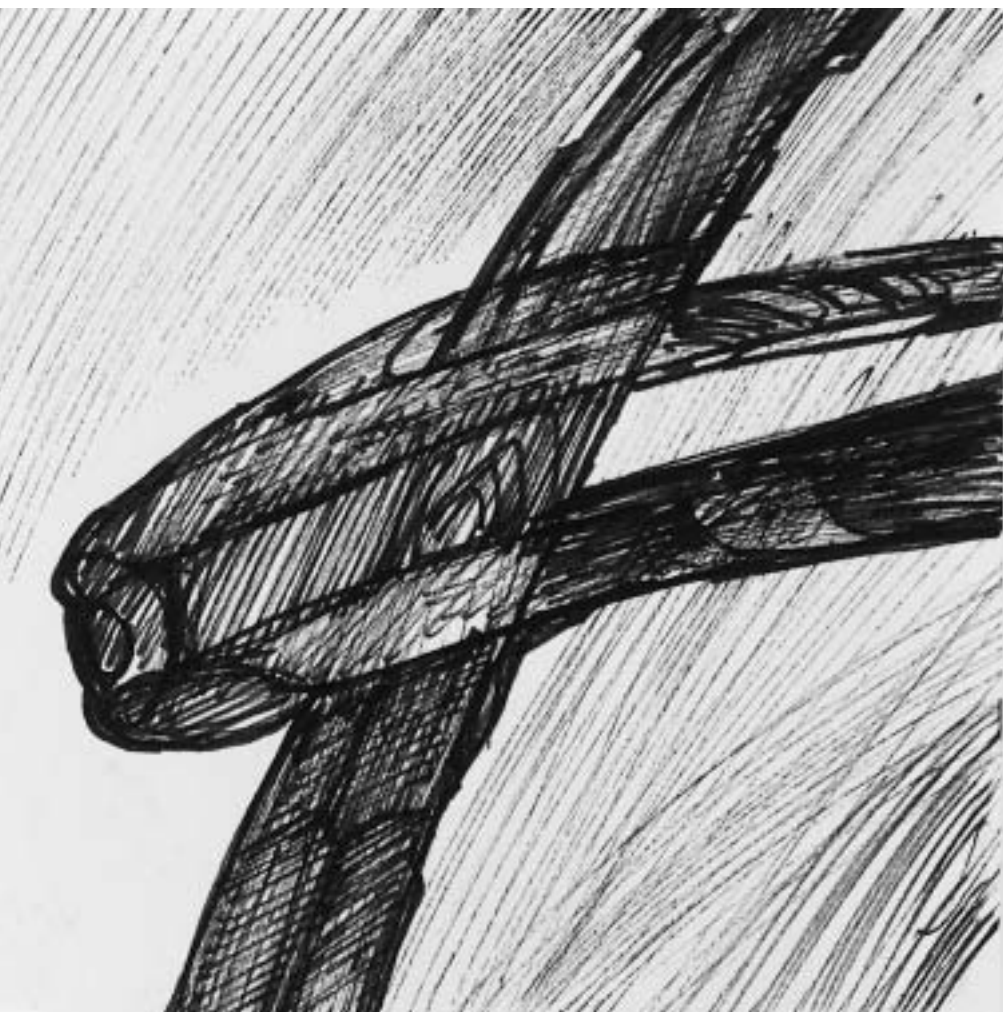
20. Benozzo Gozzoli képregénye

Hányszor éltük meg együtt, ő velem és vele én, a gyerekkor epifániáit. Nem sorolom fel őket, hosszúra nyúlna, inkább alkalmanként említek egy-egy példát, világot színező, szárnyas kis örömöket hozó varázslatukról. Írtam már a Descartes előadóteremben a Villon-jegyzetek alá kanyarított Donald kacsaról, mely harciasan hápogva bökött a megbotránkozva kibotorkáló apácák irányába, és egy félmondatban említettem az Hôpital Saint Antoine rákosztályán váltott, utolsó bogárköszöntésünket, miután azt sügta, hogy kedvemért megpróbál még élni. Hitt az életerejében, én is hittem a gyerekkorában. Negyvennégy évig. Rövid ez a pár évtized, ha arra gondolok, milyen hamar elszállt; tömértelen idő, ha be akarok számolni róla, ha valamennyit is viszont akarok látni belőle. Valamit abból a hosszú vonulásból, amit a képek tömörítő képességével Firenzeben mutatott nekünk egy festő, akitől szerkezeti tanácsot kapni az önéletírónak sem haszontalan.

1959-ben még aránylag könnyen be lehetett jutni a Medici-palota parányi kápolnájába, melynek frissen épült falait Lorenzo uralkodása idején Benozzo Gozzoli díszítette jelentésben dűskáló freskóival, 1459 és 1462 között. Mi többször is felkerestük a helyet – az UNESCO-nál kiváltható nemzetközi diákigazolvánnyal akkoriban ingyen és annyiszor lehetett múzeumot látogatni, ahányszor csak győzte az ember –, ám az első alkalommal a véletlen úgy hozta, hogy oda a Santa Maria Novella óriási templomhajójából érkeztünk, egy másik tömörítés döbbenetes képével szemünkben és gondolatainkban. Masaccio Szentháromságát annyi művészettörténészi magyarázat előzte

² Fúj! Okádék! Hülye fasz!

meg az építészet és szobrászat együttműködéséből kialakuló és megszólalásig hű távlatról, Brunelleschi feltételezett és vitatott hatásáról, az ókor és a gótika megújító találkozásáról, hogy azt, aki teljesen technikai elvárásokkal közelítette meg, és először látta, kétszeres erővel rázta meg a kép voltaképpeni *Ecce homo* üzenete. Háromszoros erővel, ha a háromdimenziósnak látszó jelenet életszerűségét is hozzáveszem, ahogy hozzá is kellett vennem, mikor

megláttam a kapualjszerű dór, ión és korinthusi oszlopfők által keretezett színpadi térségben a bizáncian merev, mély értelműen semmitmondó arcával magasodó Atyaúr-istent, ki mint egy hóhér vagy egy bandafőnök tartja a nézők elé a keresztfára szögezett Krisztus valósan ható tetemét, amelyre a zord anyaképmű Mária, kicsit sután emelt kezével fásultan, lemondóan és mégis vádlón mutat. Ez a helyrehozhatatlant testesítő, lidérces rémkép az élet rendeltetéséről elűzte a firenzei, könnyű mámor hangulatot, megtörte a lelkesedést, és még mondtam is Nicole-nak, ha nem lennének itt az architekturális elemek, a kazettás mennyezet, a félkörös, rőt boltívek, az olajzöld belső tér, és mindezek egymáshoz illesztése, az egész jelenet oltáros felépítése, aminek elemezgetésével a borzalmat valamennyire semlegesíteni lehet, akkor a legtermészetesebb válasz erre a *grand guignolra* az lenne, hogy ott helyben megmérgezzük magunkat arzénal. Ő pedig nem szólt, csak fejével intett a freskó alá helyezett szarkofágon fek-

vő csontváz felé, melyet a jelképes, nagy látomás hatása alatt nem is vettem észre. Elkezdünk böngészni a falmélyedés ótalján feliratát: *IO FUI GIA QUEL CHE VOI SIETE E QUEL CH'IO SON ANCOR SARETE*, melynek pontos értelmét aztán egy Masacciónak szentelt albumban láttam meg: az voltam, amik most ti vagytok és ti azok lesztek, ami most én vagyok.

A Quattrocentóban nyilván arra szolgált ez az emeletes felépítés, hogy a néző, ahogy a távlati illúzió fogásával hozzá legközelebb festett donátorok testhelyzete is sugallja, vesse térdre magát, vessen számat testi gyarlóságával, és vesse lelki szemét a magasban ábrázolt kápolnabelsőben játszódo misztériumra. Annak a jámbor nézőnek a keresztre feszített Krisztus a megváltást ígerte, s ezt a jó reménységet erősítette meg az Atya, az Anya és Keresztelő János higgadt jelenléte. Ez utóbbiak szavatolták az egészet. Bennem ezzel szemben a jelenet egyértelműen egy bűncselekmény hangulatát keltette, és gyomromból ehhez méltó viselkedést váltott ki. Nem volt benne semmi titokzatos. Jelképében semmi felemelő. Az egyén halálában a család bűnrészességére vetett fényt a lehető leggazdaságosabb lerövidítéssel: az apa és az anya mutatta, hogy az általuk világba küldött gyerekekből szükségszerűen megkínzott holttest lesz. A művész nyilván érezte ezt is; lehetetlen, hogy valamit ne fogott volna fel ebből a rémségből. Tudta mindenképpen, hogy a művészet szentélyében nem az élet diadalát viszi színre: erről tanúskodik, amit a merev ízlésű ítések szemére lobbantanak, vagyis

hogy az ókori építészet elemeiből eszményien kialakított térbe nem stilizált, hanem naturalizált ábrázolt alakokat telepített, ezzel a szembeszökő ellentéttel jelezve, hogy a megújuló esztétikum fogalmazza tisztán láthatóvá a fájdalom valóságát.

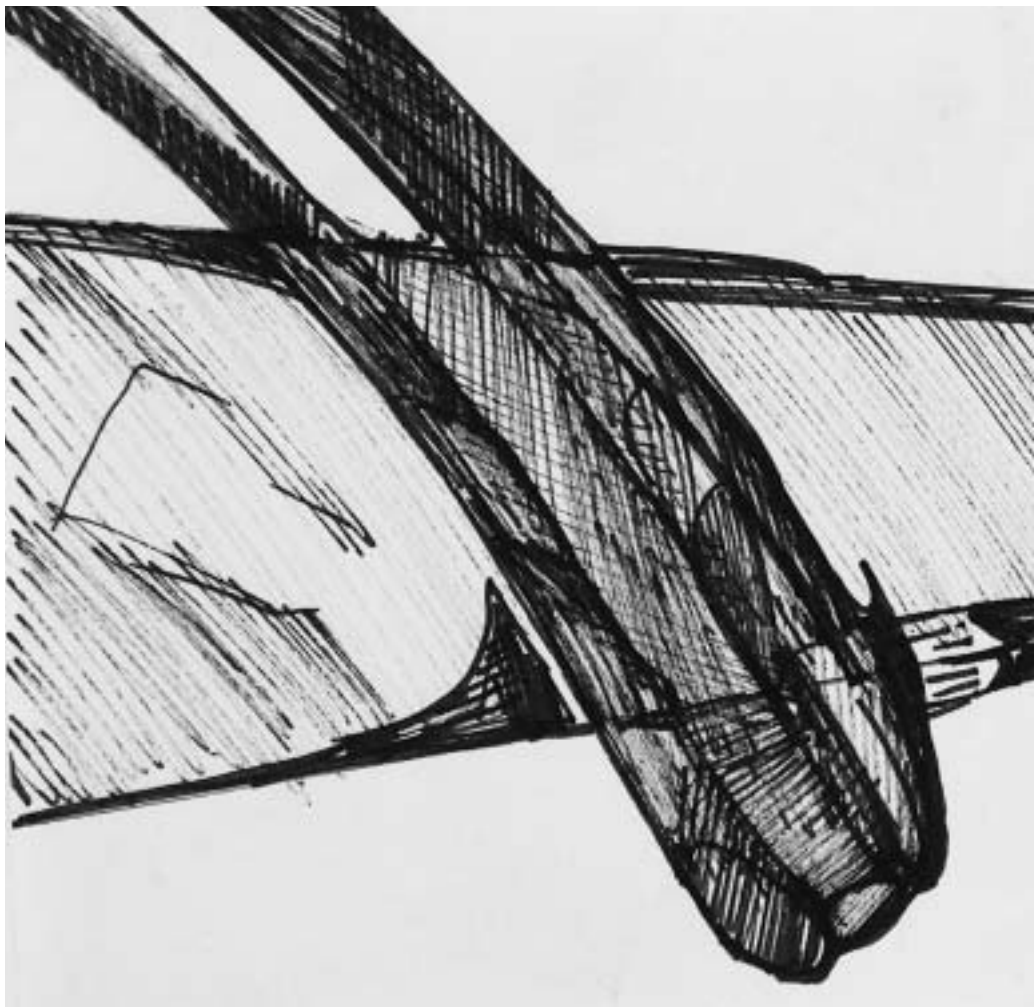
Nicole világoskék, fehérbabos, nyári ruhája valamenynyire enyhítette a Trinità hatását, de azért, amikor a verőfényes térre kimenekültünk, nekiálltam szapulni az életet, ahogyan az akkori Nyugaton csak irodalmi szövegben volt elképzelhető. Én fújtam, ő görbén nézett, aztán a szájszéle is legörbült. Meghökkenítő, tiltakozó sírásban tört ki, ami vonatkozott Masaccio freskójára, a halálra ítélt életre, és főleg arra, hogy hagyjam abba. Még életemben sírba lehet vinni a női bömböléssel, amint ezt már említettem, úgyhogy életemet mentendő a szemközti trafikban neki láttam egy gyékényből font legyező vásárlásának, s ez a tárgy, ami jól jött a hőségben, a kedélyét is csillapította. Ez a kedély azonban megint háborgásba fogott, amikor én

azon kacarásztam, hogy milyen könnyű vigasztalni. Ilyen zúzódasos hangulatban, tragikus tudattal kerültünk be a Medici-kápolnába, ahol éppen nem volt más látogató: a jegyszedő néni gyújtott villanyt. És a világról imént alkotott képünk ellenkezőjére fordult.

Annyi mindent írtak a kápolna faldíszítéséről, de talán az összhatást illetően egyet nem emlegettek. Ez a maximálisan tizenöt-húsz főt befogadó belső tér teljesen ablaktalan – utólag anyaméh formájúnak is nevezhetem –, némileg barlang jellegű, s ettől az újonnan belépőkben támadhat olyan érzés, hogy titokzatos és kiváltságos élmény részesei lesznek, sőt azt is gondolhatják, hogy álmod látnak, és ennek szabadsága képessé teszi őket, hogy maguk is csatlakozzanak a baloldali távolból a jobboldali távolba kigyózó, ünnepi tarkaságú menethez. Itt mindenkivel meg lehet ismerkedni, és ha közben múlik az idő, mindenkire lehet emlékezni. Meghalni viszont nem lehet. Mert itt éppen a születés felé lovagolnak a legendabeli, keleti bölcsék, a kezdetektől időtlenül, és befogadva minden jelent a kíséretükbe. Azzal a kimeríthetetlen, reneszánsz fogással, amely a Biblia mesés alakjainak kortársak ábrázatát kölcsönzi, és a körülöttük sereglőkben a XV. századi Mediciék háznépét, közeli és távoli szövetségeseit látatja. Maga a festő, Benozzo Gozzoli is ott nyújtogatja nyakát a sokaságban, piros sapkáján arany betűkkel azonosítva magát és alkotását. Gáspárban, a legfiatalabb lovasban, aki denevérszárny-mintával hímezett köntöst kapott és vörös harisnyát, az ifjan és eszményítve pompázó Lorenzo il Magnificót lehet azonosítani, s őt követi kiváltságos első sorban és életnagyságban apja, Csúzos Pietro, nagyapja, Cosimo barna öszvéren, mellettük Rimini nagyura, Pandolfo Malatesta, és Pavia fejedelme, Galeazzo Maria Sforza, valamint Cosimo két fia, a kopasz fejű, szorongó ábrázatú Giovanni, ki bátyja fehér paripáját vezeti gyalog, s a Firenze színeibe bujtatott szerecsen, a Carlo nevezetű félcserkesz fattyú, ki kezében ropant, vörös íjat tart.

A jegyszedő néni, aki kéretlenül kalauzolni akart, darált még egy csomó nevet, bennünket egyre inkább feszélyezve, sőt nyugtalanítva, mert ő szegény volt, és borralvalóra fente fogát, mi pedig szegények voltunk, és borralvalózni nem alkalmasak. Mondtuk neki, köszönjük, nem; ő pedig a hoppon maradáستól rettegve szaporította a szót. Mentőötletet a zarándokok úticéljából merítettem. Nicole-t magammal vonva benyomultam a szentélybe, és

letérdeltünk az oltárra helyezett festmény elé, mely a virágos réten meztelenkedő kisedet, a fölője hajló Máriát, Keresztelő Jánoskát, hátrább a mellőzve imádkozó Józsefet, felettük a Szentlelket és a karját áldón táró Jóistent ábrázolta. Mindezek védelmébe ajánlva magunkat tudattuk a sápszédő nénival, hogy ájtatoskodni kívánunk, ne zavarjon – ne vigye a dolgot szentségtörésre. Sopánkodva visszavonult, mi pedig csak akkor álltunk fel, amikor ő

már a következő áldozatnak sorolta a Mediciék neveit. Így nyugodtabban lehetett gyönyörködni a nagyravagyás politikai forgatókönyvében, a zöld Boldizsárban és a bíbor Menyhértben, akik rangosító lovagokként léptettek Gáspár előtt: az egyik mint bizánci császár, a másik mint ugyanoda való pátriárka azt hirdető, hogy a pelyhes állú firenzei kereskedősarj az ő fél világra kiterjedő hatalmaságuk méltó társa. Az útikönyv, mely az úrhatnám célzatoságát hangsúlyozta, akkor még nem is tudhatta, hogy Menyhértben a kilencvenes évek elején Luxemburgi Zsigmondot, a mi német-római császárkirályunkat ismerik fel, ami azt jelenti, hogy Lorenzo il Ambizioso az akkor ismert világ két legnagyobb birodalmának fényében óhajtott sütkérezni. Ám az akkor még csak jövőbeli felfedezés nélkül is láttunk ebben hivalkodást, népnevelést, társadalomtudományi ténymegállapítást (a polgár leghőbb vágya, hogy nemes legyen), egyúttal pedig nem lehetett nem észrevenni a magabiztos ikonográfiai önkényt. A bölcsék

látogatásának toposza ugyanis magában foglalja az ajándékatadással összekötött imádás jelet: a három keleti látogató közül egyik legalább féltérdén, térdén vagy négykézláb hódol a frissen született Megváltó előtt. Általában a legkorosabb veszi fel a legalázatosabb testtartást a fókuszba állított, illetve ott rúgkapáló gyermek előtt. Csakhogy Gozzoli a gyermeket nem festette meg. A Kisjézus Filippo Lippi képén, illetve ennek Pier Francesco Fiorentino által készített másolatán szerepel, az oltárfülkében, ott viszont a már felsorolt, szűkebb családi körön kívül csupán angyalok, pásztorok és háziállatok láthatók.

A háromkirályok poroszálnak, nem imádnak. Egyelőre a gyermek kivülesik látóköriükön, még a csillag sem látható. A levegőégben kissé ügyetlenül nagyra méretezett madarak szálldosnak ciprusok, narancsfák, babérbokrok, cédrusok és pineák felett a háttér útvesztőt képező sziklái és zöldellő lankái felett, mely utóbbiak a Firenze körüli tájat idézik híddal, parkokkal, villákkal, tornyos palotákkal. Kutya, gepárd, lándzsás lovas tör özre, vadzamárra, bivalyra. Az előtérben sólyom áll őrt egy elejtett nyúlra, melynek beleit kitepte. A félig vadász, félig ajándékvívó menet kígyózása a városállam kellemének és örömének előtérében bontakozik ki. Végláthatatlan sorban vonul a karaván az újjászületés felé, de azt is lehet mondani, hogy magának az újjászületésnek, az ifjúság beérkezésének látványát nyújtja a Medici családot vezető Lorenzo eszményített agyalarcával. Nyilván azért is került a freskón kívülre a hagyományos értelemben vett újszülött az ő szentséges körülményeivel, hogy a főszerepet a művészet és a politika Reneszánusza kapja. Benozzo Gozzoli ecsetje nyomán a Mediciek hatalma és ízlése magához lényegíti az Újszövetség nagyígéretű eseményét. A világi felér jelentőségben az egyházzal. Érvénye kiterjed képletesen az egész glóbuszra, sőt a kozmoszra, és magában foglalja a teljes időt, a jelent, a múltat és a jövőt, a Kozmokrátor és a Kronokrátor Krisztus távlati kezességével, hála az arany zekébe bujtatott Nagyszerű Lóránt jelenlétének. Zseniális politikai kinyilatkoztatás esztétikai vetületben, melynek talán legbeszédesebb fogása a leleményesen összeállított karaván végtelene: ahogyan jön a távolból, pontosan nem tudni honnan, és megy a távolba, beleveszik a nem láthatóba, ahol a hagyomány szerint a boldogságos gyermek rejtőzik.

A Mediciek keltik életre a háromkirályok mítoszáét, a mítosz hangsúlyozza a Mediciek hatalmát. A kettő együtt a világ egységét is hirdeti: persze csupán fikcióként a kereszténység keleti és nyugati egyházra való szakadása miatt, melyet az 1439-ben összehívott firenzei zsinat is orvosolni próbált. Gozzoli kölcsönvett több mindent a húsz évvel azelőtti sokadalom egzotikumából: turbános fejeket, teherhordó tevéket, majmot és gepárdot, de a mesés Keletet a háttérbe, a sor két távolba vesző végére utalta. Hangulatteremtő színezetként használta, a kíséretet viszont az ő kortársai által könnyen felismerhető alakokból toborozta. Egyéneket festett, portréhoz illő alapossággal kidolgozott arcokat, melyek tulajdonosai lóháton vagy gyalog változatos szögekbe – háttal, szembe, oldalt, féloldalt – állítva perspektivikus térhatásokat hoznak létre. Gondosan ügyelt arra, hogy a háromkirályok az ő hátasikon uralkodó helyzetben emelkedjenek ki, a nézőre biz-

va, hogy figyelmet először vagy leginkább melyiknek szentel. Nicole tekintete, s az enyém is, noha nem beszélünk össze, a zöld királyon, a barna ábrázatú Boldizsáron akadt meg, aki a három közül egyedül az égre emeli szemét, a vezérlő csillagot kémlelve. Mindazonáltal a freskó úgy volt megszerkesztve, hogy a látogató érdeklődését nem kevésbé köti le a közeg, amely az uralkodók vezérszerepét biztosítja. A trón az udvar nélkül kevésbé sugárzik. Am egyáltalán nem lehetünk biztosak afelől, hogy a jobb és bal oldali népesebb csoport, vegyük bár hozzá a zöld királynak az átépítések miatt leszálalékolt kíséretét, a teljes udvart mutatja be. Ennek legfeljebb meggyőző látszatát kapjuk, melyet Gozzoli a csoportképek tömörítésével és szűrésével hozott létre. Pihentebb aggyal érdekes lenne utánanézni, hogy kiket rostált ki, és tépelődni azon, ellenszenvből vagy közönyből hagyta-e őket penészedni a nemlétben, de az agyat alaposan leköti a megjelenítettek elosztása a térben, zsúfolásuk, ritkításuk, álmodozó, bámuldozó, ravasz vagy bamba, lapos, önelégült, hitlenkedő, beképzelt, mogorva, hiú, kihívó, bánatos, elmélyült, cinkos, szemtelen, gyanakvó, sértett, hőkent, szigorú, székrekedéses és szívbemarkoló tekintetük. Nem mind egyik arc vonzó, és fel is vetődik a kérdés, nem jobb-e olykor nem ábrázoltatni, mint olyan képpel szerepelni, amelyben nincs köszönet?

Ezen azonban most gondolkodom el a számítógép mellett. Akkor Nicole-lal a zárt helyiségben meglevencedő képregényt követtük, gyönyörködve tarkaságában, a szereplők összehangzó elrendezésében, kecses mozgásában, sokféleségében. Egyetlen arc sem nevetett, nem is mosolygott, az elmélyült, gyakran átszemlelt ábrázatok mégis derűs, játékos összképet nyújtottak a fehér sziklák, kékeszöld dombok, örökzöld fák előtérben. Villanyvilágítás csillogtatta az arany hímzéseket, díszes lószerszámokat, a gyöngyöket a három korona ágain. Közelebb hajolva kantáron, öltözéken jól ki lehetett venni a Mediciek „semper” jellegét. Érdekes, mondtam Nicole-nak, Masaccio Trinitájára nem kevésbé illenek a mindörökre felirat, csak éppen az ellenkezőjét jelentené. Igen, suttozta vissza Nicole, ez a menet az élet diadalához vezet. Azt hiszem, nem is az a fontos, ahová vezet; ahogy itten éppen átvonul, az magában az élet diadala, s a három életkor egyformán lebilincselő, toldottam meg az akkori életkorunkhoz illő derülátást. Csendben hagytuk, hogy a freskó kápráztassa szemünket. Hihetetlen, mennyire meggyőző, lelkesedett megint Nicole, pedig csak egy képzelt látvány. Éppen azért meggyőző, mert képzelt, véltem én: belső szem hozta létre ezt a belső vonulást, azért él ma is, a mi számunkra. Időn kívül zajlik. S amíg nézzük, mi is élvezzük az időtlenséget. Mi az, hogy belső vonulás? kérdezte csöpp barátnóm, a kifelé vonulást ajánlva, mivelhogy korgott a gyomra. Nevettünk a szójátékon, de magára a kérdésre a választ nem sikerült megfogalmaznom.

Ma, a számítógép mellett, arról a múltról írva, amelyben a kérdés elhangzott, azt mondanám, hogy azért belső vonulás, mert a felismerhető elemek nem csak a reneszánsz térbeállításról kapják harmadik dimenziójukat, hanem épp annyira a festő alanyiságától, beleélő készségétől. Amelyben a képzelet nem választható el az emlékezéstől. Emez adja amannak mélységét, hitelességét, amaz adja emennek beállítását, újszerűségét. Gozzoli kitalálta,

hogy a firenzei művészet megújulása kapcsolódik Jézus születéséhez és a kereszténység újraegyesítéséhez, ehhez azonban felidézte a fiatalkorában látott firenzei zsinat emléket, és a három keleti bölcs legendáját a Bibliából. Ahogyan ő ültette át a menetet a jelenbe, úgy azt a valóságban senki sem láthatta, ő maga sem. Ahhoz magába kellett néznie, még akkor is, ha maga Lorenzo rendelt tőle lovas képet. Ahhoz őbenne kellett, hogy meginduljon a gazdag kelmék és a paradicsomi vidék összehangzása, amelyben meszeszerűen elevenedhet meg a keleti karaván és benne a festő, aki gyermekkorában csodás események résztvevőjének álmodta magát. Aki maga volt a színtér és a belső vonulás sok-sok szereplője. Így lehetett, mondanám ma Nicole-nak, a gyermek uralma egyszerre témája és forrása a freskónak, valamint biztosítéka ma is elragadó elevegenségének.

De már ott, a kápolna derengésében álmélkodva is éreztük, hogy kettőnk számára külön üzenetet hordoz Gozzoli műve. Hogy valamiképpen mi is belevegyülünk a mesés sokaságba, és ha azt akarjuk, hogy ünnep legyen az életünk, akkor ajánlatos a három királyokkal haladnunk. Az ő céljukat szem elől nem tévesztve. Jelképesen persze: nem szükségszerűen Firenzében, és nem a tényleges, betlehemi végállomással. De mindenképpen a világot járva, szépségeit, igen, szépségeit kiszemelve, előnyben részesítve, e válogatott látványokkal az összhangot keresve, szellemileg, érzékileg gazdagító képességükben bízva, e műveltségisményét életesményként azonosítva, és megvalósításának minőségét, ösztönző erejét attól az irányulástól várva, mely a gyermekkor éltető forrásaival, a képzelettel, a nyitottsággal, a játékosággal, a derűs felfedező- és szórakozókedvvel, no meg az élvezetelvvvel szoros kapcsolatot biztosít. Gozzoli esztétikumá varázsolt a sziklák labirintusát, felvonulási alkalmat teremtett az átvonulóknak, elhárítva tőlük az ismeretlenben utazókra leselkedő veszélyeket. Az útvesztő közepén voltaképpen egy nyúl üldögélt. Ez a mesehangulat biztonságot ígért: azt sugallta, a Masaccio által összefoglalt lényeg ellenére van miért békét kötni az étellel, és közben azt is éreztette: azért részesülünk ebben a felismerésben, mert egymást is képesek vagyunk a menetben felfedezni. A karavánra pedig azért tudunk úgy ráfeledkezni, mert bennünk is léptet az arany király, a zöld király, a bíbor király.

Szerelmeseknek nyilván könnyen jut ilyesmi eszükbe, hiszen ideiglenesen retúrjegyük van a Paradicsomba. Nem mellékes azonban megemlíteni, hogy amit ez az ünnepi vonulás kifejezett, az nagyjából egyezett az akkori nyugati világ ajánlatával. A luxus választékos élvezetével, jogosságának, küldetés tudatának hirdetésével, illúzióinak szükségszerűségével. A freskó a kalmárok dicsőségére készült, hatalomra jutásukat ígérte. Hátsólovak, öszvérek, tevék málhákat szállítottak, nem hadsereget. Fényűzésükkel el akarták kápráztatni a Kisjézust, ajándékaikkal lekenyerezni, esetleg megvásárolni – szó sem volt katonai közelítésről, fegyveresek erőmutatványáról. A kapitalizmus szép volt. Tetszeni akart, elbűvölni, nem elveivel hetvenkedve leteperni. A javak fogyasztását kínálta, nem az ellenfél kiirtását. Távol állt tőle az a mindenre kiterjedő paranoia, ami a kommunizmus elméletéből és gyakorlatából áradt. Választékkal, választékossággal kívánta egyesíteni a világot – ebből a szempontból Gozzoli a

„globalizációs” igény egyik első reklámját festette meg. Megvalósítását a hatalom és a kellem szövetségére bízta, ezt a társadalmi és politikai valóságot teljesen elkendőző látszatot a megváltás képzetével rokonítva. Visszagondoltam arra, ahogyan a kommunisták hamisítják a tényeket, s a két szemfényvesztés egybevetéséből a kapitalizmus határozott fölénye bontakozott ki. Eszembe jutott, hogy a fordulat évétől már gimnazista koromban nyomasztott a megbecsülhető művészet hiánya a pártos csalásból; és szemben ezúttal a Medici-kápolna erősen ideológiai töltésű alkotásával az fogalmazódott meg bennem: ha már az embert mindenképpen csőbe húzzák, legalább szép legyen a cső. A látszat lényeges szerepet játszik az életben, felvonulási terepe az esztétikumnak, no és biztosítéka a képzelet szabadságának, ami nélkül csak a csikaró valóság van, ahol játékból sem tehetünk úgy, mintha az élet valamivel különb vagy legalább másmilyen is lehetne.

21. Vidám látogatások a templomban lakó ördögnél

Ebből a szempontból utazásainkat egy életszemlélet megnyilvánulásainak fogtuk fel. Amelyet minden különösebb egyeztetés nélkül megosztottunk. Szükségünk volt a tájak változására, hogy azt érezzük, amit a gyerekek: először vagyunk ott, ahol vagyunk. A látás, az érzékelés megújulását kerestük, mint az impresszionisták, a szemlélődés költészetét, mint a romantikusok, a felfogások és szokások viszonylagosságát, mint a felvilágosodás hívei. És nagyon hamar rájöttünk, mindez elérhető számunkra, mert tudjuk együtt nézni a világot. Más szóval képesek vagyunk arra is, hogy távol tartsuk a világot. Egyáltalán nem azért, mert menekülünk előle. Csak azért, hogy függetlenek legyünk és azok maradjunk. Ha kérde valaki: miért, azt felelhessük: csak. Nem jelentette ez, hogy tagadtuk a hétköznapi társadalmi életét, a kötelességet, a felelősséget. Arról volt szó, hogy nem tartottuk kizárólagosnak, vallásos értelemben abszolútnak. Arról volt szó, hogy ha akarjuk, ne legyünk ott, ahol vagyunk. Mi nem formáltunk igényt arra, hogy másokat magunkhoz láncoljunk, és persze kerültük mindazokat, egyént vagy közösséget, akik mozgási szabadságunkban akadályozni óhajtottak. Értékem magam válogatom meg – ezt hangoztattam –, ne próbáljon senki megint egyenruhába bújtatni. Rövid habozás után Nicole fölzárkózott ehhez a nézethez.

Habozását annak lehetett akkor tulajdonítani, hogy őt az országával együtt nem nyomták el, csupán egész kisgyerekkorában a németek, amire alig emlékezett, így csupán átlagos társadalmi nyomásnak volt alávetve, és valamivel erősebb, idegesítőbb családi szekatúrának. Ami a gondolatokat, elméleteket illeti, ezek ellen nem kellett komolyan védekeznie, minél fogva védelmi rendszere sem épült ki olyan sündisznóállás-szerűen, mint az enyém. Kereste azért ő is a függetlenedést, de ehhez női távlatban fogott, illetve tapogatózott, mint egész nemzedéke. Első lépésként anyja beavatkozó terrorjától igyekezett szabadulni, akinek szűklátókörű kényszerképzetek, faluról hozott társadalmi bizalmatlansága Nicole csitrikorát magányossá tették. A kertvárosi rokongyerekek nem vállalták a to-

vábttanulást, ebből meg szociológiai különválás keletkezett. Baráti kör híján a felsőoktatás berkeiben ügyködő ifjúsági szervezetek ígértek meggyőződéses alapon válogatott társaságot. Azok, akik biztosra akartak menni – mert különben lehetett akkor is sportolni, bélyeget gyűjteni, lapot alapítani, szakismeretekbe merülni, politikai pártoknál inaskodni –, meg azok, akik tévelygés ellen a lelkes nyáját keresték, azok vagy az Ifjú Kommunistákhoz csapódtak, vagy a katolikus Richelieu-körhöz. Ez utóbbi a boul'Mich és a place de la Sorbonne bal oldali sarkán levő emeletes helyiségben székelt, ahol ma egy kalmár színes női trikókat és feszes farmernadrágokat árul. Nicole a kardinálisról elnevezett egyesület ajtaján kopogtatott valamennyi közösséget, egy kis párbeszédért és lelkesedésért. Kapott áhítatos pillanatokot, igazságra vezérlő kalauzt, útmutatót erkölcsös filmekhez, olvasmányokhoz, szerzett jóra való ismerősöket a maga korosztályából. Az utolsóval 1964 nyarán futottunk össze az athéni kempingben. Nicole azt hallotta róla, hogy apáca lett, és csodálkozva méregette egészen parányi bikinijét. Méregettem én is, pontosabban a telt és étvágygerjesztő formákat, amelyeket a bikini fedetlenül hagyott. Kiugrottam, mondta derűsen a lány, és azóta újjászülettem. Vagy húsz percig mesélte, hogy két évvel ezelőtt fogadalmat tett a szilenciumos trappista apácánál, két évig szenvedett a rendházba zárt szűz nők kicsinyes piszkálódásaitól, az apátnő kegyetlen rendelkezéseitől, Leszbosz üres kárhozatától, miknek okáért a kevésbé rossz és mindenképpen egészségesebb világi életbe vonult vissza. Ha ezt a vallomást 1958-ban hallja, Nicole talán még könnyebben hajlik ellenvetéseimre. Aránylag enélkül sem volt nehéz lebeszélnem a hiszékenységről, az önámításról, az egyházi cenzúrának való engedelmességről. Utoljára elment még a gyalogos zarándoklatra, melyet a Kör minden évben a chartres-i székesegyházba indított esztétikai élménnyel összekötött imahadjárat céljából, de utána már csak velem furikázott oda robogón, turistaörömlők szerzése végett. Osztotta véleményemet arról, hogy a katedrálisok építészeti csodáit, képzőművészeti kincseit jobban lehet értékelni művészeti alapon, mint az imádság szűkös, gondolati megközelítésével.

Nem antiklerikalizmusról volt szó. Református létemre is kedveltem és megbecsültem hajdan cisztercita tanárait, s az egyházhoz való tartozást vagy nem tartozást egyéni szabadság döntésének tartottam. Ellenségnek csak akkor éreztem a hívőket, ha engem is szent gárdájukba akartak verbuválni. Franciaország híres volt a klerikalizmus körüli csatározásokról, s amikor az Ecole-ba kerültem, a csuhások a Latin Negyedben még elég rámenősen mutatkoztak. A Sorbonne-on XX. századi francia irodalomból Paul Claudel volt kötelező anyag, s az akkor nemrég elhunyt, minden szellemi, testi nyavalyát istenes írral kenegető szerző műveit képlékenyen bömbölő nyelvezetük ellenére viszolyogva forgattam, izléstelenül exhibicionista katolicizmusuk miatt. Az előadásokról kijövet én is bömböltem, magamon kívül valósággal, és az akkor még Richelieu-körös Nicole elhűlve hallgatta ellenséges kirohanásaimat. Idővel megnyugodott, mikor látta, hogy csak a lihegő, rögeszmés bizonykodással van bajom, a ke-

gyeskedő bim-bammal, máskülönben nem akarok minden jámbort kardélre hányni, sőt oktan bántalmazásukat is túrhetetlennek tartom. Persze elröhögtem magam, amikor egy este moziba mentem szobatársammal, G. S-sel, s a rosszul megvilágított utcán ő síri hangon ráüvöltött egy reverendás papra: „Az én országom nem e világból való!” S akkor is fuldokoltam a nevetéstől, amikor két másik évfolyamtársam a senlisi katedrálisba vitt el autóval, s az egyik, egyébként hegelianus filozófushallgató fejét fekete nyakabátjának szárnyába csavarva üzőbe vette a mamuszos sekrestyésnénit, viczorogva és hörögve fenyegette, hogy elviszi a pokolra, mert ő az ördög, maga a főördög, s amikor a halálra vált nyanya bemenekült egy gyóntatószékbe, azt helyezte neki kilátásba, hogy csak próbáljon segítségért kiáltani, elevenen megnyúzza. Sületlen hecc volt ez mégis, nem valami jó szájjal jöttem ki az utcára. Azt meg különösen sajnáltam, hogy a szertelenkedés miatt nem tudtuk alaposan megnézni a templombelsőit.

Nicole-nak meg nekem az elemista olvasókönyvbe illő modus vivendi felelt meg inkább: a pap misézik, a turista szemlélődik. Torzsalkodásra csupán olyankor került sor, amikor a pap már záróra előtt ki akart kergetni a felszentelt otthonból, vagy amikor turista jövés-menésünk belevisszhangzott az ő misézésébe. Utóbbi időkben a klérus egyre inkább belátja, hogy a turista pénzforrás, el lehet neki adni nem csupán szentképet, gyertyát, rózsafüzért, egyéb kegytárgyat, a kolostor likőrkülönlegességét, hanem hamutartót, videót a pápa életéről, baedekert, t-shirtöt, cukorkát, női sálát, szakácskönyvet, sőt a Monte Oliveto Maggiore-apátságban házi gyártmányú hajszeszt és pörsenés elleni kenőcsöt is árulnak³. Annak idején inkább a takarékoskodás erényét óhajtották gyakorolni, s ennek szellemében vasrácsok mögé, stukkók közé dugták a vilanykapcsolókat, amelyekkel az oldalkápolnák homályában rosszul látható festményeket szerényen bár, de meg lehetett világítani – elvben a menetrendszerű ájtatosság óráiban. Mi ezeket a kapcsolókat kikapogattuk, működtettük, dacolva a lelkifröccs veszélyével. Felfogásunk szerint a kiállított tárgyak megtekinthetőségéért küzdöttünk, dómot, bazilikát, székesegyházat, kolostort, sekrestyét múzeumnak tekintve. Pontosabban: elismertük, hogy egyházi múlt és hatalom nélkül a kincsek nem halmozódtak volna fel, de természetesnek tartottuk, hogy éppen a benne tárolt műtárgyak miatt legyen az Isten házában múzeumi szerepe is. Azt azért egyikünk sem kívánta, még én sem, a református, hogy költöztesse át a templomokból minden megtekinthető hivatásos tárolókba, elvégre a múzeumok tetszhalotti rendjénél sokkal izgalmasabb a templomok zegzúgos elevenje.

Múzeumba az ember felnőttként lép be, fölényesen vagy kisebbségi érzéssel, de inkább csak műértői szándékkal, még akkor is, ha tanulni akar. Tiszta helyzet: a képek egymás mellett lógnak, többnyire túrhető megvilágításban, a szobrok környezetükből kitelepítve karnyújtásnyi távolságban, bár kézzel meg nem foghatóan a terem sarkában szuszogó, ásító őrszem tiltó beavatkozása miatt, elefántcsont tárgyak, zománcok, porcelánok üvegtartókban, és mindez olyan vegytisztán vizsgálható és vizsgálható, hogy legfeljebb a többi látogató naiv álmétkodá-

³ Elég drágán.

sa, esetleg kihívó fumigálása játszhat bele a szakosodásra ítélt komolyságba. A templom, az más, még az istenkerülőknek is. A székesegyházakat, dómokat, bazilikákat eleve úgy építették, hogy aki oda belép, akár hívő, akár nem, a misztériumnak legalább az érzésével kerüljön kapcsolatba, a maga eszével nem teljesen felfogható valamivel, s ez a szellemi hátrány eleve a kiskorúak helyzetébe utalja. Áhítat, alázat, töredelem, hit, remény, ima, ilyesmik tartoznak ehhez a beosztáshoz. Aki pedig ezeket a tartozékokat nem vállalja, annak óhatatlanul támad olyan gondolata, hogy a magaviselete kifogásolható. Vagyis kénytelen ezt a feszélyező tudatot nyugtatni, foglalkoznia kell vele: a műélvezet háttérében ott motoszkál, hogy esztétikai gyönyörért mellőzi az istenséget. Márpedig az istenség több és fontosabb, mint a művészet.

Így tanították gyerekkorunkban. Az ilyen alapozásból mindig marad valami. Ebből a szempontból mi a művészet? Képeskönyv az írástudatlannak, kifinomult vallásgyakorlás a műveltebbnek. Gazdagság, más szóval hatalom. Esetleg mágikus közeg, mint egyes boldogasszonyok és szentek képmásai, melyeken át a mennyek országa hangját hallatja, itt-ott javítgatva a földiek sorsán. Arról nemigen szól a fáma, hogy bajt hozna rájuk. Az egyház a művészetre bízta a vallás életének láthatóvá tételét, dramatiszálását. A szobrok, a képek, a magasban nyíló boltívek közvetítenek a még magasabb felé, emelkedett irányba lendítik a lelket. Tanítanak is: a jóra intenek. Kegyes arckifejezések, mozdulatok, cselekedetek erre szolgálnak. Vagy óvnak a rossztól. Az Utolsó Ítélet elmarasztaló végzése ugyanazt a kint és vért mutatják, mint a Kálvária tettelegességei. Ezt nem lett volna szabad ideírnom. Ilyesmért fenyítettek gyerekkorunkban. Mert nem mindegy, hogy milyen a seb: van jó seb és rossz. Csak akkor játszik az ember, ha nem hiszi, hogy komoly dologról van szó. Elvben a szentély semmiféle nevetgélésnek nem nyit teret. Gyakorlatban, mint az iskolában, a felső hatalomtól, itt az égi hierarchiától való függés kedvez a komolytalankodásnak. Pláne a kinyilatkoztatásnak kevés hitelt adók körében, amelyhez mi is tartozunk. Nálunk az álmélkodás helyettesítette az áhítatot. De nem ennél akarok időzni, elvégre jóformán mindenki álmélkodik ezekben a kincses hombárokban.

A mi felfedező útjaink az ördöghöz vezettek. Feltűnt, hogy minden valamirevaló székesegyházban felbukkan a maga rémálmos sereglétével. És határozottan érdekes volt, vagy önmagában, az ábrázolás több-kevesebb eredetisége miatt, hol azért, mert meglepő, sőt izgalmas ellentétet képezett a szikár atyákkal, a személytelen szüzekkel, kiknek szeme az ég felé forgott. Ezekhez a méltóságosan unalmas figurákhoz képest a pokol fejedelme valóságos felüdülést hozott expresszionista alakjával, rámenős tempóival. És hogy meregette szemét, hogy rázta vasvilláját, hogy falatozott a kárhozottak húsából! Szinte hallatszott öblös hangja – ama „zorniges tiefes Gebrüll”, amit még a szent szándékú Klopstock is megénekelt –, vagy legalábbis felforgató sziszegése a tiltott almafa lombjában. Nem azt néztük, hogy a gyümölcs kínálása és elfogadása indította el voltaképpen az emberiséget a maga útján, amelyen a katedrálisok mérföldkövei nőttek. Nem bocsátkoztunk világnézeti fejtegetésekbe, sem teológiai mélységekbe. Egyszerűen mulatságosnak tartottuk, és jóízűen szó-

rakoztunk rajta. Talán azért, mert komikusnak éreztük, hogy az egyházi művészek a Rossz, a Gonosz képviseletét fogait mutogató, tarajos állapotfára próbálják bízni. Majom, kecske, párdúc, patkány, kígyó, bagoly – ilyesmiből áll össze a pokol, ha nem számítjuk a lángokat és a szűrő-, vágó-, szorítóeszközöket. A komikumot az okozza, hogy ezek az állapotok nemcsak vadak, civilizálatlanok, hanem valamennyire mind az emberek karikatúrái. Vagyis a nevetés útján tulajdonságaik átruházhatók az emberre. A pokol emberi – mindenesetre közelebb áll az emberhez, mint a hivatalosan ünnepélyes mennyország. Ha felveszük egy angyal képét, minden angyalét felvettük. A pokol viszont egyénített és változatos, mint a karnevál. Fogas kérdés az: ha igaz, hogy a nevetés a pokolba szorul, akkor miért? Mi a régi idők vallásos felfogása szerint a rossz a nevetésben? És csak a Sátánnal lehet nevetni? Mért nem lehet hahotázni a Jóistennel? Elég egy kicsit elidőzni ezen, s az Utolsó Ítéletben teológiai örvény látványa körvonalazódik.

Játszottunk a Pokol képe előtt. Nicole volt az Ördög Pip, én voltam a Démon Pap. Mondta nekem, hogy komolytalankodom, nem vagyok jó. Visszakérdeztem, hogy ha a komolyság a jó, akkor lehet-e azt állítani, hogy minden komoly ember jó? És aki keveset viccelődik, erőnyesebb-e annál, aki folyton tréfálkodik? Pokolra kell-e a tréfamesternek menni? Vallásos értelemben azok-e a jó futballisták, akik komolyan játszanak, vagy azok, akik nem veszik komolyan a játékot? Mi voltaképpen jók vagyunk-e vagy rosszak, amikor ilyen alattomos kérdéseket feszegetünk? Pokolra fogsz te jutni, vigyorgtam Nicole-ra. Ő rám öltötte nyelvét: te meg egyedül fogsz ásítózni az arkangyalokkal. Valami sántít ebben a manicheizmusban, mondtam én. Állítólag az ördög sántít, gondolkodott el ő. S akkor hirtelen előtolakodott a kérdés: vajon nem ördögi leegyszerűsítés-e a Pokol szembeállítás a Mennyországgal? Görbe szemmel méregettük, nem egymást ezúttal, hanem a templomi környezetünket, amely a kérdést sugallta. Mutattam Nicole-nak egy épp arra surranó apácát, aki úgy forgatta szemét, mint az ördög felesége, amikor egyszerre esik az eső és süt a nap. Alapos pátthelyzet volt. Ki kellett találni valamit az egyházra sűrűsödő gyanú eloszlatására. Mert nem akartuk azt sem, hogy a Jó nevében ezt a Rosszat földig lerombolják.

Abból indultunk ki, hogy mi a pokol szerepe a mennynek országával szemben. A szimmetrikus ábrázolások nagyjából egyenrangú ellenfélnek mutatják. Hozzávetőlegesen annyi elkárhozott lélek sodródik belé, ahány üdvözült emelkedik a magasba angyali kísérettel. Vagyis a Gonosz az összlétszámból elég nagy mennyiséget mar el az Úrtól. Azt mondja neki: ez a tömeg az enyém, nem a tied, hiába vagy teljhatalmú. Az Úr füle jó: neszeli a veszélyt. Egy másodpercre, ha elbáméskodik, vagy bele a lábánál elterülő világűrbe, az ördög még nagyobb csoportot kanyarít ki az üdvözülésre esélyesekekből. Aztán rájuk csapja a pokol fedelét, nincs többé visszaút, a mennyországba alig szállingózik valaki. Ha így lenne, az Úr nagyon leböngne. Szurkol hát, hogy ne legyen így. Veszélyeztetve, ekkora stressznek kitéve persze hogy szorong. Mogorva. Egyszóval a pokol arra való, hogy indokolja, miért nem képes az Isten nevetni. Érthetővé teszi, hogy miért nem lehet vele játszani. Pedig milyen jó lenne vele játszani. Egé-

szen más lenne az emberiség sorsa. Más az élete. Talán még a halála sem lenne komoly.

Igaz, hogy mi az Úr nélkül is egészen jól elszórakoztunk. A manicheista templomok látogatása közben is. Kezdetben az a hiányérzetünk foglalkoztatott, hogy a világ teremtőjének van szertartása, a világ kritizálójának nincs. Illetve ami liturgiát ez utóbbi magának mondhat, az a fekete misék sátánkodása, idétlen ünnepélyeskedése, mely csupán torzképe az egyház rendezvényeinek. Elégge egyhangú és főleg épp olyan komoly. Szélesebb körben azért nem terjed, mert unalmas. Különben sem megyünk sokra, ha egy vallást egy másik vallással próbálunk felcserélni. Mikor még Magyarországon Anatole France-ért rajongtam, az *Angyalok lázadását* (*La révolte des anges*-t) olvasva, a mennyek országának trónusába telepedő pokol fejedelméről a katolikus egyház hatalmát magához ragadó kommunista egyház jutott eszembe, és láttam, hogy egyre megy. Az ördög nem mint a tagadás vallásának alapítója, hanem mint a művészetek ihletője érdekes. Ha a vallás nem hozott volna létre művészetet, elviselhetetlen lenne – ebben a nézetben teljesen osztoztunk. És örvendeztünk jámborul annak, hogy az egek ura körül röpdős szeráfok mellett apróbb pokolfajzatok is foglalkoztatták festők és képfaragók képzeletét. Ugyanis a klerikális rabulisztikára füttyülve úgy tartottuk, hogy a román stílű oszlopfőkön párban álló hárpia, hidrák, griffek, sárkányok, szirének, szfinxek nem a paradicsomi Teremtésből kerültek oda, hanem Belzebub álmaiból. És nem arra valók, hogy ijesztgetéssel jó útra térjenek, hanem arra, hogy a szakrális ábrázolások egyhangúságába egzotikus változatosságot vigyenek, valami olyasmit, mintha az *Adeste fideles* közepén boogie-woogie-t hallanánk. Vagy legalább is olyan zenét, amelyben a szex is testet ölthet, nem csak az egyházfők által rögeszmésen fertőtlenített lélek.

Egyszer egy kerengőben csokolódtunk, fejünk felett gnómok lovagoltak egy gúnáron. Más íze volt az ajkának a kolostorban, mint az én École-beli szobámban vagy a Luxemburg-kertben. Bár Nicole tevékenyen részt vett az egymásra borulásban, mihelyt abbahagytuk, megrótt a kezdeményezésért. Ő a csokolódzást áhítattal művelte, szerinte a vallásos környezet nem ugyanazt az áhítatot igényelte. Csendes humorú megjegyzése vitát indított a profán és a szent szerelem ügyében. Ő mint francia, többé-kevésbé idegenkedett az ellentétek egységétől, izlését és kartézianus neveltetését zavarta az ebben rejlő gondolati tisztázatlanság, tisztázhatatlanság. Én tudtam erről, s nem akartam a magam barokkhoz közelebb álló érzékenységet és főleg tapasztalatát vele szembeállítani. Arra hívtam fel inkább a figyelmét, hogy ezeknek a gnómoknak a gúnáron sincs sok közülük például a kerengő falába és padlójába illesztett sírkövekhez. Pláne, ha komikus jellegüket is tekintjük. És odébb az egymással farkasszemet néző bögyös sziréneknek talán több közülük van, vagy annak a ravasz krokodilusnak, mely egy szemrehányó tekintettel hátranéző oroszlánnak harapja le farkát hatvanhat fogával? Amonnan meg denevérszárnyú éjszakai szörnyek próbálnak igézni bennünket, látván, hogy fertelmes csábításuk ellen nem vagyunk úgy felvértezve, mint a sivatagban lábszárcsontok és foghíjas koponyák között fohászkozó Szt. Antal. Szóval ezek mulatságosak vagy félelmete-

sek? Ellentétesek a sírkövekkel, mert mulatságosak, ellentétesek önmagukkal, mert félelmetesek. Nicole elismerte, hogy mindezen dolgok korántsem egyértelműek – gazdag a jelentésük, mondta talpraesetten –, de megint csokolózni ott nem volt hajlandó, mert ő tetszeni szeretett, és nem megbotránkozott.

Hanem az oxümoronban rejlő kísérteties vidámság őt is épp úgy vonzotta, ahogy engemet. Tetszett neki, hogy a tagadás főnöke a mennyek mindent maguk alá rendelő parancsuralmával szemben teret nyitott a kísértéssel játszadozás szabadságának. Nicole rengeteget álmodott, és örült, hogy hemzsegő, nyugtalanító éjszakai látványainak rokon változatait a művészet tükrében látja viszont. A nem vagyok egyedül felbátorodásával mutatott kecskearcú emberekre, félholdba kapaszkodó majomra, többfejű sárkányra, azon tréfálkozva, hogy mind a hét fej nem fért az oszlopfőre. És a delfinekben mi a borzongató? – kérdezte. Megvizsgáltuk ezeknek vidám ugrálását, s azt láttuk, hogy a kő másik oldalára halálfejet vésett a szobrász. Megállapítottuk azt is, hogy a csupasz koponyának nevetésre áll a szája. A két ábrázolás független volt egymástól, csak a néző hozta őket önkéntelenül kapcsolatba közelségük miatt. Valami olyasmit mondtam, hogy úgy látszik, a Reneszánsz groteszk stílusa itt eredezhet, egybekötötte az össze nem tartozó elemeket, indadiszt hűzött halálfej és delfin, csontig nyúzott ökörkoponya és bőségszaru közé, kacsával fogott össze kígyót, puttót, Medúzát és kentaurt, lassan a növényzetet egyenértékűvé avatta az élőlényekkel, ló helyett a kentaurt levélzettel egészítette ki, és meztelen mellüket himbáló nimfáknak bokoraltestet növesztett.

Gondolod, hogy az ördög hangsúlyozta ezeket a hóbotos asszociációkat? – merengett el Nicole. Hagyján, hogy hóbotosak, de igazából bevallhatatlanok is – toldottam meg a gondolatát. És ki más társította volna így a képzeteket? Az arkangyalok biztosan nem, és valószínűleg a Jóisten közvetlen baráti köre sem. Lehet persze azt mondani, hogy amikor Szent Antal szemé előtt a kereszt helyett egy ormányos patkány bukkan fel, vagy amikor egy szárnyas oltáron szembenéz a mennyország a pokollal, akkor valami ilyesmi történik, de egyetlen festő sem merészkedett odáig, hogy a kettő között belső illeszkedést vagy akár csak finom hajszálcsoves kapcsolatot érzékeltessen. Nem utalt arra, hogy az ormányos patkány magából Szent Antalból bújjik elő, vagy hogy a poklot a mennyország hozza létre. S egyáltalán nem állítható, hogy a Jót és Rosszat szembeállító ábrázolásokon a jókedv uralkodik. Bezzeg a groteszk más. Ebben valahogy minden torz, és semmi sem vegytiszta: a szép és a rút, a komoly és a tréfás, a kövér és a sovány, a szent és a céda, a ragyogó s a zokogó, a rémes és a vonzó, a tragikus és a komikus mind egy húron pendül. Mert egyik sem választható el a másiktól. Egyik sincs el a másik nélkül. A Jóisten ügyét előmozdítani iparkodó alkotások eszményítik a világot, az ellentétek egységére épülők a világ lényegébe vezetnek be. Élet a halálban, halál az életben. Persze erről szól a barokk szemlélete is, csak annak az ég felé burjánzó lendülete a kétségeket is a Teremtés nagyságának dicsőítésére mozgósítja. A groteszk viszont minden metafizika nélkül, kajánul burjánzik, fitymálja a jelentést, tárgyatlanná teszi az imádságot. A világ képzelet játéka, furcsaságok tára, kétes és kedélyes cifrázat. Sok a szörnyeteg, de aránylag kicsinyek, na-

gyobb kárt okozni aligha képesek. A dekorációnak se eleje, se vége, teljesen reménytelen, és mégis kedélyes. Tanítani sem akar. Nem lehet tudni, hogy a tér kitöltésén kívül akar-e egyáltalán valamit. Persze ez sokak szemében agasztó, úgy néznek rá, mint az ördög incselkedésére. Nyilván nem oktanul. Amikor a groteszk történetével kezdem évekkkel később foglalkozni, mely régészetileg Néro római palotájához, a Domus Aureához vezet vissza, azt fedeztem fel, hogy a Fabullus festő által ún. „negyedik pompeji stílusban” készült díszítések középpontjában egy-egy hádeszi jelenetet ábrázoló mitológiai freskó található.

Nem tudom, látogatnánk-e olyan szorgalmasan a keresztény világ székesegyházait, ha a mennyország felémelő szépségei mellett nem vonzana oda a pokol találékonysága. Legalábbis mi erre a játéklehetőségre hívatkoztunk volna, ha valaki indítékaink iránt érdeklődik, tudván rólunk, hogy nem tartozunk a hívők táborába. Közvéleménykutatást kellene csakugyan tartani már egyszer arról, hogy miért csődülnek templomokba, apátságokba, zarándokhelyekre mind népesebb tömegek, melyek nem kis része egyáltalán nem vallásos. Kötve hiszem, hogy be lehetne érni az épületek nagyszerűségére és a bennük felhalmozott kincsek bőségére szorítókozó válasszal. Van, aki azt nézi meg, miben kellene hinnie. Van, aki keresi elveszett hitét. Am azt hiszem, igen sok embernek szüksége van tekintélyes, nagyhírű, rituális helyen megfordulnia anélkül, hogy tartósabban nyakába venné az ott lakozó gondolat teljes terhét, és amúgy anakronisztikusnak érzett kötelmeit. A régi, ékes helyek valamennyire kárpótolják a sokaságot azért a hiányérzetért, amelyet a világi szertartások keltenek benne. Ami bennünket illet, mi a vallást nem hiányoltuk, hanem játszani akartunk vele. Szellemileg roppantul ösztönzött, hogy az egyház által kódolt kép- és szoborvilágot a magunk rögtönzött kódjaival keltsük életre, s e tekintetben az ördög lappangásaiból és tolokodásából érdemleges ihletet merítettünk. Termékeny szemléletnek tartottuk, hogy a Jó s a Rossz frontális szembeállítását a nagy Sátán találta ki, az ellentétek egységét pedig a kisebb Belzebubok.

Vajon az egyház rovására turistáskodtunk a pokolfajzatokra kíváncsian? Valami kihívás persze volt az érdeklődésünkben, de ha kérdezik tőlünk, hogy a szentségtörés gondolata megfordult-e fejünkben, egyértelműen azt feleljük, nem erről van szó. Elvégre az ördögöt éppen az egyház teszi láthatóvá, a világi főutcákon, köztereken, még a sikátorokban sétálva sem lehet csak úgy találkozni vele. Templomba kell ahhoz menni, az ottani látnivalók több-

letének tekintve felbukkanásait. Bizonyosság ez arra, hogy a vallás nem igazán fél tőle, nagylelkűen beereszti szentélyeibe, és művészekre bízta szerepeltetését. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy bár a Mennyek Ura halálosan komoly, ha nincs messze a Pokol fejedelme, mindjárt jobb a hangulat. Lehet például ilyen tréfával előhozakodni. De tréfán kívül: érdemes felmérni, mennyivel tágasabb és rugalmasabb a hajdani századok kegyhelyeinek szemlélete, mint a legújabb kori politikai „vallások” felfogása, mely a rossz jelenlétéről a saját falain belül nem hajlandó tudomást venni. Noha gyakran teljesen naiv elképzelésű képek közvetítésével, a hatalmas oszlopokra támaszkodó templomhajókban a világ teljessége vett körül bennünket. És mégsem éreztük veszélyeztetve magunkat. Nem kellett imádság a béke és védettség hangulatához, megkaptuk ezt az építészeti remeklésébe, művészeti pompájába meghitten tessékkelő anyaegyházról, melynek nevéből a szentet szelíden el is lehetett hagyni.

Talán ez az elkeresztelés nyújt valami magyarázatot arra, hogy e felszentelt épületeket, önmagukat mégiscsak ismétlő belső tereikkel, miért látogattuk kezdetről fogva természetesen és kitartóan az idők hosszú során. Arra jöttem rá ugyanis, hogy bizonyos helyzetekben és bizonyos helyeken, és ebből a szempontból kiváltképpen a templomokban, az ember, ha nem is tudatosan, de ösztönösen mindenképpen kapcsolatba kerül gyerekkori környezetével, újraéli az eredet viszonyait. Katolikus templomokban persze, a Mária-kultusz és a faragott képek miatt; a reformátusok nem látogatásra valók, legfeljebb Erdélyben. A pokol iránti, személyes érdeklődésünk is ezt illusztrálja. Mindkettőnk anyja tudott infernálisan viselkedni. Nicole-é hisztérikus kitöréseivel, sikoltozó szemrehányásaival, az enyém krampuszi szerepében, bűnlistám szírenázó sorolásával. Mivel azonban anyánkat mindketten szerettük is, a vele azonosítható jelképes tárgyokban nem pusztán a riasztót, hanem a vonzót is észrevettük. Az anyaképen alapuló Mária-kultusz így társult a mi esetünkben ördöggkultusszal. De mondom, mindez nem von le semmit abból, hogy a templom megidézte a családi kör bensőségeiből örömeit. Mutatis mutandis ugyanolyan bensőséges élvezettel lehetett „fellapozni” az oldalkápolnák látványait, mint az ajándékba kapott képeskönyvet a karácsonyfa alatt. Ünnepet jelentett mind a kettő. Nekem pedig külön ünnepet, mikor Nicole, ha egyedül indult felfedezőútra a katedrálisban, sugárzó arccal jött vissza figyelmeztetni, hogy talált arrébb egy igazán mesés démont.

BERTÓK LÁSZLÓ

Még mindig éri annyi megaláztatás

Még mindig éri annyi megaláztatás,
félreértés, rosszindulat, mellőzés, meglepő
testi nyavalya, hogy újra meg újra összeszedje
magát, s dacosan (elszántan?, keserűen?)
megfeszüljön, szembeszálljon, szembeköpjé
a pillanatot (a kihívást?, a megmásíthatatlant?),
s olyasmit tegyen, ami a megszokott
sodrással (lüktetéssel?, jajgatással?)
csordogáló mindennapokban egy-egy
nyugtató tablettá vagy némi ital (étel?) ideges
bekapása közben (s pláne utána) eszébe se
jutna. Mintha valahol mélyen a maradék önérzete
(méltósága?, büszkesége?) gyújtópontja
(gyutacsa?, G-pontja?) szabályosan működne,
s a hirtelen kataklizmában(?), döbbenetben(?),
fellobbanásban(?) a legkisebb érintésre
sisteregni, bizseregni kezdene, s csak a testét
összetartó tehetetlenségi (nehézségi?, öregségi?)
nyomaték, s valami azon túli (felüli?) titokzatos
összeköttetés (akadály?, szárny?) fogja vissza
a robbanástól, „téríti észre”, serkenti a helyzet
tüzetesebb elemzésére, meghatározására,
a vehemencia, a hagyományos értelemben vett
visszavágás (igazságtétel?) helyett a várakozás,
a belenyugvás, a belátás fontolgatására,
míg nem valamely újabb provokáció,
kudarcként, gyalázként megélt esemény
(élmény, gondolat) ki nem zökkenti,
harci állásba nem billenti megint.

TURCZI ISTVÁN

Geografia poetica

Baránszky-variációk

I
útrahívás

bejött a béta változat – a lehetetlen
hosszú zarándoklat végén talán után
megunva lombok kínai árnyjátékát
a budagyöngye teraszának összehányt falán

a korszellemnek tett engedmények helyett
az óbudai Castrum kürtösének öltözött
így indult visszaútra visszakézből ha már
a világ nevű szuterénből úgylis kiköltözött

hát nagyjából ez lett belőle látható
jobbra new york balra tihany
különböző látószögekből a fény úgy
tekerződik mint egy nő vagy a kiöntött higany

körbejárni és sorban megsodálni mindent
a jólérthetőség elkerülése végett
a tapasztalat naprakész műtárgyai közt
utaztatni nyelvet kiöltetni mesterséget

bizonyos versekben ez már csak így van
saját akaratába zárul úgy véd meg másokat
a szóval bélelt házi panteonban megfér
hérosz mártír és megannyi gyenge másolat

kik rángatták bele ebbe az egészbe
a járatlanabb zugokban kit találsz
közben elfogytak a védőszínek fedőnevek
elblitzelt történelem Fuck the nice!

II
En transi

itt az idő elhagyni a költészet óvatos berkeit
mindig csak a közepébe vagy kicsit fölé
telibe viszonzott vágyat ér találat
ha már a lelke végképp istenördögé

akinek erdélyről a miklós jut eszébe
focinemzetről a seggberúgás ki foghatja le
a felhőknek is befellegzett hát még lejjebb
hol körbeásva nyughatatlan nyughelye

aki egy ideje a saját nekrológiát éli
ha nincs hol beesteledni nem veszi zokon
bikának istennek becsapódásnak álcázva
hasonlóságait veszti a barlangrajzokon

a szó is mint tereptárgy észrevétlen marad
nap nem csillan a féltett glórián
a történet végül lefut a sorról
nagy panaszfalakból mégis gregorián

mintha már túl kis szériákban földi
szégyenen bottal üthetik maradék nyomát
egy kézmozdulat az egész finom fejbiccentés
az alkony kásafénye kévébe gyűjti a kvintesszenciát

GÁL FERENC

Dackorszak

Tavaly még megélt belőlünk.
Idén már idegen hajóra szegődött ő is,
ahol teste hamarosan elveszíti báját.
És bárhová húzódom is be
a forró szél elől egy italra,
hasonló történetek fogadnak.
Már csak legyintek, hozzátéve
azért rutinból, hogy a botrányos
versenynap óta galambjaim sem tojnak.
Pedig barátaimnak levest ígértem
a város fölött épp csak próbakört
leíró raj húsából. És hátradőlve,
végigmérve e lomha lapátokkal
hűtött zugok törzsvendégeit,
világos, hogy néhány szó
(főként a barátok, a hús és az ígéret)
még megteszi hatását,
még nem lehet csak úgy leírni minket.

Kibicelés

Igen, ezt nevezem csevegésnek.
Az alkalom szülötteként
zsebre dugott kézzel álldogálok,
közben a gyertyák fénye
szerinti csoportok mozognak.
Mintha a lift falába karcolt nevét
is hallanám, amit csak én használok.
A harangokat, eszerint hét óra
egy-két perccel elmúlt.
A központi ünnepségen dolgozók
lassan vacsorázni mennek,
a hold fogyott. Ilyenkor a legjobb
lerakni zakómat a pénzzel,
amit reggeltől másokon kerestem.
Járatni hajában a fésűt,
termelni egy kevés áramot, és leállni.
Elképzelni kicsit előre a dolgokat,
melyeknek utóélete jószerivel nincsen.

PINTÉR SÁNDOR

Valami egész

Az a rengeteg levél, amivel egy fa
Gondolkodik, akarattalan törekszik
A korhadó-rothadó enyészetbe, hogy végül csak
Egyetlen levél maradjon, tüntetni
Lobogós jelenlétével, hangtalan mormolva imát
Október Tízkaromú Istenéhez, aki csak legyint,
Míg le nem löki trónjáról November, ki
Egyre hígabb eget feszít a fák tar ágai fölé,
Megengedve, sőt: elrendelve, hogy pörögve
Szitáljon alá a levél, az egyetlen, hogy a pezsgő
Nyirokban összeálljon valami egész:
Avarra avar: az a rengeteg.

Magasba tartja

Megy befelé a tájba. Jeleit
Nem ismeri. Lába nyomán széttart az út,
Előtte erdő tornyosul, üvegéből rakott
Palotákkal, üveg-fák ágain üveg-levelek.
Zöldellő odvakban gyémánt madarak, kipp-kopp:
Mondják, egyre örjítőbb szerelemmel, a távolban
Patak csilingel, tudod: nem léphetsz... kétszer...
Ugyanabba..., juhar, platán zafírral rakott
Koronája csattog örvénylő karokkal a kérlelhetetlen
Erejú szélben. Mindez nem érdekli. Megy előre,
Ahova Akarat, megy, ahova Végrendelet.
Szolgálja a hiányt, szállítja a fölösleget.
Most hirtelen leborul, hogy szájával illesse a port,
Magasba tartja zakatoló szívét egy kavicsnak.

KÁROLY GYÖRGY

Észak

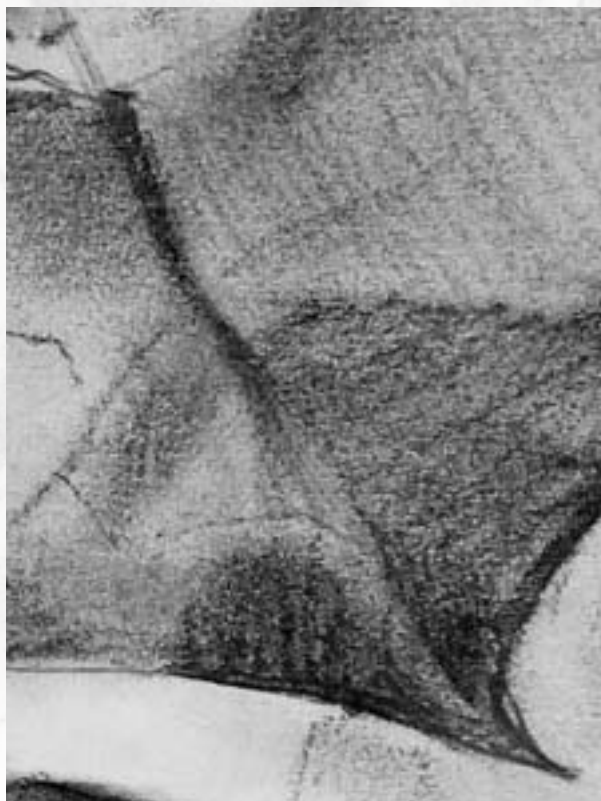
Öreg hajókon elszakadt vitorla,
a halpiac kihalt, búze csak emlék,
Lübeck utcáin andalog a pára...
cikóriaszagú, magányos esték.

Az együgyű korál hótiszta hangja
Buxtehude orgonáján lebeg még,
megáll a szél s egy múltó pillanatra
kitérül és bezár a végtelenség.

Szignó

Üres vonat, holtvágány, percegés,
Kiegett lámpa – bitumensugár.
Palák, tufák, kínlódó kőlapok,
A murciban egér, levesben légy.
A téren két mániás nő nyerít.

Kitépett harangnyelv a csend.

POLGÁR PÉTER

elveszett jelentés

szárba szökken
megpihen
némán
távoli esőcseppeken
fáradt testét
nem öleli kíváncsi tekintet
nem küld jelet a meztelen égből

csak vár
szüntelen

nappali álmodozó

korhadt
lépcsőn botladozva
a kijelöletlen másik úton
láthatatlan sebek hasadnak az éjbe
kimondatlan szavak néma hada
egy el nem készült lélek
egy falra festett látomás
kötések és kötődések
a két világ határán

bizonytalan élethelyzet
a végső szó háttérére rajzolódva
a csodák keskeny ösvényén

ottfelejtett lábnyomok

halkan szűrődik
alig észrevehető mosolygásban
ablakok
ajtók résein
fényzilánkok
sötétben reszkető foltjai

fel a kerek falon
át forró havon
valahonnan valahová
majd
visszamosódik
a formátlan éjszakába

jó lenne újjászületni
beleásítani a múltba
fűjni testetlen füstkarikát
álomport szórni szememre
fagyöngyöt menekülő csontjaimra
a palackba zárt egyedüllétben

SZELES JUDIT

Ingrid Turesson

Az vagy, amit nézel (Peter Gabriel)

már régóta tartozom neki
hogy megírjam szöszeit szőnyeget
hogy megörökítsem finom ujjai között
futó fonalat a szálakat amelyek
mind őhozzá vezetnek el
a házaikhoz ahol minden nap eggyel több
a meseszövés menetében
már régóta itt van, benne a fejemben
beleszötte magát az idegrendszerembe
csak a szép szavakat keresem
a legszebbeket keresem
megénekelni szőnyegköltészetét
ahogy továbbszövi *Bohuslän* meséit
*Bohuslän*legszebb legislegszebb Penelopéja
*Bohuslän*legszebb meséit
amint azt a sziklákról leveszi
babusgatja dajkálja rajzolja
*Bohuslän*napkerekét begörgeti
házaiba ahol minden nap eggyel több
a meseszövés menetében
finom arcvonalán arcfonalán továbbszövődik
*Bohuslän*ősi sziklarajza mind
a napkerék a vikinghajó a ház és háznépe
házában babusgatja dajkálja
*Bohuslän*népét és rajzait
rajzolja vonalazza és fonalazza
*Bohuslän*legszebb Penelopéja
nap mint nap fonja szövi házaiban
lovak kutyák szarvasok között
vadászok harcosok szerelmesek között
anyák gyermekek hajók és napkerek között
szöszeit szőnyeget csomózza tovább
csomózza egyre – minden nap
eggyel több csomó élete fonálán
szöszhaja len kék szeme bőre
benne fejemben
benne szavaimban
benne a gránitban
mit kis kalapácsom ütemes hangja
ismét mesévé változtat
már régóta tartozom
már régóta várom
várom hogy a legszebb szavak
körbefonják
ünnepeljék őt
motyogok
morzsálja ujjai között a szösz
szövőszékén mint hárfán a húrok
fonalak feszülnek
készülnek énekelni
egy régen elfeledett
ősi éneket

G. ISTVÁN LÁSZLÓ

Súlyegyen

Levegős a félelem,
nincs magja, emléke,
kihasználja a szívet,
belekerül a vérbe.

Mérge, mint az álom
szövetén a varrás,
anyaga idegen,
ereje, hogy nincs más.

Álmodott sorok

egyedül az égben
mint füst a széken
ülni látszom
innen én onnan
ő vigyázzon

Életfa

Szemedben a megszedetlen ág
földig roskadó gyümölcsseit
föld felett tartja a fény –
csak néz ki rácsai közül,
mint lomb, ha börtöne a szél,
aki véletlen üdvözülni.

GÜLCH CSABA

Az első

(Sirálynak)

Legjobban az első szög kínozza meg,
szaggatja, tépi fel a kereszt húsát.
Hófehér lepelben vacog, remeg,
húsvétot vár a gyarló nyomorúság.

Legjobban az első csend gyötör,
az első néma perc, a törékeny hallgatás.
Kósza álmokra szakad az éjjel,
az ébredés fénye lopott látomás.

Legjobban az első könnyesepp éget,
mohó tűzként iramlík arcomon.
A sós parázsban szomjazó remények
gyöngysorra fagynak a friss havon.

Legjobban az első ígéret fáj,
az üvegtócsák hamis ragyogása.
A jégverte gyümölcsös magányában
magunknak hitt éden földi mása.

Legjobban az első szírom sérül,
a teremtés titkát perzseli a nap,
mikor a tükör kopott szegletében
az ezüstlő bűnök elé hullanak.

Legjobban az első imát féltjük,
a szívből felrémlő hangokat.
Isten mosolya örök válasz,
tó vizén virágzó alkonyat.

Megint egy nap

(Eszternek, Ábrisnak, Bálintnak)

Megint egy nap,
mikor esővert
arcunkról
fénykép készül.
Megint egy nap,
mikor az udvar
hátsó szegletében
újra virágozik
az almafa.

Megint egy nap,
mikor szomjunkat
illatos bodzale
oltja.

Megint egy nap,
mikor zsebünkben
apró kavicsokkal,
a tó felé
igyekezünk.

Megint egy nap,
mikor a tócsába
nehéz könnyek
hullanak.

Megint egy nap,
mikor a harmatos
fűszálak közt
bújócskát játszik
két bogár.

Megint egy nap,
mikor az alkony
rozsdás csendje
ránkszakad.

Megint egy nap,
mikor már
nem várunk
semmit...

Megint egy este:
mikor egymás
kezét fogjuk,
s szemünkben
csillagok nélkül
alszunk el.

Töredékek

(M.Z.L. emlékének)

1.

Azon az éjszakán
a kenyér megtöretett,
s foltott ütött a bor
a hófehér abroszon...

2.

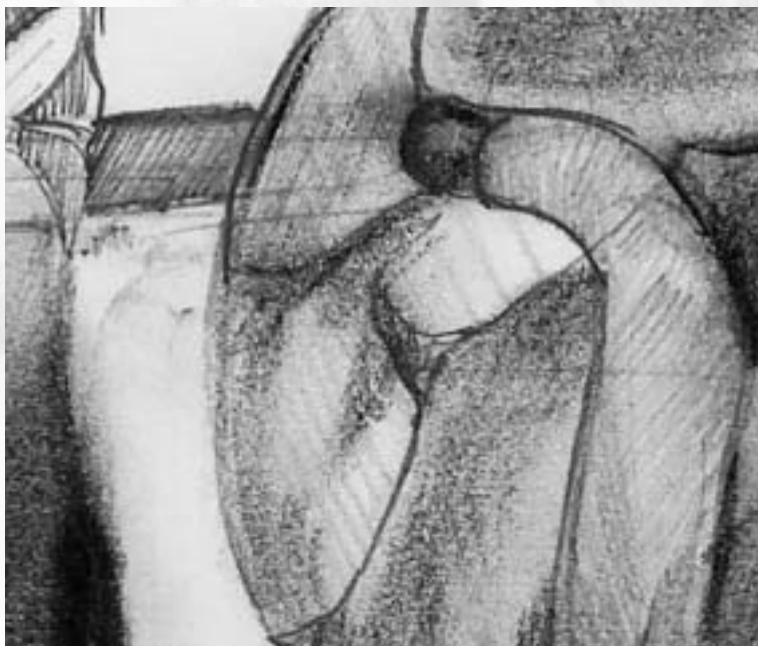
Asszonyok, lányok
lenge tengerillatát
hozza a déli szél,
majd csontjaid
ölelve táncol el
a göcseji dombok felé...

3.

A templomfal tövében,
mint olvasón az öreg imák,
bársony rózsalevelek
peregtek homlokodra...

4.

A föld mélye, hidd el, nem sötét!
arcodba világít a glória,
látni fogsz csodás csillaghullást,
s beléd nő bölcsen az almafa...

HORVÁTH ELEMÉR

a vak miltonhoz

miszter milton fogadott nyelvem nagyja
ki a tisztos jó munkát kedveled
ahogy egy kedves szonettedben írtad
segíts leírni most a verseket
amelyek nélkül nincsen életem
orvosaim ma tudatták velem
hogy hamarosan én is vak leszek
mint te voltál kéretlen mesterem
nem tudom olvastam-e eleget
hogy életben tartsam a fejemet
míg meghalok s magam is por leszek
hogyan írtál amikor fénytelen
papírra vetted a betűket
bódítóbban mint első szerelem
angolul is? én magyarul teszem

a vasfüggöny után

nincsen többé közöttünk barikád
(osztályharc vagy haladó hagyomány)
de egyek újra nem leszünk soha
te pártmunkát végeztél szegeden
s hallgattad a jövő himnuszait
én szemetet söpörtem newyorkban
s káfkát olvastam orwellt és camust
évek múltak és a távolság egyre nőtt
a hajdani boldog szerelmesek között
most itt állunk kiki öregen egyedül
egy elveszített éden romjain
és küszködünk hogy ne vádoljuk magunkat
a történelemért néma cinkosok
és egymást se és máris menni kell

a velencei archívumok

hogy hívták a dalmát kereskedőt
akinek veronika franco kurtizán
két gyereket szült? nem tudom
ki rendelte meg tintoretótól
veronika portréját? nem tudom
a válasz biztos megtalálható
a velencei archívumokban
a lényegesnek ott sincsen nyoma
miért festett tintoretto?
miért verselt veronika?

az idegen

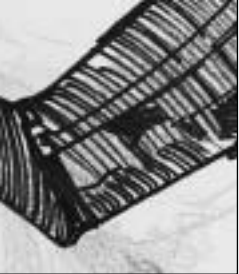
zrínyi gazdagabb volt
és ady tehetségesebb
de egyikkel se cserélnék
én szabadabb vagyok
mint bármelyik előttem élt magyar
hunyadi mátyástól rákosi mátyásig
ez persze nem érdem hacsak nem annyiban
hogy amerikai lettem hogy sikerült
kicszerélnem identitásomat
ez newyorkban se könnyebb folyamat
mint miskolcon vagy szegeden
az örökös másik vagyok
az idegen
az élve megnyúzott

a zsebmetsző

nem volt politikai szerepe
a forradalomban s előtte sem
zsebmetszőként tengődött úgy-ahogy
egyik üres zsebtől a másikig
mondhatni kallódott a tehetségével
szocialista paradicsomban
kapitalizmusról hallomásból tudott
amíg a riviérán kötött ki
sikeres ékszertolvajként nyugat
beváltotta minden ígéretét
s ő nem volt túlságosan kizsákmányoló
leülte mikor lebukott
s újra kezdte amikor szabadult
szabadságban nincsen ingyen kenyér

bibliotheca historica

5000 éve indult el
ebben a színes szarkofágban
a még színesebb öröklétbe
változatlan a múmiája
orra szája egész arcéle
természetes minthogyha élne
kedvenc udvari festője pingálta
örök urát a szarkofágra
akárhol van most már örökre
csakúgy mint híres udvari költője
aki a hieroglifákat véste
s akiről diodorus siculus
se tudott mást mint azt hogy élt
ahogyan ura is szintén örökre

TARZAN ZÉRÓ

Zanza novellák

A JÖVŐIDEJŰ FOGALMAZÁSOK SZÜKSÉGESSÉGÉRŐL

Öcsi és Pali hamarosan megszületnek. Egyazon falu két végén fogják meglátni a napvilágot, Öcsi május 7-én, Pali két hónappal később, július 19-én. A különbség ellenére haverok lesznek gyerekkorukban, és együtt járnak majd focizni a legelő melletti focipályára.

Pali jobban rúgja majd a labdát, mint Öcsike. Öcsi centert fog játszani, aki középről felfut a kapura és gólt lő. Öcsi másfél éves focizás alatt hatvanhét kapufát és nyolcvanegy gólt fog rúgni összesen, mikor egy szép napon feladja a focit, hogy helyette zenét tanuljon.

Palira szebb focistakarrier vár. Őt le fogják szerződtetni tizenhat éves korában a megyei klubcsapathoz. Pali szépen halad majd a fociban előre, ha nem lenne az edzője Doki bácsi.

...De igenis Doki bácsi lesz Pali edzője. És ez rossz, mert az edző szereti az italt. Edzés után a kocsmába fogja hívni Palit azzal a szöveggel, hogy „olyan jól focizol, Pali-kám, hogy megérdemelsz egy-két kortyot a futás után!” Pali, aki edzés után szomjas is lesz, meg fáradt is lesz, mégis elmegy majd a kocsmába Doki bácsival fröccsözni.

És ez ismétlődni fog mindaddig, amíg Pali rászokik az italra. Doki bácsi akkor már nem lesz edző, csak egy kupa-társ a kocsmában. Doki elég hamar elpatkol májbetegségben.

Pali nem is sejti, hogy a kocsmába lesz hátralévő életének színtere. Egész nap a kocsmában ül majd és fűtől-fától kéreget, hogy teljék az italra. A kocsmáros egy idő után már nem fog hitelt adni neki.

Ekkor jut majd Pali anyja arra az elhatározásra, látva fia reménytelenségét, hogy vasárnap reggelenként felutazzon Szegedre a piacra. Összeszedi, ami itt Jugóban olcsó és buknak rá a magyarok. Fog vinni Cézár konyakot, Vegetát, Jugoton hanglemezeket, harisnyanadrágot és rágógumit a szegedi piacra. Miután eladja mind, a kapott pénzen vesz majd cigit, parfümárut meg kávé, így jön majd vissza.

Pali egész nap a kocsmában fog ülni. Ő adja el a cigit és a paeculit, amit az anyja hoz Szegedről. Pali nagy díler lesz egy idő után. Adósságait visszafizeti, kövér aranygyűrűket visel majd a bal kezén és kisvártatva rendelésre is dolgozik, mit hozzanak Szegedről. Két év elteltével már autóval fog a kocsmába járni. Jó sora lesz Palinak, na. Ez az igazság.

Egy este nyílik majd a kocsmajátó és egy ismeretlen lép be rajta. Onnan lehet megismerni, hogy a nadrágja szára rövid lesz és ott kilátszik a lába szőre. Pontosabban az a lószőr-szerű bozont, ami a lábát fogja övezni. Az idegennek bántóan szúrós lesz a pillantása, a szeme nem sok jót fog elárulni. Pali fölnevez majd a poharából, amit ekkor fog inni. Mindig fröccsöt iszik egyébként, de éppen akkor, akkor este kivételesen vodkát iszik pezsgővel. Nem lesz senki a kocsmában, mert a kocsmáros éppen hátramegy a ludakat bezárni. Ez is ritkán fordul majd elő, de aznap este így lesz. Az idegen belép majd és Palira ránéz. Mindössze ketten lesznek a kocsmában.

„– Hát te mit akarsz?” – akarná Pali kérdezni az idegent. Az nem fog szólni semmit sem. Se azt, hogy „selyemharisnyát”, se azt, hogy „ballonkabátot”, se azt, hogy „kölnivizet”, nem fog szólni semmit sem. Csak sújt egyet a szemével és Pali szótlánul visszahullik az örök nyelvtani múlt időkbe.

Záráskor Palit a kocsmasztalra bukva találja a visszajövő kocsmáros.

„– Hát emez még mindig nem ment haza?” – fogja szörnyülködve kérdezni a senkitől.

INGYENÉLŐK LAKOMÁJA

Rendelj pizzát! Itt egy pizza ezer dollár. Hússzor drágább, mint máshol. A mi pizzánkon nincs semmi különös. Olajbogyó sincs, ketchup sincs, sajt sincs rajta, semmi nincs. Mi, a pizzásütés nagymesterei mégis hússzor drágábban adjuk ezt a pizzát. Ha meg eszed, megváltozol. Kinő a hajad új frizurával, kocsidon beforrad a horpadás. Cipődön állandóan ragyog a fény, és még éjjel is! Nem kell vitamint szedned többé! Szájadban a fogak sorrendje örökre megváltozik: a tépőfogak kerülnek előre. Igényes leszel: csak a legdrágább mosóporral mosatsz. Szemed alatt a ráncok maguktól fölvarródnak. Erős leszel, mint a bomba! Ilyen a mi pizzánk, boy!!!

És még valami: ezt a pizzát hanglemezként is hallgathatod. Csak földobod a lemezjárt-

szóra, rá a tút és csendül a dal! Örülj, hogy nálunk rendelhetsz pizzát! Az életedet mindenesetre meghagyjuk. Sose feledd, amit most mondunk: mi, a pizzasütés nagymesterei megsózzuk neked az éjszakát, de a nappalod... maradjon édes!

ÚTJAVÍTÓK DIADALA

Vajon észrevették-e már, hogy reggelre kelve sokkal több gödör van az utakon, mint előző este, mikor aludni tértek? A növekvő fővárosi forgalomban nem egyszerű betömni a tátongó lyukakat. Az ellenőrző szolgálat mintegy háromezer új gödrot regisztrál reggelente. Még nevet adni sem egyszerű az új gödröknek, mert az elnevezések fogyatkoztak vannak. Nevet adni márpedig kell, különben hogyan értesíthetnénk a hátramaradottakat, hozzátartozóik vajon melyik gödörbe estek bele? Az útfoltozók csak akkor végezhetnek a javítással, ha munkaidőben is dolgoznak. Valósággal versenyt futnak az idővel! A gödrök pedig sokasodnak. Gyanítom, valakik az éj leple alatt gödröket telepítenek az utakra. E feltevés azért is megalapozott, mert a gödrök elhelyezkedése szatellitől szemlélve különös rajzolatokat mutat. A legnagyobb konfiguráció egy nyúl fülére emlékeztet. A másik csillagkép egy hatalmas A-betűt mintáz. Távolabb, a Sarkcsillag irányában kürtőkalaphoz hasonlóan helyezkednek el a gödrök.

A tudósok azt vélik kiolvasni az üzenetből, hogy „a nyúl... kiugrik... a cilindrből”... Vagy talán mégsem? Kiugrik vagy nem ugrik? Mindenesetre meg kell várnunk, hogy a gödrök teljesen elborítsák az utakat. Ekkor, de csakis ekkor lesz ismét egyenletes az utak felülete. Egészen addig, míg valaki az éj leple alatt egy dombocskát telepít az utakra.

A PILLANGÓFINGÓ

Én a cirkuszban láttam a pillangófingót. Frakkban és cylinderben állt a porond közepén a reflektorok fényében, szorított egyet a hasán és milliő színes pillangó, mint a cukorkák aranyozott papírosa, repült ki nadrágjából és lebegett körülötte. Ez a kép, melyet oly régen, gyermekként a cirkuszban láttam, ez a kép olyan szép volt, olyan maradandó, hogy nincs mit hozzátennem. Csak elképzelni lehet, és kész.

Orvosnovella

Amikor meghallottam doktor Cullox szavait, miszerint „az Ön veseátültetése kétszáz-negyvenezer dollárba kerül”, jéggé váltam az idegességtől. Az igazság az, hogy szólni sem bírtam, egészen megdermedve ültem a karosszékből, mely a rendelőben állt. Doktor Cullox észrevette a rám gyakorolt hatást. – Ez az ár természetesen egy új vesére vonatkozik, elsőosztályú kórházi körülmények között – tette hozzá az előzőekhez.

„Nézze...” – akartam mondani, vagy talán mondtam is, de a szájam valahogy nem engedelmeskedett, olyan nehezen törtek elő a szavak, „nézze, nekem mindenképpen szükséges a veseátültetés. De különben ennyi pénzem nincs. És nem is lesz, mert a lakás, ahol lakom, nem ér többet százezernél. Plusz bankhitel, az kétszáz. És hogyan fizetem vissza?” – Mindezt akartam a doktornak mondani, de a szájamon csak annyi préselődött ki: – Nézze... nézze...

A doktor sajnálkozó arckifejezést öltött. – Sajnálom. De az orvostudomány ma már mindenre képes. És mi, orvosok is azok vagyunk. – Kisvártatva hozzátette: – Kikísérjem?

Akár egy élőhalott lennék, föltápászkodtam a karosszékből. Doktor Cullox szintén föltállt. Előlépett a hatalmas íróasztal mögül. Átkarolta a vállamat.

– Sajnálom.

Elindultunk kettesben a piros futószőnyegen, mely az ajtóhoz vezetett. Mindketten ösztönösen a bal lábunkkal kezdtük a lépést, így együttes ringással lépegettünk a futószőnyegen.

– Ön... hol volt katona? – jutott eszembe váratlanul. Mindketten voltunk katonák, ez kiderült a „bal-láb-indít”-ből. A doktor barátságosan szorította a vállamat, úgy válaszolt.

– Texasban. A negyvenkettes tengerészgyalogosoknál.

– Ejtőernyős volt?

– Úgy bizony. 1957-ben.

- Ismerte Jimmy Cox-ot?
– A vadállatot?! Jimmy Cox-ot, a vadállatot ki ne ismerte volna a texasi ejtőernyősöknél!!
– Jimmy Cox... az én unokabátyám..! – mondtam a doktornak.
– Jimmy Cox a te unokabátyád?
– De az ám!
– Akkor tegezzük egymást!! Nahát, hogy a Cox őrmester éppen a te unokabátyád legyen!
– Úgy bizony!
Már egészen az ajtóhoz értünk. Most mindjárt lenyomja a kilincset, és én a folyosón találok magam. De nem. Doktor Cullox nem nyomta le a kilincset, hanem az ajtó előtt állva ezt mondta:
– Ide figyelj, talán mégis van más megoldás.
Visszaültünk az asztalhoz. Ez két gyors lépésbe került, máris ott ültünk a helyünkön. Én az öblös karosszékben, doktor Cullox pedig az íróasztal mögött. A most következő beszélgetést nem idézem, csak a lényegi tartalmát. A doktor elmondta, hogy részben az új vese, részben a műtét körülményei hajtják ilyen magasra az operáció árát. De ha nem ragaszkodom az érzéstelenítéshez, akkor olcsóbb. És ha nincs műtőszemélyzet, hanem csak a doktor dolgozik, akkor megint jelentősen olcsóbb. Vagy ha nincs műtő sem, akkor még olcsóbb. Az új vese pedig lehet valami más is. Ma már az orvostudomány mindenre képes. Ha nem lenne kórházi lábadozás, hanem a műtét után rögtön hazamennék, a beavatkozás költségei jóval csökkennének. Doktor Cullox az asztal egyik fiókjából elővett egy táblázatot és hosszan tanulmányozta. – Lássuk csak, hogyan lehetne ezt a műtétet mégiscsak olcsóbban elvégezni. De csak azért, mert az a vadállat Jimmy Cox a te unokabátyád.
Jobbnak láttam, ha most hallgatok. A doktor is hallgatott, de hát ő tüzetesen tanulmányozta a táblázatot. Egy kalkulátorral valamit számoltatott egy papíron. Végül összehajította a táblázatot, eltette a fiók mélyére és jelentőségteljesen rám nézett.
– Nahát, ki hitte volna... Micsoda véletlenek vannak! Visszatérve az operációd költségeire, kiszámoltam: az egész nem kerül többbe, mint huszonkét dollár és negyven cent! Még a hülyének is megéri!
– Egy új veséért 22 dollár 40 centet fizetek? – hebegtem.
– Azt nem mondtam. Csak azt állítottam, hogy ha a körülményeken módosítunk, akkor lehet ez olcsóbb is.
– És... hogyan kalkulálta ki ezt az árat?
– Most júniusban jön a nyári vásár. Várhatóan a májas ízesítésű macskakonzerv árát is leszállítják. Az jó lesz vese helyett. Nem a kórházban, hanem a szupermarketben operálunk. Műtősegéd nem lesz, csak a kasszásnő. Ugyanúgy tudja a vattát adogatni. Fölfekszel a gumi futószalagra, a magasság éppen megfelel. Az esti zárás előtt csináljuk, akkor úgysis feltakarítanak. Így a költségek jelentősen csökkennek.
– És a doktor úr... vagyis hát te... izé.. doktor Cullox is ott lesz?
– Huszonkét dollár negyven centért, including két doboz macskakonzervvel?? Hová gondolsz!
– De ha nem a doktor úr, vagyis hát te... izé... nem Ön csinálja, akkor ki végzi rajtam a veseátültetést?
– A biztonsági ember. Ne csodálkozz! Írok neki egy utasítást és pontról pontra megteszi.
– És... mit gondol... sikerülni fog?
– Hát persze. Az orvostudomány ma már mindenre képes. Ja, igen. Néhány éles késre is szükség lesz.
– Azt ... hozok magammal – mondtam beleegyezőleg.
– Meg egy konzervnyitóra.
– Értem.
Ismét az ajtó előtt álltunk, ahol a piros futószőnyeg végződött. Doktor Cullox lenyomta a kilincset. Kiléptem a folyosóra. Huszonkét dollár negyven cent, ez nem lehet igaz..! Még a hülyének is megéri!! – ez zakatolt a fejemben, miközben a lépcsőház felé indultam. A doktor utánam kiáltott: – Hej..! De tudod, miért? – A szemével hunyorított: – Jimmy Cox!
Megfordultam a folyosó végén, mutattam egy V-jelet az ujjammal és azt kiáltottam: – Cool!

CZAPÁRY VERONIKA

KAFKA RÁJÖTT, HOGY ELTÚNT

Kafka egyik reggel arra ébredt, hogy elmúlt a rémálom. Nézegette a bogarakat és nem voltak meg. A szőrös lábak, bár idáig valószínűtlenül léteztek, de mégis léteztek, hiszen a ragyogó napsütésben nem látszottak. Kafka keresgélte őket, keresgette, de hiába. A szőrös és ocsmány lábak, mindazok, amik eddig rémálommal kecsegtették és nem adtak egyetlen nyugodt éjszakát sem, nem voltak meg.

Kafka furcsának találta mindezt. Ha eddig léteztek, most hogyan lehet az, hogy hirtelen eltűntek? Vagy nem látszanak? A sárga fény változtatott meg talán mindent, ami előtölte a szobát? A fény világított, és csak világított egyre, Kafka keresgélte és nem találta meg. Jó volt ebben a keresésben valami. Valami, ami eddig nem adatott meg. Valami, aminek a hiánya már nem fáj, aminek hiányának örülni kell, mégis olyan világosan látható, tapintható ki a hiány, a sárga hiány kétségbeesése, örömmel és fénnel tapogatható ki benne a csend.

Ahogy tapogatta Kafka, egyre jobban örült neki. A hiány, mint késő felhő elborította, és Kafka nagy analizáló lévén nem nyugodott bele a hiány gondolatába. Hogyan lehet az, hogy ami eddig létezett, már nincsen meg? A tapogatástól egyre sűrűbb lett a levegő a kietlen szobában és ott is, ahova mindig is behatolt a sárga fény, minden reggel.

Kafka jókedvűen ébredt. Milyen furcsa is jókedvűen ébredezni. A háttér, világosság, és a madarak idehallatszó beszéde, maga a lét, és az, hogy írhat, jókedvvel töltötte el. Jókedvvel töltötte el saját létezése.

Furcsa volt, hogy már nincsenek meg a szőrös lábak. A szobában. Hogy se az arcok, se a kezek nem fájnak, hogy nem kell félni, ha benyitnak egy undorító nagy szőrös bogárra. Hogy mindez elmúlt, és ismeretlen.

Hiába tapogatja ki és keresgéli a helyeit, vége. Furcsa, de egy napon vége lett. A fény elárasztotta a szobát. És Kafka csak csodálkozott. Hogyan lehet az, hogy vége és ő nem tett semmit sem ellene, sem mellette. Se azért, hogy legyen, se a végén, a legvégén, amikor a függöny legördült.

Kafka csak feküdt, feküdt, és a szobába egészen biztosan beáramlott a fény. A fény halkán és biztosan ismétlődött, ez jó érzéssel töltötte el nagyon. Magába szívta a lét arany színű ismétlődő tetemeit. Ezen a reggelen Kafka nem tett fel többé kérdéseket.

A fények az üvegdobozon mindig változatlan szenvedéllyel ragyogtak. A fények az üvegbe zárt létben még mindig változatlan szerelemmel égtek. Minden kristályosan vékonynak tűnt. Boldog volt, hogy van őszi reggel, boldogok voltak a fehérségbe öltözött fák, a lét és a lét elviselhe-

tetlensége. Milyen kristályosnak látszik itt minden és változatlanul fénylik azon a reggelen. A kristályfonatú lét zárja magába az ürességet. És Kafka, bár sokat gondolkodott ezen a mondaton, nem tartotta hiábavalónak.

Ezen a reggelen nem voltak meg a lábak. Úgy tűntek el, hogy csak megnyugtató hiányuk maradt és a furcsa örömet lehetett utánuk érezni. A lábak helyén megmaradtak a nyomok, egy idősebbnek látszó tudattalan ismétlődő nyomai. Igen, jól látszottak, de a nyomok helyén a boldogság üressége, egy megerőszkolt lelki félelem mozgott. Mi van, ha visszajönnek, tűnődött Kafka, miután kitöltötte reggeli kávéját és beszívta a megnyugtató szivar fűszere levegőjét.

Mi van, ha visszatérnek? És tudta, nem fognak. Nevetett egyet, vette a kabátját és kilépett az ajtón. Az ajtó sugárzott és a sugárzásban is volt valami megnyugtató. Neki csak annyi jutott, hogy írjon a félelemről, a bőrök megnyugtató üteméről és a testekről, amiken hullámoznak a csontok.

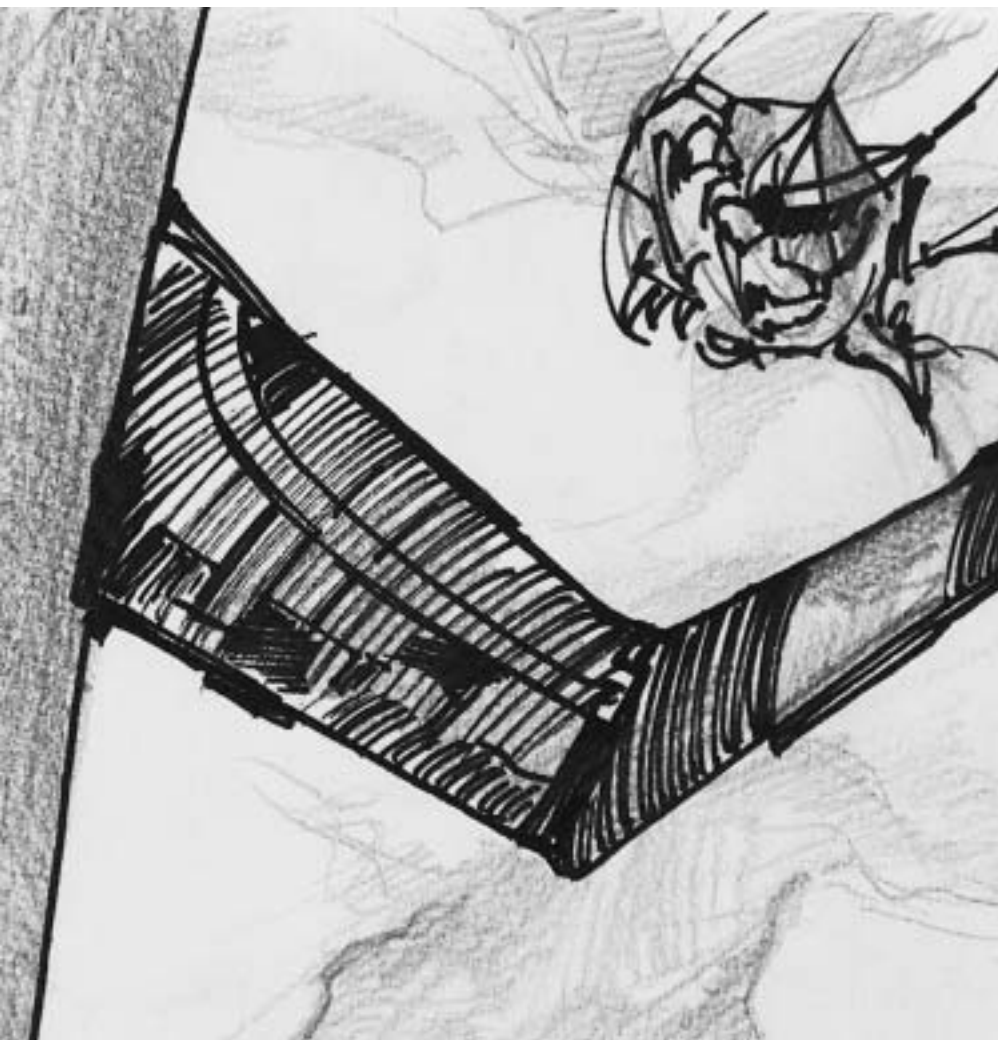
Kafka tudta, hogy most már befejezte. Most már megtett mindent és elmehet. Nem volt túl sok kérdése, hiszen a hajnal az üvegvirágokkal kirakott úton még mindig virágzott, a hajnal magába szívta az értelmetlen lét váltakozó fénylő tetemeit, a porokat egy évszázados kövön.

Kafka furcsának találta ezt a változást, de elfogadta, ahogyan elfogadta a szivar füstjét, az éjszaka szerelmét, a nappal és a sötétség váltakozását, elfogadta azt is, hogy véget ért. A sárga hajnal üvegesen nézett rá és ő boldog volt, hogy boldognak tudhatta mindezt. A sárga fénynek is, ami beáramlott a szobába, örülni tudott.

Nem volt több kérdése a történetekkel kapcsolatban.

Az arcok és nevek egy fénytelenebb létből aranyvirágokkal kövezték ki az utat, az utat, amely előtte kristályosodott ki. Fénylő és sérült tetemek által körülvett kövön minden kristály virágosan csillogott. Kafka egyedülállónak érezte azt a gondolatot, amikor egy kék üvegvirágos reggelen rájött, hogy őt is lehet szeretni. Igen, a nagy szőrös lábak mind eltűntek és Kafka egyedülállónak érezte ezt a gondolatot, amikor egy kék üvegvirágos reggelen rájött, hogy őt is lehet szeretni. Igen, a nagy szőrös lábak mind eltűntek és Kafkának be kellett ismernie, hogy olyan furcsán kietlen minden a tájon, és hogy ezt az élettörténetet még nem írta meg.

A szerelem furcsán átvilágított rajta, az energia, ami áthatotta, besugárzott fénytelen testébe és fehérséggel töltötte el. Még mindig a szőrös lábakra gondolt, és a szobára, amiben átváltozott. Ennek az emléke elkísérte, olyan volt, mint egy nagyon jó vicc. Átváltozás? Szőrös lábak,

és Kafka csak kacagott, kacagott és a nevetésében nem ismert magát.

Sötét, bezárt folyosók? A hivatalnokok elviselhetetlen magánya? Az édeskés éden, amiből ennem adatott? A tenger kékje, mely még mindig elárasztotta és magával ragadta egy pillanatra? És Kafka csak kacagott, kacagott.

Jó volt ez a nevetés. Csak egy-két oldal volt kinyomtatva.

A reggel kék üvegvirágos döbbenete áradt. Kafka boldog volt, hogy létezett, a lét magába szívta ezen a kétségbeesett hajnalon, hogy már nincsen több dolga, csak a létezés ébenfekete árnya. Kafka nevetett, csak kacagott és volt valami jó ebben az átlátszó testiségben.

Kafka furcsának találta mindezeket az eltűnéseket. Néha azt gondolta, hogy a csavarformájú lét játszik vele, vagy hogy egészen biztosan vissza fog térni. Várta már ezt a pillanatot. Fel volt rá készülve, hogy mit fog neki mondani, ha megint belemélyed rémálmai legtitkosabb bugyraiba és tönkreteszi aranyfonatú üvegvirágos hétköznapjait.

Különösek voltak ezen a reggelen a fények.

Kafka egyre csak azon vette észre magát, hogy számára is egyre, de egyre furcsább minden, de ez nem zavarja.

Kafka ekkor mindent cseppfolyós-nak és egyedülálló-nak gondolt. Minden jóságosan és áttetszően vonult át egymásba, a szerencsétlenségek közepette még mindig látszódtak a nyomok, egy-két sérülésnek a nyomai.

A vizes kék és egyedülálló fehérség elborította Kafkát, egy sebnak nevezhető gondolathoz képest még mindig az áttetsző fehérség volt az, ami rettenetre és ragyogásra készítette, az ódon, ócska, sárga falak, a kövek, amikkel a ház falai voltak kinyomtatva, mindez ragyogásra és a ragyogás néma szárnycsapásaira emlékeztette, ugrott egyet, kiugrott és nem zuhant le.

A fizika törvényeinek megváltozása, zuhanás az egyetlen szerencsétlen fehér pillanat előtti tájon, elvárásolta Kafkát, örült, örömmel töltötte el a reménytelenség gondolata is és a reménytelenségben lévő szerencsétlenség.

Kafka számára furcsa volt, hogy azon a reggelen nem ment tönkre semmi. Figyelgette, hátha megjelennek a kezek, de nem jelentek meg. Várta, hátha benyitnak, de nem nyitottak be. A szőrös lábakat is hiába keresgélte.

De belenyugodott. A lét jelentéktelennek tűnő semmisége elárasztotta. Kafka meglepőnek találta fényes reggelen a színeket, szeretőjének barna bőrét, az árnyalatoakat és a fénytöréseket, a szerelem színeit, a világító fényt, ami az utcáról csak úgy árad be a szobába, az ébredéseket, amik ezen a reggelen nem a szőrös lábak voltak, hanem szeretőjének végtelen kék barna bőre, szeretője ébenfekete szeme, aki néha mintha szörnynek tűnt volna, de aztán újra sikeres lett az átváltozás.

Szeretőjének ébenfekete bőre emlékeztette az élvezetere, amit egymásnak adtak, az éjszaka és reggel hiába keresgélte a problémákat, a szőrös lábakat Kafka, nem találta meg. Szeretőjének mosolygása nem mulasztotta el a problémák jelentkezését, hanem valami más, belülről jövő mély hang volt az, mely a végét suttogta. A reggel, egy verőfényes kék reggel és a testek izzadt látványa, bőrnek ismerőssége, és az a látvány, mely arra készítette, hogy ismét és megint benne legyen, hogy bőrük egymáshoz érjen, egy újabb reggelen, szeretőjének barna bőre és az ő hófehér bőre, a szeretőjének testéből kiáradó energia elárasztotta és elröpítette, mindez új, és ismerős érzés volt Kafka számára. Az ismétlődő pillanatokban várta mindig, hogy jelentkezzenek a rettenet, a rémület jól ismert átkai, ám a jelenet a bolygóktól jól ismert és elhatárolható távolságokba, az univerzumokba és egy másik bolygóra röpítette.

Igen, szeretőjének testét, nyugodtan állíthatjuk, Kafka másik bolygónak érezte. Az egész tudatlan, mely egy testben nyert értelmet, mosolygásra fakasztotta, és a test is, mely oly csodálatosan égett, a test, mely végtelen és fehér gyönyört adott, a test, mely szerette és újra csak szerette a látványt.

Szeretőjének bársonyos teste elárasztotta Kafkát és egyedülállónak érezte azt a gondolatot, hogy erre a mondatra gondoljon.

Szeretőjének bársonyos bőre a reggel fényében elvarázsolta Kafkát. Bőrének bársonyossága a kivilágított hajnalokra emlékeztette, egy kivilágított hajnali sípályára. A melegség és szag, ami a bőrből áradt, belélegeztette Kafkával ezt a bársonyos melegséget és csak csókolni akarta örökké hajnalig ezt a bőrt, a bőrt, melyből egész tudatlanja kiáradt, az energia, ami áthatotta, csak úgy áradt, mintha egy másik bolygón lenne Kafka, olyan érzés volt.

Bőrének bársonyos melegsége elvarázsolta Kafkát. A bársonyos bőrből áradó energia gondolkodásra készítette és azt érezte vele, hogy bár a másik másikat nem találta meg, de mindig jó lenne vele lenni, bőrnek bársonyos melegét, akár egy állatét, mindennap érezni, csak csókolni.

Ám, bármilyen egyedülállónak is érezte Kafka ezt a gondolatot, mégiscsak tudta, hogy ez egy kommersz gondolat.

Bőrnek bársonyos melegére tudott gondolni, arra, ahogyan az állatok, ő is oda fog bújni hozzá, meleg teste engem simogat, gondolta Kafka, és tudta, hiába érzi egyedülállónak ezt a gondolatot, nem az.

Bár még mindig szeretőjének testére gondolt, a gyönyörű bársonyos barna bőrre és a végtelen melegségre, ami áradt belőle, arra, ahogyan szerette, az idő még nem telt le. A bőre az egyre táguló térben egyre gyönyörűbb lett és ő egyre odaadóbban adta magát az éjszakának. Kafka rájött, hogy eltűnt és furcsa volt erre ébredni egy hajnalon.

A világozás áttetsző tetemei mindig gyöngyökké formálták a kristályfonatú lét üvegnapjait. Már nem tudta, hányadszorra mondta el ugyanazt a létnek. Kafka csak sírt és zokogott, mintha nem lett volna elég üvegtetem az úton, mintha az üvegvirágos éjszaka nem létezett volna a

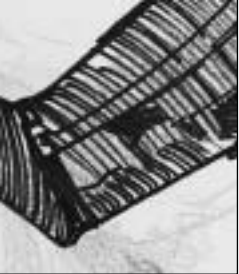

csöndben. Talán a fény változtatott meg mindent, amely áthatott a szobán? Ez a világításban másnyennek látszott. A csók az átjárók közötti felületen kristályvillogásra kész-tette, örült, hogy őt is lehet szeretni, hogy itt van, itt van vele, az ujjongás még ha nem is a szerelmi fájdalom csöndjéhez, de valami végső csendhez hasonlított, a gömbökkel kirakott éjszakában Kafka végre ujjongott, hogy véget ért a rémálom.

Kafka egyik reggel arra ébredt, hogy elmúlt a rémálom.

A fájdalom, a lét üvegtetemei ott porladoztak az úton. Kafka vizsgálta őket és nem voltak meg. Kafka bámulgatta ezeket az üvegtetemeteket és nem éledtek fel. Hiába volt minden. Szeretőjének végtelenített teste újra ismétlésre kényszerítette Kafkát. Azt hitte, ez egy egyedülálló gondolat, de tévedett. A vizes lét, a hullámok áramlása a testen, a kristályfonatú éjszaka kéksége számolásra kényszerítette, a rémálom kiszámolására. Ott volt ebben minden.

Meglehetősen vizes lét. És Kafka furcsának találta mindezt.

Városok. Üvegvirágos éjszakák¹

Napnyugta, álmok, az élet, és időmúlás. Vízfolyás.

Bár ne lettünk volna megint az átjáróban. Manapság már minden fantasztikus elbeszélésről azt állítják, hogy igaz, de az enyém csakugyan igaz.

Beleltem egy kis időbe, mire felébredtem. Mindig minden a másikkal, Borges-szel történik. Én járok-kelek Budapesten, gépiesen megállok egy-egy kapuboltozat vagy apró patio rácsai előtt, és mégsem látom meg magamat az üvegben. Borges-ről postán szerzek híreket. Szeretem a homokórákat, térképeket, a XVIII. századi tipográfiát, a kávé ízét és Stevenson prózáját. A másik is osztja a kedvteléseimet, bár nem minden leereszkedés nélkül, aminek folytán azok kissé megjátszottnak látszanak. De aztán meghallottam a sóhajtást, a testéből jött. Láttam magam előtt a testeket. Egymás mellett feküdtek.

A testekből, amelyek korai hajnalokon feküdtek a porban. A várost mindig maga előtt látta, a város biztonságos és felépített tereit.

Persze zavaró volt, de a tündöklő fényben megint felébredt. Hány városban járt már?

Nap nélkül hajnalodott. Csodálatot és csodálkozást melőlözve nyitotta rá szemét a valóság változataira. A köralakú és vízalakú érintések közepette felébredt. A kinyíló tér és az átjáró áttetsző végtelenje után a köralakú repedésekben zuhant bele megint az éjszakába.

Bár ne lettünk volna megint az átjáróban.

Az átjárót, elfeledett áttetsző hajnalokon nem volt nehéz megtalálni. Vízcseppek az arcokon, a skála színei világítanak, és az összes szín látható egy üvegben. Abban, ami a kapuboltozat előtt vagy a patio rácsai között helyezkedik el.

Magyarázkodik megint. És az utazás végre önfelédtségre kényszerítette. Az ég felé nyitott útvesztőben érezte magát, ha lett volna ég. A néhai angyal az éjszakában hozzá beszélt, unalmasan, már szeretett volna túllenni az egészen. Csak egy vágás, gondolta. A bolygók közötti repedésekben áll a fény és fájnak a távolságok. Csak ne fájna már megint egy újabb távolság.

A városok persze. Hajnali és sárga fényei Borges-re emlékeztették, a halhatatlanságra, ami nyugalommal és kétségbeeséssel töltötte el, a mezők közötti elégedettséggel.

Nem tudott beszélni.

A repülő korongok mellettünk voltak, nyugodtan repültek a láthatatlan éjszaka sárga fényei között, egy víztükör néma olvadása, nappali és áttetsző kristályvilágosságok, mindig ugyanott. De elfeledve.

Csak lennék már elfeledve – gondolta Borges. Fényesen áll itt a csend, mintha minden egy időben és térben történe. Mondd meg a történeted, és megmondom ki vagy.

Játszottunk az üvegvirágos éjszakában, a tükörfényes folyosók közötti csendben a sima higanytükörrel. Ég a fény, kék és áttetsző szürke kristályvilágosságok világítottak akkor éjszaka, olyan valószínűtlen és simán hajlékony a teste, olyan esztelen és végtelen.

Borges járkált fel alá, ki is vagyok én. Csak a hangulat, a hangulat.

A folyosóban, mely a higanyhoz hasonlóan szürke volt, csobbantak a fények, és minden hajnalban egy vörös tűzgömb keletkezett a vízhez hasonló anyagból. Véges volt minden a tájon. A szürke, sima víztükör és a kockaalakú kristályvilágosságok el- és feltűnése sírásra kényszerítette, szeretett volna már nem itt lenni, egyszerűen csak túllenni.

Játszottunk a szavakkal. Egy újabb tekintet, zöld vagy kék szem. Csak lennék már túl rajta, gondolta Borges, mennék már el oda. Zöldeken és kékesen ég a fény, minden ég, csak a kristálycsillogás világít. Könyvfoszlányok darabjait rágicsálom.

Megint egy újabb tükörfényes éjszaka. Mindig ragyogott, úgy ragyogott a teste. A sárga végtelen egy pillanattal tűnhet, alatta megtaláltuk az átjárót. Az utánunk jövő ismeretlen.

Fájt. Pedig kapcsolataink rosszak.

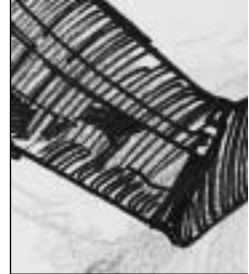
Nap nélkül hajnalodott.

Aztán eszébe jutott a teste. Legutoljára a porban látta. Még emlékezett rá. Mindegy, ki írta. És a teste, ez a gyönyörű végtelen teste, a hús a csontokon, finomnak és áttetszőnek látszott, végtelennek, mintha egy-két oldal lenne kinyomtatva. A hús rózsaszín ragyogása mindig fényre és boldogságra készítette, pedig már nem maradt belőle más, csak ami a porban volt. Kinyújtott kezein látszódtak az inak, egy-két oldal volt rajta kinyomtatva.

Húsába vágott a félelem, nem, nem.

Kapcsolataink rosszak.

¹ A szövegben idézetek találhatóak Jacques Lacan: Tükör-stádium, Jorge Luis Borges: Homokkönyv, A halhatatlan ember, Egy megfáradt ember utópiája, A másik, Borges meg Én és Halmai Tamás: Amszterdam blue című írásaiból.

Én szeretem a homokórákat, a térképeket, a XVIII. századi tipográfiát, a kávé ízét és Stevenson prózáját. A másik is osztja e kedvteléseimet. Bár nem minden leereszkedés nélkül, így aztán még a tükörfényes folyosók is megjátszottak látszanak. A zene az idő titokzatos alakja, gondolta Borges. Nem állítanám, hogy kapcsolataink rosszak. Nem, nem, nem, gondolta Borges, ez nem én vagyok. Itt minden olyan végtelen és esztelen.

Újra a végtelen éjszakák. Az üvegvirágok. Ezüstös színek és kékes tükörfolyosók. Fények.

Nevek egy fénytelenebb létből.

A testi szerelem okozta élvezet, izzadságtól és vágtyól vezérelve megnyitott benne egy újabb átjárót a két bőr között, melyek egymáshoz értek, akkoriban ez kevésbé volt misztikus. Az eleven emberi lények nemi életének polaritása önmagában is a nyelv kudarcát jelenti.

Sokszor órákig kellett vártunk, mire kiszemeltük az áldozatot. Testük szép, eleven emberi lényük, a húsuk állaga, nemi életük polaritása, a megváltozott levegő, ami körülvette őket, eleven testük, képtelenek voltunk nem beleugrani az átjáróba. A történet mindig megváltozott. Bár a biológia is logikus törvényekkel meghatározott konstrukció, mégis a vágy teszi szexuálissá azt aényt, hogy a nyelv képtelen igazolni a nemiséget.

Nem adtuk fel, hogyan adtuk volna fel, szerelmesek voltunk a nyelvbe. Nem tudom, hol hagytam akkor abba. Csak azért élek, azért vagyok még mindig életben, hogy ő nyugodtan sodorhassa tovább irodalmának fonalát, engem viszont ez az irodalom igazol.

A városok. Aki nem Borges-ről beszélt, hanem mindig valaki másról. Készséggel elismerem, hogy sikerült néhány valamirevaló lapot írnia, alkotott egy csomó valamirevaló lapot. Csak lenne már értelme a húsunk.

De rajtam ezek a lapok mit sem változtatnak, nem segítenek. Bizonyára azért, mert ami jó, senkinek se a tulajdona, még a nyelv és a hagyományé se. Megint a testére gondolt.

Rózsaszín nyarakon annyira világít a testem.

A kék víztükör, a szürke higanyfolyosó újabb és újabb cellákban nyílt meg. Már nem lehetett tudni, melyik lépcső vezet arra. De mindegy is volt. Átengedni a sugárzó bőrt, belehelni a higanyszínű tükörfényes éjszaka kék arcstalanságát.

Minden kék. A szürke még létezett abban az időben. Túlzás volna azt állítani, hogy kapcsolataink rosszak. Az ablaktalan ég felé nyitott útvesztőben érezte magát.

Ezek a lapok mit sem változtatnak, de én azért tovább élek. Csakis a nyelv és a hagyományé. Kék szeme izzadt lett, amikor közeledett hozzá a kéj. Mi beugrottunk az átjáróba. Az üvegvirágos éjszakákon mindegy volt a fény. Különben is az én sorsom az, hogy visszavonhatatlanul eltűn-

jek innen, és csak néhány pillanatomnak adatik meg tovább élnie, őbenne, a másikban.

A vízszerű anyag higanyból volt, csak a szürke felület világított. És a nyelv.

Árnyak és árnyékok. Nevek egy fénytelenebb létből.

Misztikus volt, mintha sci-fi lenne, de nem az volt.

A test a rózsaszín porban.

Városok.

Találomra kinyitottam. A betűket nem ismertem.

Olyan esztelen. A neveket sem ismerem. Mindenféle kódok és titkos rejtjelek, egy misztikusnak tűnő nyelv hétköznapjai. Aztán eltűnik az ismeretlen. Eszméletlenül és összetéveszthetetlenül áramolnak benne a szavak, emlékezni próbáltam, nyilallt belé a felismerés, mikor újra odaért.

Áradnak és áramolnak benne a szavak, mintha üvegvirágokból lenne itt minden. Olyan sötét és kék a végtelen.

Minden erőm elhagyott. A végtelen kék ég alatti utazások hogy őt mire emlékeztették, azt nem tudom. Sok szerelmünk volt, kék és zöld szemű is, mindegyiknek a bőre rózsaszín volt az üvegvirágos éjszakában, mindegy volt a sorrend. Mikorra lesz már minden mindegy.

Kinyitotta. Végtelen hasáb volt kinyomtatva. A nyelvet nem ismertem. Titkos kódok és rejtjelek, olyan távoli itt a végtelen. Testem rózsaszín üvegtetei őt idézték fel előttem.

Nem. Nem. Nem tudom, hogy Borges írja e sorokat.

Minden állni látszik egy pillanatban. Nap nélkül hajnalodik.

Gleccserek hordaléka, szerelem. Arcok és nevek egy fénytelenebb létből. Borges valahány álmatlan éjszakája közül bármelyik és mindahány. Ég és föld, azoknak minden serege. Az elkerülhetetlen. Nevek tegnapi. Én, én, én. Az éjszaka közötti fények. Mikorra lesz már minden mindegy. Ott akart lenni az átjáróban. Az áttetsző fény, a vonalak.

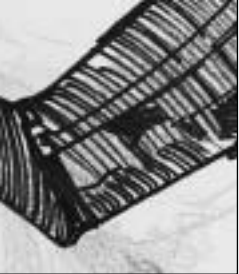
Mindig ilyennek látszik hajnalban. A hús rózsaszín ragyogásra kényszerített, akkoriban még nem volt itt a végtelen. A tükörsima nyelv lágy éjszakákon produkálta mindent. Kinyitottam, mindkét oldalon végtelen hasáb volt kinyomtatva. Nem tudom, hogy a nyelv csinálja-e mindezt. A kék víztükör és szürke higanyfolyosó újabb és újabb cellákban nyílt meg. Már nem lehetett tudni, melyik a végtelen. De mindegy is volt.

Átengedni a sugárzó bőrt, belehelni a kékeszürke éjszakát.

A higany még mindig világított. Eleven testének rózsaszín húsa. Próbálta kinyitni, mindkét oldalon végtelen hasáb volt kinyomtatva.

Belevágott a felismerés, mielőtt még minden megtörtént volna, azelőtt.

Homokkönyv, homokkönyv, őrjöngött.

„Nem vagyunk filodendronok”

Burány Bélával Iván Csaba beszélgetett

A magyar jazz története nélküle már nem írható meg. A modern improvizatív zene fontos egyénisége. Egy prágai sörözőben kezdődött a beszélgetés, majd Győr népszerű belvárosi vendéglőjének asztala mellett folytatódott, hiszen visszajáró vendége az itteni fesztiválnak. Fellépett triójával, játszott Szelevényi Ákossal, és a Montanaru vezette workshop stabil tagja. Vannak, akik fontos kérdéseket fogalmaznak meg életükben. Burány Béla teszi a dolgát, gyógyít és zenél, és a beszélgetésből kiderül, sok kérdésre öntörvényű válaszai vannak.

– *Azt tartják, a gyerekeknek két fontos dolgot adhatunk, hogy megállhassák helyüket az életben: gyökereket és szárnyakat. A Vajdaságban, ahonnan származol, ezeket a gyökereket a viharok erősen szaggatják. Nálad még szilárdan tartanak?*

– Ott a magyarságnak három jelentős központját tartották számon mindig is: Zentát, ahol születtem, Szabadkát és Újvidéket. Utóbbit kicsit félve említem, mert ott nagyon összehúzta magát a magyarság. Kritikus a helyzet.

– *A gyökerek megerősítésében fontos szerepe lehet a családnak. Mivel foglalkoztak a szüleid?*

– Apám orvos. Egész életében azt az elvet követte, hogy ne legyen más ember szolgája, csak a maga ura. A fertőző járványtan egyetemi tanára lett. Mellette pedig hobbyja – vagy inkább második hivatása – a néprajz. Szisztematikusan gyűjtötte a Tisza-part gazdag népdalkincsét és népszokásait. Legalább 20 kötete jelent meg. Később kiderült, hogy Kodály becsben tartotta a munkáit. A leghíresebb kötetének címét talán többen ismerik: „Szomjas a vakló”. Ebben 66 általa gyűjtött vajdasági erotikus népmesét rendezett sajtó alá. Anyám magyart tanított. Második felesége lett apámnak.

– *A jelek szerint nagy természetű férfi az apád!*

– Eltaláltad. Őt testvérem van, több családban szétesztva, illetve az egyik úgymond házasságon kívül született. A családi összejövetelek élénken élnek bennem. Olyankor gyakran Bodor Anikó nagynénem zongorázott – ő mellelleg összehasonlító népzeneből doktorált és Zentán zenetanárnő. Édesapámtól mindig jutalmat kaptam minden új népdal megtanulásáért.

– *Jól tud szólni egy százfős kórus!*

– Lakodalmakon volt az háromszáz is. Aki nem énekel, az zenélt, aki nem zenélt, az táncolt. Anyám szerint a rokonságnak „sózott a segge”, megállás nélkül mulatna. A legfontosabb szabály az volt, hogy egy nóta kétszer nem hangozhatott el. Különben hajnalig sem végzünk! Jutott azért mindig reggelre is, mikor hazafelé indultunk.

– *Akkor biztosan hamarosan megkaptad az első hangszeredet is!*

– Az egy melodika volt. Emlékszem, apám színes fejekkel rajzolt kottát hozzá, abból játszottam.

– *Török időket idéző módszer.*

– Ne felejtse el, hogy Zentával szemben, a Tisza túloldalán a törökök háromszáz évvel tovább maradtak! A második hangszer egy blockflöte lett. Utána jött a klarinét – Fábrián Mihály tanár úrtól tanultam rajta klasszikus zenét. Sajnos a zenekarommal már nem hallhatott, pedig szívesen meghallgattam volna a véleményét.

– *Nem gondoltál zenei pályára?*

– Nem mehettem zenei középiskolába az elméleti hiányosságok miatt. Zentán az általános gimnázium reál szaka maradt. Innen kerültek ki mindig a nagy és nevezetes jugoszláv kémiaversenyek győztesei. Egyszer egy osztálytársammal mi is elsők lettünk – szóval erős sulis volt. Igazából az emberi test kezdett érdekelni, főleg az idegrendszer titkai.

– *Ezzel a zenének vége is lett?*

– Előbb versenytáncoltam, bármilyen hihetetlen, aztán jobban kezdett érdekelni a néptánc. Érti az ember, hogy hol a helye. Kezdetben ez nem tudatos, viszi a szíve. Aztán hozzátanul. Így jártam a zenével is. A klarinét után jött a bariton szaxofon is. Játszottam az iskola fúvószenekarában és az Old Man Dixieland Bandben, amolyan „beállós-ként” Tarapcsik „Csipe” Jóska mellé ugorhattam be, akit először hallottam improvizálni. Megkérdeztem, mit csinál. Megtanított a tudományára. Élt Zentán akkoriban legalább húsz kiváló muzsikus. Cigányzenészek, kávéházi muzsikusok és jazzt játszó, akik más műfajokban is megállták a helyüket. Ahol négyen-öten megjelentek, oda hamarosan gyűlni kezdett a nép. Tudták, hogy jó muzsika szól.

– *Szóval négy-öt zenész összehajolt. Az első nyilvános fellépésed biztosan nem örökölték meg filmek, de idézd azért fel a hangulatát!*

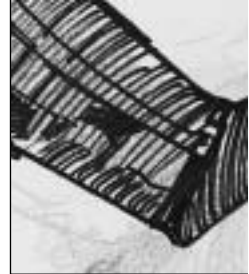
– A helyszín a Royal Szálló. Janó Csipével játszott kávéházi zenét duóban. Egyszer csak felkonferált valahogy így: „A következő számot barátom, »Pöcök« fogja játszani.” Láta, hogy izgulok, ezért tanáccsal is ellátott: „Ne aggodj! Ha kiesel a ritmusból, figyelj az a piros villogó gombot, az adja a tempót.”

– *De hogy kerültél kapcsolatba Magyarországgal?*

– Akkoriban az ember, illetve az emberi agy kezdett érdekelni. A memória, a tudat, a paranormális jelenségek – így került a képbe az orvosi pálya. Az fel sem merült, mérülhetett bennem, hogy a zenélésből próbáljak megélni. A magyarországi orvosi egyetemekre akkoriban a „külföldiek” számára enyhébb volt a felvételi. Ezzel szemben a küldő országok erősen rostáltak: a Délvidékről évente tíz ember jöhetett ide tanulni. Előtte pedig egy év katonaság várt. Előtte már gyakrabban megfordultam Szegeden. Itt vettem egy klarinétot, amit darabokban csempésztem Jugoszláviába. A katonaság aztán a kiképzés után abból állt, hogy gyakoroltam, gyakoroltam és gyakoroltam. Ma azt mondom, megérte.

– *A zenészek pályája azzal kezdődik, hogy megtanulják az elődöket, aztán megtanulnak különbözni. Kiket hallgattál?*

– Akit feltétlenül meg kell említeni, az az Art Ensemble of Chicago. Aztán Archie Shepp, Stivin. De a legfonto-

sabb az volt, hogy rendszeresen jártunk az Újvidéki Jazz-fesztiválra. Teltházak koncertek voltak, s ott hallhattuk Szabadost. Akkor már tudtam, mit kell csinálnom. '84 körül megismertem Dresch Misit Kisórspusztán, egy közös mulatás során. Mikor Miska az egyik helyi öregasszonytól tanult népdal frissen megismert három versszakát énekelte, én meg eldaloltam a végére még hat strófát, összebarátkoztunk. Néhány éjszaka ráment az ismerkedésre.

– *Az egyetemről milyen emlékeid maradtak?*

– Furcsák. Mikor apám könyvének tiszteletdíjai elfogytak, ösztöndíjért folyamodtam, de elutasítottak, mondván, elveszem magyar diákoktól a helyet. Még az is felvetődött bennem, hogy otthagynom az egészet. Volt azonban valaki, aki jobb belátásra bírt. Gyerekkoromban apám „kiadott” a bánáti, ma már 7–800 éves Monostor nevű falu melletti Maros-tanyára, mondván, neveljenek úgy, ahogy a bojtárokat. Nagyon szerettem ott. Maros Péterhez szöktem akkor is, mikor az egyetemről kiállt a szekereim rúdja. Ott akartam hagyni az egészet. Panaszkodtam is, pedig nem természetem. „Tudod, mi a demokrácia?” – kérdezte akkor, legetetés közben, tőlem. – Ha ez a 220 birka megmondja neked, hogy holnap hol szeretne legelni.” Ez a mondata azóta is a fülemben cseng. Főleg, mert azt is hoztátette: „Doktorként még rakhatsz szénát, ha kedved tartja, de juhászként nem gyógyíthatsz.”

– *Az egyetemhez azonban pénz kell. Nyilván dolgoztál mellette.*

– Hallgatóként elvégeztem egy mentőtiszti tanfolyamot. Mellette pedig utcazenész voltam. Így adódhatott olyan furcsa pillanat a szegedi városközpontban, hogy egy japán orvoscsoporthoz a város nevezetességeit bemutató tanársegédünk megállt egy szökőkútnál ezekkel a szavakkal: „Itt látható a szökőkút, ez a JATE trikója, ő pedig az évfolyamelsőnk!” Elvégeztem az egyetemet, de nem azt adott, amit vártam. Nem a gyakorlati életre készített fel igazán.

– *Az évfolyamelsők általában választhatnak a felkínált lehetőségek közül.*

– A mentősöket választottam. Nem is akarták elhinni. De megszerettem ezt a munkát és meg is kellett élnem valamiből. Szegeden kezdtem mentőtisztként, még az egyetem alatt, aztán, végzés után, ott maradtam kivonuló mentőorvosként is. Akkori főnökömmel megállapodtunk, addig dolgozom nála, míg lesz mit ennem. Mikor aztán másfél év után az utolsó húszasommal felhívtam, nem hívtak meg ebédelni. Kénytelen voltam felmondani és a gyógyszeriparban elhelyezkedni, mint gyógyszerismertető. Fél év alatt kissé stabilizálódott az anyagi helyzetem, így elfogadhattam az akkori Bács-Kiskun megyei mentőfőorvos meghívását: Kiskunhalason újra kivonuló mentőorvos lettem részállásban. A kezdeti néhány év után 3 évig a halasi mentőállomás vezetőjeként is ténykedtem, majd a szolgálat megyei székhelyére, Kecskemétre kerültem, ahol – immár főállásban – helyettes főorvosként részt vehettem az ottani mentés megreformálásában. 2004 őszétől az Országos Mentőszolgálat Főigazgatóságán dolgozom Budapesten, a Szervezési és Módszertani Osztályon belül, mint minőségügyi szakértő.

– *Egy ilyen karrierhez biztos háttér is kell. Nemrégiben büszkén kürtölted világgá a barátaidnak e-mailen, hogy megszületett a gyermeked. A családalapításban ott előttem a jó példa. Követted az apai hagyományokat?*

– Egyetemi ismeretség a miénk, de nem olyan egyszerű, mint gondolod. Az egyetemi évek vége felé abba is maradt. Ma azt mondom, nem voltam elég érett akkor még egy komoly kapcsolatra. Aztán tíz év múlva újra találkoztunk. Neki épp felbomlott egy hatéves kapcsolata. Akkor már tudtam, csak ő lehet a feleségem. Hosszan futottam a köröket, mire visszafogadott. Feleségem gyermek-kardiológus.

– *Meglepődnek, ha Pesten élnétek.*

– Inárcson választottunk egy házat. Az egyetem után nagyon sokszor felmerült, hogy hazamegyek, de ott a háború miatt bizonytalan volt minden. Bizonytalanságra nem építhettem. Kerestem hát olyat, ami az otthonra emlékeztetett. Az első napokban büszkén mutattam is az aszszonyomnak, hogy már fel is raktam a szűnyoghálót. Furcsán nézett rám. Mert ott nincs folyó.

– *A jazznek az az irányzata, amit játszol, Szabadostól és Dreschtől származtatható. Emlegetnek Worldmusic-ot, ethnojazzt? Melyiket használjuk?*

– Nem vagyok túl tájékozott, ezt előrebocsátom. Szerintem ezek a fogalmak kényszeredett próbálkozások. Valamiért az emberek szeretnek kategóriákat kitalálni. Amikbe aztán mindenkit be lehet sorolni. Ezért ha ezt firtatják, mint most te, slamasztikában vagyok. Nem az én posztom ez. Ha ragaszkodsz hozzá, maradjunk annyiban, hogy kortárs improvizatív zenét játszunk. Magyar zenét, ahogy Szabados szokta mondani. Kitaposták az utat előtünk a mágusok. Számomra más nem létezik, mert ez áll közel a szívemhez. Nem versenyeznék egymással. Itt nincs győzelem. Ahhoz túl kevesen vagyunk.

– *Zentán még beálltál más formációkba, ha engedték. A Mediawave-en is állandó szereplője vagy a workshopoknak. Népzeneészekhez is beállsz vendégmuzikusnak?*

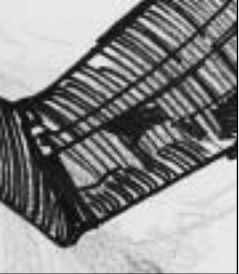
– Szeretek. Annyira nem tudok, de törekszem rá. Mások ettől elzárkóznak, de én szeretek kísérletezni. Kétesélyes a dolog. Néha bejön, máskor nem.

– *A népies jazzt játszó formációk harmadik generációjának egyik legkarakteresebb zenekara a Dél-alföldi Szaxofonegyüttes. Tele ötletekkel, vitalitással. A keletkezés hiteltel történetét mégsem ismeri mindenki.*

– A nyolcvanas évek végétől kezdtünk együtt játszani Szokolay „Dongó” Balázssal, és, kissé később, Ágoston Bélával. Ők akkoriban a Kündü zenekar tagjai voltak. A Dél-alföldi megalapításában Révész Róbert és Virág Tibor is jeleskedett, később Resch Béla is csatlakozott a csapathoz. Már az elején úgy láttuk, jó gyümölcsöt terem a munka, gondolkodtunk, hogyan találkozhatnánk gyakrabban. A kilencvenes évek elején így született meg az együttes. A nevet szerintem Balázs mondta ki először '92-ben. Mondván, konzervgyár is van ilyen, miért ne lehetne szaxofonegyüttes is. Akkor nem tetszett a név, ma már igen. Most Balázs vetette fel a változtatás ötletét, de elleneztek. A vitalitás egyébként, amit említettél, a zeneszek mentalitásából adódik. Nem én találtam rájuk, egymásra találtunk.

– *A három szaxofon különleges hangzást tesz lehetővé.*

– Ez a fő sajátossága a formációnak. A három primás komponál, s aki írta a dalt, az mondja meg, miről és hogyan szóljon. Aztán mindenki hozzáteszi a magáét. Felfűzők a gyöngyöket. S ettől más lesz a végeredmény, mint külön-külön a gyöngyöké.

– Jártál már Zentán a zenekarral?

– Értem a célzásodat. Különös kihívás ott játszani. Tartok tőle, mit szólnak hozzá. Ez a zene úgy az övéké, hogy mégsem az. Mert nem úgy játszunk, ahogy megszokhatták.

– Egy nyelv két nyelvjárása?

– Jó megfogalmazás. Citerál is a lábam mindig, mikor oda megyünk fellépni.

– Az azért különlegesség, mert keveseknek sikerült, hogy Angliában jelent meg lemezetek. Ennek mi az előzménye?

– Pallai Péter itthon járt egyszer, s bement a Fonóba. A kérdésére, hogy mi újság, kezébe nyomták a lemezünket. Otthon hallgatni kezdte, s az első szám után felhívott. Összebarátkoztunk. Készített egy interjút, az ügyünk mellé állt. Megkérdezte, hogy kivihetné-e magával Londonba, megmutatni a kiadóknak. A November Music illetékesei ráharaptak. Ez egy tajvani cég angol leányvállalata. Kiadták, megvették a külföldi terjesztés jogát is. Aztán felvették egy új album elkészítésének ötletét. Két kész anyagunk is volt. Lírai lemezt szerettek volna. Olyan is volt rajta, meg más is, de nem tiltakoztak. Tetszett nekik.

– Hol vettétek fel?

– Magyarországon. Csak az utolsó simításokra vitték ki a kész anyagot Londonba.

– A terjesztés mennyire megoldott?

– A teljes formáció utaztatása sokba kerül. Egy-egy zenészt hívtak meg, aki játszott az ottaniakkal. Kelet-európai muzsikát Nyugaton eladni hosszú folyamat. Paradox módon a kiadó tőlünk kérdezte, hogy játszik-e még valaki ilyen muzsikát? Mi ajánlottuk Szabadost és Drescht a figyelmükbe. A mestereinket.

– A koncertek közönsége hogyan fogadja ezt a zenét Európában?

– Változó. Néhol megdöbbenést váltunk ki, máshol ez áll közel hozzájuk. Nem lehet előre eldönteni. De nem is ez érdekeli minket. Adott egy vázlatos program, s az a nézők reagálása és a mi kedvünk alapján módosulhat. A zenekar közösen improvizál. Gyakran nem beszéljük meg előre, honnan hova vigyük a zenét. Egy koncert is kitölthe-

tő vele, ha jó. Azt mindig érzi az ember. Nem a közönség kegyeit kell keresnünk, nem feléjük kell mindenáron meghajolnunk. De nem is hibáztathatók a gyengébb produkcióért. Ha jól felkészültünk, akkor érdemljük ki, hogy közvetíthessünk.

– A Burány Trió más világot képvisel. Szeretted volna egyedül primás lenni?

– Meghittebb a zene, nagyobb az egyes zenészek szerepe. Meg persze a vezető szava dönt mindenben.

– Ez demokratikus?

– Nem. De működik.

– A gyimesi zenét hogy fogadták az ottaniak?

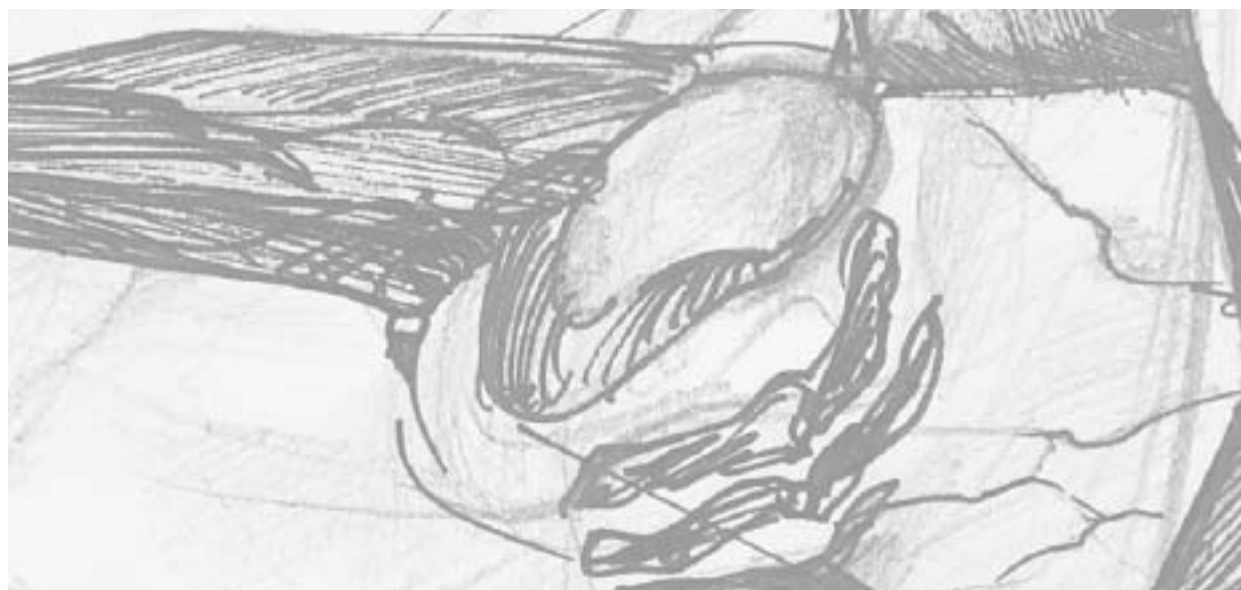
– Játszottunk egy csángó bálon. Barátom hallotta, hogy két helybeli azon tanakodott, mikor a Csillagtalán sötét éjjel című kesergőt játszottuk éppen, hogy vajon lehetne-e erre táncolni. Abban maradtak, hogy nem. „Akkor ez egy sirató” zárta le a diskurzust a másik. Megérezték, miről van szó. Más nyelven beszélünk ugyanarról. S ha ezt értették, nem járhatunk rossz úton.

– A népzene a nemzeti öntudat része. Még a nóták is megdobbantják a szívét annak, aki messzire vetődött a világban. Kerülhet ez veszélybe valaha?

– Veszélyben van. Nemrég Franciaországba hívtak minket. Kérdezték, a Himnuszt el tudjuk-e játszani. Egy napig gyakoroltunk, hogy a fennkölt és szent hangulatát meg tudjuk teremteni. Kérdeztük, mikor kellene eljátszani? Kiderült, hogy volt ott egy zenekar korábban. Az egyesülés mámorában kérték őket, hogy játsszák el, szerették volna hallani az unió, az egybetartozás jegyében. Kifogásokat kerestek, nem játszották el. Kérdeztem, hogy kik voltak, de nem árulták el. Tenni kell érte, hogy fontos legyen. Itthon kell játszani. Ez a dolgunk. Ezért nem forszírozom annyira a külföldi lehetőségeket. Ott ez más jelent.

– Mit jelent számodra a magyarságtudat?

– Cs. Simon István nagybátyám, akit nagyon becsülök, mindig azt mondta nekem: „Nem vagyunk filodendronok, hogy megéljünk a légyökereinkből. Bárhova veszen a sors, a gyökereink ott maradnak, ahol annak idején leeresztettük őket.”

DANE ZAJC

Vidékem szépsége

A vidék, ahol a gyermekkor lejátszódott, szép. Az egyik legszebb, amit valaha láttam. A természet és az ember pedig két csillag, amelyek egymástól elszakadtak. Ezért vidékem szépsége számomra mindig valamiféle föld alatti borzalmakat jelent. Azért, mert ezen az igazságtalanul szép vidéken olyan események mentek végbe, melyek teljes életemre kihatással voltak és persze ezzel együtt az élet bánásmódjára is.

Az, ami csapást mért a gyermekkorra, következményeit tekintve felmérhetetlen. A halállal érkezett, a makacs kaszással. Aztán pedig lángokkal, melyek a halál testvérei. Majd pedig az idővel, amely először dülva söpört végig mindenben és aztán emberfeletti módon mindazt, amit szétdúlt, rendbe hozott.

Ezzel azt szeretném kifejezni, hogy szép gyermekkorban volt részem. Hogy mégis olyan gyermekkori élmények indultak bennem bomlásnak, amelyek sötétek és nem voltak mindennapiak, amelyek olyan értelemben általánosak, miszerint minden élet a halállal végződik. Sokáig sejtelmem se volt arról, hogy ezek az élmények nagyon is erősek lehetnek, hogy egyáltalán képesek volnának hatáskörükből kiereszteni a tétova életet, amelyet egy felnőtt ember szokott leélni.

Kegyetlenségeket éltem át, amelyek olyan rejtelmek elé állítottak, amelyeket gyermeki értelmem se hogyan sem tudott megoldani. Úgy maradtak meg bennem, mint megoldatlan ellentmondások, amelyek körém fonódtak, úgyhogy nem tudok a tényekre olyan emberi szemekkel tekinteni, mint azok, akik normális emberi körülmények között nőttek fel. Egy biztos: a félelem, amely a gyermeki játékok közé belopózott, megjelölt engem. Felismertem az ámitás mulandóságát, amely az életbe vetett hitet adja.

A világ, amelyhez közeledni próbáltam, áttetsző volt, tiszta, világos és bonyodalmaktól mentes. Egyre nagyobbá lett: hatalmas sűrű ballonná, ahová be kellett hatolnom. De mint ahogy mondtam, első, bizonytalan gyermeki lépteimet az erőszak árnyékában éltem át. A nagy hívogató ballon szétduzzant, amikor azt megérintette a valóság ujja. Belőle gyűlölet és vér ömlött. Mindezek a korai élmények, amelyek olyanok, mint egy nagy, egész élmény, saját lelkennek nevezem, mert úgy helyezkedett el bennem, mint egy kiterjedés. Egy olyan kiterjedés, amelyből számtalan szem figyel rám és arról beszél, hogy mi a jó és mi a rossz, egy morális fenszík, ami tetteimet, a világot szabályozza, ahonnét képeimet merítem.

•

A gyilkos okkupáció ideje alatt a szabadságról való négyévnyi álmodozás után minden azt igazolta, hogy a szabadság abban az értelemben, ahogy azt ízlelgettem, egy ideál, ami rövid időre alaposabban és mélyebben tett szolgává, mint az okkupáció teljes ideje, amely véres méhében valamilyen módon mégis ott hordozta a remény begubózódott bábját. Ha a szabadság nem jelentett felszabadítást, ha kontárként volt jelen a remény elvetélésekor, akire nem lett volna szükség, akkor azt erősítette meg ezzel, amivel vitalitásunk ellenkezik: hogy egy folyamat alattvalói vagyunk, amelyben sem a gondolatunk, sem a jelenlétünk nem jelent semmit.

Bukdácsolók padja

A történelem tényleg a szemünk előtt játszódik le, vagy pedig valamilyen mélységekben, ahová nem hatolhat be a tekintetünk. Vagyis a felgyülemlett energiákban, melyek aztán az emberi tudatba törnek fel, majd ezektől az erőktől az emberi elme megvadul és mi emberek egy olyasfajta útra vetődünk, amelyen aztán elveszítjük mindenféle orientációs érzékünket. Hogy olyan tetteket viszünk végbe, amiket nyugodt, átlagos életünkben elítéltünk volna, majd pedig nehézségek árán térünk csak vissza arra a területre, amit örülségünkben hagytunk el. Leverték vagyunk amiatt, ami megszállt és megjelölt minket.

Két paradigmára emlékszem. Az elsőről apám beszélt nekem, amikor 1918-ban 18 évesen mobilizálták és elküldték az isonzói frontra. És elmesélte, hogyan törtek át Piavéig az ismert isonzói offenzívában. És hogy a folyó egyik partján voltak az osztrákok, a másikon pedig az olaszok. Már senki-nek se volt kedve tüzelni. Elegük volt már a háborúból.

A másik tapasztalatot a magam bőrén éltem át 1945-ben. Akkor szenvedélyesen dúlt a pusztítás, a

bosszúvágy, két embertelen ideológiától feltüzelve, a számtalan halál miatt megsértve, olyan hatalmas volt ez, hogy ha még tartott volna a háború, a végére már egyetlen szlovén se maradt volna életben. A náciizmus és a kommunizmus olyan ideológiák voltak, amelyek szerettek volna boldogságot és harmóniát biztosítani saját hatalmuk számára, még ha azt, amit magukkal ellentétesnek is tartottak, szenvedés és patakzó vér árán kellett elérniük.

Vajon felidézsem-e ezt a történelmet és a különféle eseményeket, amelyekről már több ezernyi oldalon számoltak be? Nálunk különféle szemtanúk írtak erről, akiket többnyire félrevezettek a tények elhomályosítása, eltitkolása által és az igazságot el akarták vonatkoztatni a valóságtól, majd pedig tetteiket és az abban való részvételüket úgy szerették volna igazolni, hogy a történeteket megszépítették s felmagasztalták, hogy hamis megvilágításban ragyogjanak.

Emiatt az egykori ötvenéves múlt sokkal inkább szeméttel és sóderrel van beszórva, mérgezett vizekkel van elárasztva. Nem csak az eltitkolt sírgödörökre gondolok itt, hanem arra is, hogy azok, akik ötven évre kisajátították maguknak a történelmet, gondosan megsemmisítettek minden fontos dokumentumot, ami tetteikre és döntéseikre utalhatott volna. Minden egyes alkalommal, amikor kezdték megsejteni, hogy az „igazság karja” le fog majd sújtani rájuk, ahogy arról az öreg bolsevikok szoktak énekelni.

Történelmi tapasztalataimmal kapcsolatosan, amit szintén saját bőrömön tapasztaltam meg, az a helyzet, hogy elfogadtam a változásokat, amelyeket az események maguk után vontak. Ahogy nőtem, úgy változott meg az ítéletalkotásom, a jelen nyomon követése és a benne való elmélyülésem. A heves fiatalkori sérelmek háttérbe szorultak, amennyire lehetett, a józan ítélet javára. Józan? Igen, persze a keserűségek megmaradnak. Mindennek ellenére, amikor visszatekintek a múltba, mindig észreveszem, hogy inkább voltam az események objektuma, mint szubjektuma. De inkább objektuma, aki hitetlenül és szépszissel fogadja a dolgokról való közleményeket, amelyek létezésünket érintik. Objektum, aki a központi helyzetből félreáll és maga szeretné, mint szubjektum, átélni a sérelmeket, melyek onnan érkeznek, ahol a társadalom és annak hatalmi eszközei végérvényesen ki vannak sajátítva. Sohasem vágyakoztam arra, hogy ott legyek. És ha néha dühtől tomboltam, ezt olyan helyen tettem és olyan módon, hogy azután, amikor egyedül maradtam, elvörösödtem a szégyen miatt.

A világon, ahogy Szlovéniában is, számos csodálatosan szép ötlet született. A profán világ pedig, az aki az ötleteket valóra váltja, úgy felfalta, hogy a végén csak héj és csutka maradt belőle. Nekem nincsenek valami különösen pozitív elgondolásaim. Inkább néző vagyok, mert valahogy szívesebben teszem ezt, mert jó szemnek lenni, ami csak néz és hagyja, hogy az idő és az események áthatoljanak a tekinteten. Hiszen tudom, hogy mi a helyzet a szóval, amit hosszan görgetünk ajkainkon és a végén jelentését, szándékát és értelmét veszti. Ugyanakkor azt is látom és hallom, hogy mi történik a szóval. Hogyan válik az, aki elkezd ki mondani, egyre inkább nagyobb szolgáljává és mint szeretné meg-eleveníteni azt a szót, amely ajkain halt meg. Nem mintha valami különös dolgot bizonyítottam volna be, elmondhatom, hogy inkább vagyunk fogékonyak a sötétebb jelentésekre, mint a világosakra, hogy a világosak távolabb állnak tőlünk és azokat, amelyek mindig sikerülnek, eltorzítjuk. Valószínűleg ilyen az emberi természet. Ha más lenne, nem rohanna csatába olyan rettenetes tömegben, ami pusztulásnak és a sötét emberi természetnek a manifesztuma és megvalósulása. Elkerülhetetlen halálunk üldöz minket, mint egy csendes fenyegetés és félelem, a gyilkolás pedig, úgy tűnik, szálnalmas végzetünket annak isteni trónjára helyezi, aki életekről és magáról az életről dönt.

Mi, szlovének szívesen emlegetjük magunkról, hogy kis nemzet vagyunk, hogy szívósak, szorgalmasak és leleményesek vagyunk, hogy békeszeretők vagyunk, hogy sohasem veszélyeztettük szomszédainkat stb. Hogy ezer éve saját országról álmodtunk. Ami pedig nem is igaz. Hogy hűségesek lennénk nemzetünkhez. Ez sem igaz. Hiszen kivándorlóink már a második generációban elidegenednek. Horvátországban horvátokká lesznek. A Gestapó azon csodálkozott, hogy mennyi áruló van a szlovénok között. Valószínűleg nem a saját nyakas öntudatosságunk miatt maradtunk fenn, hanem a vidék megközelíthetlensége miatt, ahol éltünk.

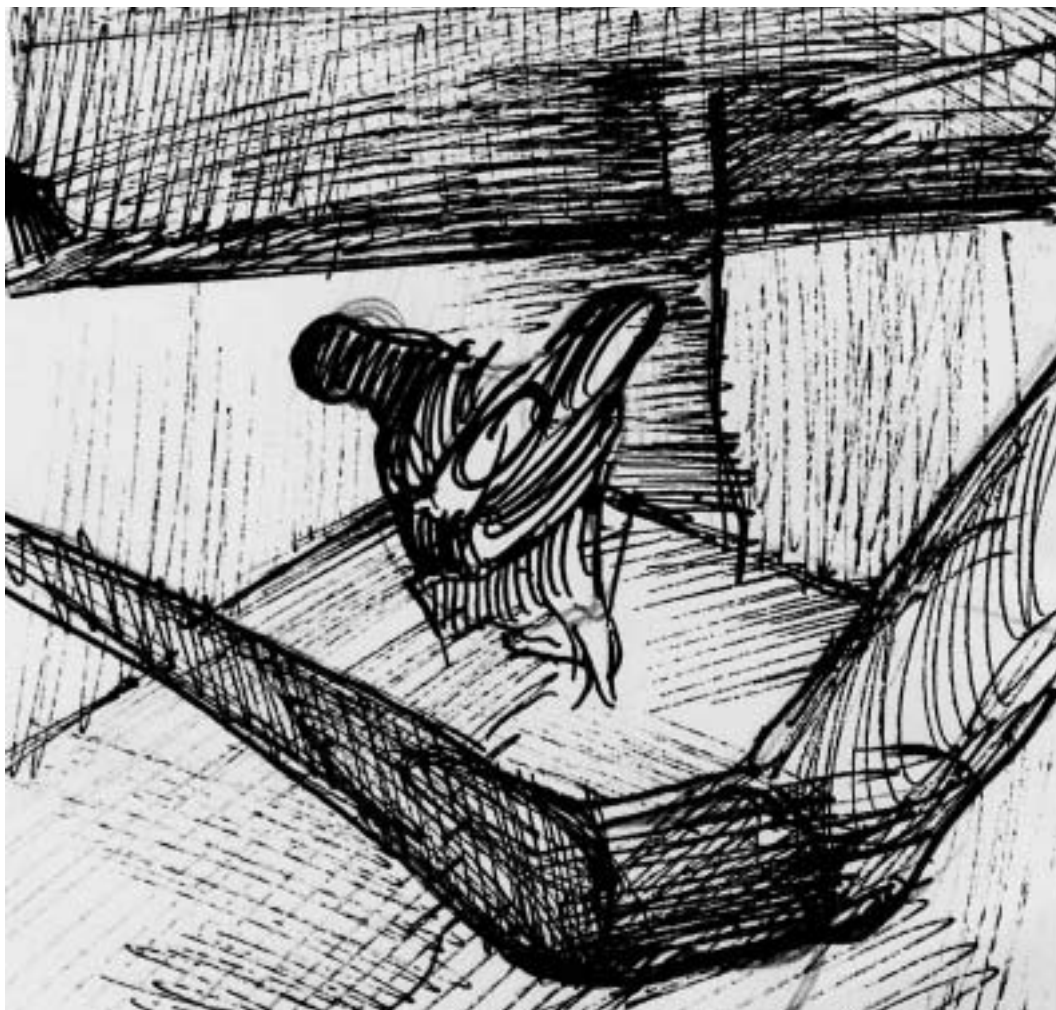
Szívesen leköpjük magunkat, és szolgaságunkról, irigységünkéről és képmutatásunkról beszélünk, és ehhez hasonló ismert tulajdonságainkról. Azt hiszem, hogy az ilyen tulajdonságokat minden nőről el lehetne mondani. A népünk iránti szeretetünkéről is mesélünk, a szeretetről, amely számomra elfogadhatatlan, hiszen nem lehet szeretni akár egész tucat, több milliányi embert. Kedvelheted a szép vidékeket, némely embert, tulajdonságuk egy részét, mindegyiket azonban nem. Trobecet például nem kedvelem, Matija Mačkat sem, generális Rupnikot sem, marsall Titót se „szerettem” soha különösképpen, jóllehet állítólag félig szlovén volt. Minden embert csak Isten képes szeretni, aki feltehetőleg megteremtett minket.

„Nem vagyok büszke arra, hogy szlovénnak születtem”, állítottam 1992-ben a Prešeren ünnepségeken elhangzott beszédemben. Aztán egyből a „nem vagyok büszke” szavak „szégyellemmé” alakultak át. Miért legyek büszke arra, hogy Saint-Étienne, Addis Abebi, Mount Abu stb. helyett Zgornje Javoriščicében születtem? Hiszen nemzetiségemet nem én határoztam meg, sem a szemeim színét, sem a nyelvet, amellyel kifejezem magam. Az ember büszke lehet a tetteire. Erre is csak valamiféle

saját magát vádoló pillanatban. Saját tetteit azonban szégyellheti is, született szlovénságot pedig nehezen szégyellhetem, jóllehet némelyik kortársamat és ősemet nem szeretem. Szlovén származásomra pedig különösen akkor nem voltam büszke, amikor szinte egyetlen éjszaka alatt újabb és újabb disszidensek jelentek meg és saját tartásukkal leckéztették az embert abban az időben, amikor hallgattak, mint a kövek. Azt is említettem, hogy álmodozniuk is kellene. Hiszen minden fontos tervet vagy művet meg kell álmodni, mielőtt megvalósítanánk azt. „Ezeréves álom?” Mi mindenné változhat egy ezeréves álom? Üres öndicséretté, értékekre való hivatkozásra, amelyek már régiesrég nem léteznek. A közös plebiszcitum akarása, a tíz évvel ezelőtti, darabjaira tört szét. Kapzsisággá változott. Álmaink eltörpültek. A becstelenség álnok nyüzsgölődésévé váltak.

Felfedeztük Plečniket, azok után, hogy tíz éven át szemet hunytunk előtte. Mert nem volt a „mink”. A „mink” itt azt jelenti, hogy másképp gondolkodott, mint ahogy a „helyesen gondolkodók” vélekedtek, a haladó emberek. Énekeljük a *Zdravljicát*¹, s ugyanakkor magunktól félünk és félelem tölt el minket a világ és a „határontúliak” miatt. Az élő kortárs művészek szűkmarkúan részesülnek a szeretetből. A fukar karok mindig köszönetet várnak. A köszönet pedig érzés, amire képtelen a szigorú ember. Vajon láttatok-e már valaha Gregor Strnišat hálásnak? Vagy Dominik Smolét? Egy kis szeretetért, az apró dicsőségért?

Mi szlovének, kis nemzet vagyunk. Politikusaink otthon önzőek, a világ előtt pedig alázatosak és engedékenyek. Igazi szolgák. 1941. 04. 27-én, a Szlovén Nép Antiimperialista Frontjának a megalakulásakor, a jelenlevők egyetértettek abban, hogy a szlovén nemzeti jellemet is meg kell változtatni. Ötvenéves uralmuk alatt ez tökéletesen sikerült nekik. Ami most csodálatos módon még nyilvánvalóbban mutatkozik meg, amikor egy „demokratikus” és önálló állammá alakultunk át. Mintha mindaz, amit erőszakosan oltottak be az emberekbe, hirtelen felszínre tört. És nyilvánvalóvá lett. És működik. És úgy tűnik, hogy a történelem másutt játszódik, talán a föld alatt. Nálunk nem. A történelem minket mindig készületlenül lep meg, s akkor vidékeinken olyan emberek teremnek, akik az ég bármelyik irányába elcipelnek minket. Aki ellenáll nekik, annak nyoma vész. A történelemből is. Még a közös fotóalbumból is.

¹ Pohárköszöntő – a szlovén himnusz.

Az idő, melynek el kell jönnie, kemény lesz hozzánk, mert a bukdácsolók padjába fog ültetni bennünket. Az ügyet, amelyet nem valósítottunk meg, ám meg kellett volna, megkésétt értelemmel majd ismét kénytelenek leszünk megtanulni.

Goya kutyája

Goya festett egy kutyát, akit a gyerekek homokkal dobálnak meg. A kutya teljes teste már a halál hatalmában van, homokkal beszórtan. Már csak a feje látszik ki a homokból. Feje egy kissé oldalra billen, talán azért, hogy a rázúduló homok elől védje magát, de lehet ártatlan fülelés is ez, hátha a hangok közül, amiből van bőven, jelentkezik majd az irgalom hangja. Ám az ilyen hangról való gondolat csak tőlünk eredhet, hiszen a kutya, akit homokkal szórtak be, gazdátlan. Olyan kóbor állat, aki bebolyongta a világot és egy olyan testtartással állt meg előttünk, mint aki semmit se ért, a lehetetlenség várakozó testhelyzetével: lehetetlen a szabadulás, lehetetlen a halál, mivel az a tapasztalatain kívül van. A gyerekek, akik a kegyetlen játékot űzik, nincsenek a képen. Csak a homok sárgás színe, amely az egyedüli szín. A homok az áldozat szemében a világegyetem, a világ első és utolsó képe, ha látja azt, ha egyáltalán még lát valamit, hisz úgy tűnik, hogy az apró sárga homokszemek miatt vak. Ha lát is valamit, csak valami sárgásat láthat, úgy, amikor a napfény a homokfelhőn átragyog. A kutya feje buta, ártatlan és mivel valahova figyel, engedelmes. Feje, elítélten, kiemelkedik egy képből, a festő ablakából az ő kozmoszába, planétánk csupasz földrészéből, a végét várva, amely elkerülhetetlen, hiszen a gyerekek a játékban a végsőkig elmennek.

A gyerekek nincsenek a képen. A gyerekek már réges-régen elmentek, felnőttek, meghaltak, különböző helyzetekben és viszonyokban a kutyához hasonlítottak, aki úgy végezte világbéli kóborlását, hogy megsejtette: már csak egy külső erő képes őt megmenteni, egy az ő erején kívüli erő.

A festő sincs a képen. Lehulló homokká változott. A megfestett kutya feje pedig kiemelkedik a planétából és az emberre figyel, hogy magához hívja. Tudjuk, hogy nem fogja, hiszen ismerjük, milyen halálos rángásokkal vergődnek az összevert kutyák, akik a játék során először játékszerek, aztán pedig a játék áldozatává válnak, azt is sejtjük, hogy mi a helyzet az emberrel, amit valójában nem merünk teljesen beismerni magunknak. Goya beismerte magának, hiszen ateista volt, olyan ember, aki elveszítette istent és tovább már talán nem is kereste. Ezért festette meg egy olyan lény képét, akit elevenen szórnak be homokkal, pedig azt se tudja, hogy mi történik vele. Minket is hányszor beszórnak és hányszor tudomásunk van arról, hogy milyen kelepcebe kerültünk és ki az a tökkelütött, aki a játékot élvezzi, amelyikben mi csak játékszerek lennénk a számára? Kérdések ezek, amelyek a kép tudatlan nézőjének fejében kavarnak. Goya kutyája sokkoló. A sokkról pedig sosem lehet tudni, hogy vajon árt-e, vagy inkább gyógyító erővel hat.

A szó és a csend játéka

Előttem hever verseim kézírata. (Az első elveszett, és ha jól emlékszem, sokkal olvashatatlanabb volt, mint ez, amelyet magam előtt nézek.) Ez a másik kézirat azért maradt meg, mert blokkokban lett megírva. Az utolsó négy verssort figyelem, a többi a papír első oldalán van. *„Az évek ujjak közti elmúlása”*, elkészült az első verssor. *A szavak ujjá* tönkrement, úgy is mondhatnánk, hogy haraggal át lett húzva. *A szavak izületével* lett behelyettesítve. Most így hangzik a verssor: *„az évek izületek közti elmúlása”*. Aztán számok és betűk és a végén olvasható a vers: *„az évek során tönkrement izületek”*. Az, aki a verset írta, tehát három vagy négy különböző időben semmisítette meg a szavakat, újakat keresett, négyzavas sorra alakította át azokat, előhívta őket mélyedésükből, és ismét áthelyezte őket. Lehet, hogy többször is felolvasta magának e négy szótagos sort és hallgatta, hogyan távozik s tér vissza a tudatába. Aztán megérezte, hogy eleget foglalkozott a szavakkal, legépelte azokat, a sorok idegenné váltak, távoliakká, ezért még egyszer elolvasta: nem volt ugyanaz, a vers mellett az idegenség állt, idegen betűk, eltávolodott tőle a vers, már nem akart visszatérni hozzá és belé, a szavak nem az övéi voltak, nem engedték közel magukat, már egyáltalán nem tudta beilleszteni azokat osztályukba, századukba és tizedükbe, a hűséges szavak hűtlenné váltak, maguk köré zárták a költő történetét és kagylójukból nem engedték ki azt, amely egyszerre csak koszosnak tűnt a számára, megformálatlan, szerencsétlen, úgy hogy megragadta – legszívesebben követ ragadott volna és szétzúzta volna ezt a nem-teremtmenyt. *„Az enyém”* – gondolta és látta, hogy már lemondott róla, hogy tehát már nem az övé, hogy előbb-utóbb eltávozik és otthagyja őket, úgy, amilyenek, és kívárja a ha-

szontalan gyengeséget, amikor majd bizonylatot keres magának a múltban és hogy akkor hát magára marad a játékban, amit régtől ismer és bevált, versét felolvassa magának és talán majd úgy szól hozzá, ahogy egy idegen szól az idegenhez: bizalmasan, mert az idegennek nem szükséges hazudni, hiszen alig ismerjük.

Aztán elküldi a verset, megjelenik és ismét megpróbálja átélni, igyekszik közvetlen lenni hozzá, létezését összehangolni vele. De ez sohasem fog már sikerülni neki, mert az élmény története már akkor megsemmisült számára, amikor egy szerencsés vagy szerencsétlen pillanatban megformálta. A történet nem lesz egyforma a verssel és a vers se lesz hasonló az történetéhez. Közöttük fog ide-oda rohangálni a szavak követe annak részleges erejével és részleges varázsával, de sohasem fogja tudni egyesíteni azokat a saját részlegességük miatt. Ezért az, aki a verset írta, nem fog tudni szépszerével visszatérni abba az állapotba, amit a szavakkal kifosztott, sem a verséről nem fog tudni beszélni, mert nincs benne, és ez a költő szerencsétlensége, amely egy az okok közül, hogy mindig új verseket írjon, amelyből saját hangját akarja hallani, hogy visszaadja nyugalmát, önmagával és a szavakkal való egységét, amelyek körbeveszik. De minden egyes újabb verse egy újabb kudarcba fullad, mely körbeveszi és az idegenség körébe zárja. Ez a helyzet azokkal, akik verset írnak.

És mi a helyzet a verssel? A vers születésétől a haláláig egyfajta „Tizedik Lány”². A Tizedik Lány névtelen, a világban kóborol, nagyon szegény, fekvőhelye sincs és alantas szolgamunkát kell végeznie. Szégyent és haragot kell elszenvednie azoktól, akikben bízunk. A róla szóló történetek, jóllehet, erről nem beszélnek, de úgy tűnik, hogy ez hozzá tartozik a bizalom következményéhez, hogy ugyanis többször szeretőjévé válik azoknak, akik vendégszeretetükbe fogadták: látjuk őt, amint hajnalban meztelenségét hirtelen elfedi, miközben vendéglátójuk cipőt húz, elégedetlen magával és azzal, amit az este elgondolt. A vendéglátónak ezernyi, komoly mindennapi dolga van. „Az élet börtön, benne az idő kegyetlen hóhér”, emlékszik talán e versszakra, de ezt a hangot gyorsan elűzi, mert nem tudja, hogy mit kezdjen a névtelen suttogó a világban, mely telve van nevekkel és dolgokkal, a világban, amely minden erejét kívánja, amely megkívánja tőle, hogy nevekben, dolgokban gondolkozzék. A Tizedik Lány egy nomád törzs múltja, akinek még volt ideje elgondolkodnia olyan fogalmakon, mint az átok, végzet, odaadás, bosszú – a múlt minden szava, amely mindig múlt volt, mindig is kérdés, gyötrelme és esti imádság, vagy pedig felesleges limlom. Szavak, amelyek a szorongatás pillanatának azt suttogják, hogy számos ember hasonló gyötrelmeket élt át, és így gyötrelmüket kiemelik az anonimitásból és ugyanakkor reménytelenül merítik vissza az anonimitásba. A vers kapocs a kutyafejű ember, aki a kőszerszámát pattintgatja, és a tojásfejű között, aki a legújabb öntvény ellenállóképességét próbálja kiszámítani. De mindig is múlt, mert senki se szeretné közülünk megismételni az egzisztencia végzetét, amely az idő elhelyezhetetlen távoli járataiban élt.

Ugyanis mindig utolsók akarunk lenni. Utolsók, egyedülállóak és véglegesek. Jóllehet utolsók a saját kegyetlenségünk miatt, vagy utolsók a jóságunk miatt. Ezért is örök a létünk. A vers pedig anonim. Attól, aki létrehozta, elillan saját utcanői kóborlásai során, mely relatív hosszú, relatív rövid is lehet. Arca megváltozik, kísértetei mindig egy másik sarokból és környezetből kelnek életre. Kezdeti szándéka elveszik, el nem kötelezetté válik, helyére más szándékok lépnek.

Ha hazatérne mindazzal a szennyel, melyet utazása során szerzett, a költő meg sem ismerné. Ám a költeménynek nincsen otthona, amíg életét éli. Manapság a versek hirtelen halált halnak és előreláthatatlanul. Fertőző betegség pusztítja el. Számos sírásó várja már születésük hajnalán, hogy sírfeliratukat egyből bearanyozzák: reizmus, strukturalizmus, ludizmus stb.

Megnevezni a dolgokat azt jelenti, mindörökre eltüntetni őket. Ami azt jelenti, menet közben evidenciát készíteni a versekről. Gyorsan beszórni őket porral. Eleven útjukat faszcikuluszá változtatni. Gyermeki csínyeket véghezvinni bogarakkal, amelyekben a gyerek egy filozófiai doktor, a bogarak pedig versek, persze cérnákkal a lábukon, cérnákkal, melyeket a hatalmas gyermek karja tart.

A költészet olyan dolgokkal foglalkozik, amelyek megoldatlanok és megoldatlanok is maradnak, mert emberi fajtánk evolúciója megrekedt ezer évvel ezelőtt. Különben felfuvalkodottság a történelem nevében beszélni, ugyanakkor egyszerű könnyelműség azt gondolni, hogy a jelen lenne a legtekélyesebb, csak azért, mert mi benne születünk. Minden múlt több eltelt jelenéből lett összerakva, némelyik közülük nincs meg, egyszerű okok miatt, mert mi nem tudunk róla. Egyetlen egy vers is beszélhet nekünk arról, hogy egy adott pillanatban nem vagyunk egyedül, hogyha valaki ezer évvel ezelőtt szintén magányos volt.

Az ember hangja, az emberi elbeszélési mód az ő vérenek ritmusába van megírva, a test egyedüli szerkezetébe, mint ahogy az élet és a halál ingadozása a testben. Megismételhetetlen hang. Hódító és elutasító. Virág és vér. Szenny és hó. Varázslatos szubsztancia, amely az egyedi embernek adatott meg az ősök révén. A lelke az, amely egyedi és megismételhetetlen. A vers az önmaga atommagjához való közeledés. Az ismeretlen megnevezése. Vagy az ezerszer új szóval nevezett dolgok megnevezése, a ritmus, a szó és a csend új játékában. Véges végzetül minden ember közül a legnagyobb

² A Tizedik Lány, akinek világgá kellett mennie a szlovén mitológia szerint.

titok a magam számára vagyok. És ha a költészet a saját zajunk és békénk keresése, az utóbbinak a beszédbe való beleillesztése, amely ismeretlen, akkor a vers sikereim és sikertelenségeim képmása egy veszélyes rejtélyesség kerületén, amely én magam vagyok.

A költészetnek nincsen semmiféle praktikus szándéka és értelme. És jöllehet, beszédmódja közel áll a varázslati formulákhoz és imádságokhoz, mégsem imádság és varázformula, mert ez a rokonság csak az esztétikai törvények következménye, amely az akaraton kívül helyezkedik el. Nem lehet imádság, mert az imádság öntelt. Az önteltség pedig egy megkövesedett mozgalomhoz hasonló. Persze már eléggé sok stílus megkövesedett, de a mai költészet számára a legveszélyesebbek a liberális marxizmustól megszállott teoretikusok, akik megfélemlenek arról, hogy a költészetnek nincsen fejlődése, amelyet elvárhatnánk tőle, semerre se halad, mert a lélek része, amit nem lehet többé-kevésbé pozitivistákkal és magyarázatokkal meghatározni. Költőnek lenni semmiféle hivatást nem jelent, mert a hivatás csak egy olyasféle munkát jelenít meg, amely közvetlenül a gép számára szükséges, amelyet társadalomnak nevezünk. A költészet semmiféle használatú igazságot nem vall, hiszen az igazságot sokkal meggyőzőbben lehet kifejezni számokkal, mint verssorokkal. A költészet csak annak az állapotáról tanúskodik, aki a verset írja, annak világtól, önmagától, a dolgoktól való eltávolodásáról.

Beszélhetek tehát általánosságban véve a költészeletről, nem tudok azonban semmit se mondani a versről, amely anonim és ismeretlen. Legkevésbé van hozzáláncolva olyan dolgokhoz, mint a társadalom, a politikai rendszer, a királyság vagy a rezsim. Ezért a legkevésbé felhasználható. Leginkább egy olyan emberrel való beszélgetéshez hasonló, aki nem létezik, de aki mégis különös módon lép a vers körvonalába, jöllehet térben, időben és az életben távol van.

II.

A versnek nincsen mérhető hasznossága. Mentés mindattól, amiben annyira jártasak vagyunk, hogy minden egyes folyamatunkat annak hatásossága szerint értékeljük, ami miatt a világban való pisálkolásunk keserű és ami miatt a csalódás szava is keletkezett, valamint a hasznosság szava. Világunkról alkotott magasabb tudatunk pedig azt suttojja nekünk, hogy munkánkért nem jár fizetség. Hogy az egyedüli fizetség annak a szétosztásában áll, amit mindenféle különös érdem nélkül kaptunk, saját ajándékaink szétosztásában. A másik alternatíva, hogy az ajándékokat nem osztjuk szét, azokat érintetlenül a sírba visszük magunkkal. Ez ellentmond az élet etikájának, jöllehet az élet sehol se mutatja, hogy jelenlétünk szükséges lenne a számára. Jelenlétünk szükségességét magunk eszeljük vagy találjuk ki. Ennek a képzelgésnek a perifériáján van a vers. Amely tehetetlen állapotunkról tesz tanúságot. Ami arról beszél, amiről nem szabad tudnunk, ha nem szeretnénk eltűnni a semmiben, ami körülvesz minket. Tehát a vers haszontalan, hisz elutasít minket attól, ami az élet túléléséhez nélkülözhetetlen: attól, hogy szélesebbé tegyük terünket, amelyben érvényesíthetnénk a dinamizmust.

A versek értékét hivatásos szövegmagyarázók nem tudják meghatározni, mert a hivatásos magyarázók különösképpen nem képesek kapcsolatot teremteni a verssel. Töbnyire a költészetet illetően ugyanis születésüktől fogva színvakok. Ezt a hibájukat a költészeletről való túlzott tudásukkal akarják helyettesíteni, esztétikus szerkezetekkel, amelyek annyira kompaktok, hogy azok repedésein még egy füllbemászó se tudna áthatolni. De mit jelent a költészeletről való tudás, amikor a költészet a lélekről való tanúskodás alulról, ahol emberi nyüzsgés lüktet? Mivel a szövegek magyarázata egyben a hivatásuk is, a költészelethez való viszonyukba ambíció és professzionális karrierizmus keveredik, ami esetében ezeknek a tapasztalatoknak a cinizmusa megfertőzi a költészet megítélését. A hivatásos szövegmagyarázók az intézményekben jelentős helyet vívtak ki maguknak, amelyek annyira tiszteltet érdemlők, hogy kapcsolatba kerültek olyan fogalmakkal, mint a nemzet, a nép és az előrehaladás. Környezetükben a költészetet is ezekkel a fogalmakkal házastották össze és így azt hitvesi ágyukba fektették öregek impotens lelkükkel együtt. Ha pedig tényleg igaz, hogy költőnek lenni nem jelent semmiféle hivatást, jöllehet az is igaz, hogy a költészet nem igazságokat fed fel, akkor az is igaz, hogy nem képes öregek hazugságokkal táplálni magát, amelyek a társadalom számára szükségesek, akkor azt is meg kellene kérdezni, hogy mi történt a magyarázó-költészeleti viszonyban, mi is történt valójában, hogyha a szövegek magyarázása dicsőített hivatássá vált, miközben a versírás még mindig (hála istennek) az emberi közösség kétes barlangjaiban folyik?

A versek sorsa kapcsolatban van a szavakkal. Sokat írtak az utóbbi időkben a nyelv nyomoráról, de arról semmit se, hogy az, amit szavakká formáltak, miért teszi tönkre annak az élményét, aki a verset írta. Miért fosztja ki őt a szó s teszi üressé? A szavak ereje miatt lenne ez? A titok talán abban az ősi tabuban rejlik, miszerint a hívőknek nem szabadott kiadniuk isteneik nevét, és hogy még az isteneket se szabadott nevének nevezni. Feltehetőleg ismerhették a szavak fosztogató, rabló erejét és érzékeny tulajdonságát annak, hogy hirtelen tönkremehet és vele a tartalom is, vagy jobban mondva: a tartalom szinte kihull a szó-edényből, amely aztán hirtelen hitvánná válik. A következő mondás: „*Mondd el nekem istened nevét és megöllek téged*”, magyarázható kissé önkényesen a szavak szent-

ségével, amelyet nem szabad kiejteni, nehogy erejüket veszítsék. De biztosan elgondolkodhatunk az alábbi parancsról is: „Isten nevét hiába ne vedd!” A versírás már réges-régen elítélt cselekedet volt, amely az „értelmes” emberek körében bizalmatlanságot keltett. Azok, akik verset írnak, a világ periferiájára szorultak. Mindig is nélkülözői annak a szilárdságnak, amely megadja azt a tudatot, hogy megőrizzük magunkban élményeink vázát. Állapotuk ugyanis mindig szavakká alakul át. Még akkor is, amikor nem akarják, fejükben mondatok kavarnak, szavak és mondatformák. Számukra csak az a csend, hogy amikor versük nem sikerül, akkor homlokráncolva azon gondolkodnak, hogy nem vesztették-e el az ajándékot, ami miatt fontos számukra az élet. (Amikor írásuk sikeres, állításuk saját zaja keríti őket hatalmába.)

Persze a szavak meg is fosztják őket. Amikor visszatekintenek a múltjukba, nem mondhatják, hogy azt éltem át, hanem azt írtam meg. A megírt és az átélt dolgok néznek szembe egymással bennük és sohasem lesznek képesek azonosulni egymással. Annak helyén, ahol az volt, ami meg lett írva, állandóan harcot folytat a megformáltság és az élmény, amely formába lett öntve, meg lett nevezve, el lett vetve. Az élmény egy állapotból merítkezik, többször színre lép az érzelmi és lelki szegénység, amely azonban a butasághoz áll közel. Ha tényleg emberi szemmel nézzük ezeket, akkor a legszerencsétlenebb teremtmények. Hiszen amikor az eseményeket beszéljük el, egyszerre mondják azt el? Erről írtam. Aztán elnémulnak és hozzáfűzik: de nem úgy van, ahogy azt értették. Így haladnak át az életen, megfosztva a biztonságtól, szilárdságtól, amit maguknak ástak meg. Valaha talán másképpen volt. Akkor, a világ és a költészet kezdetén, amikor még nem voltak betűk, hanem a költő csak saját maga könyve volt, mert minden versét emlékezetében hordozta, amit aztán fellapozhatott és közben megváltoztathatott, elővehette vagy visszatehette páncélszekrényébe. Saját maga volt verse közvetítője, amelyet saját hangjával és mozdulataival színesített és nyomtatott, ahol az intuíció ajándéka és a hallgatók feletti varázsának az ereje vagy erőtlensége volt a segítségére. Most a vers annak, aki a verset írja, halott, betűk s jelek tulajdona, a papír színe már nem ritmus, amin változtatni lehetne, hogy saját változataival összhangban legyen, hanem csak forma a papíron, ami saját fél életét éli vagy halálát halja annak megrettent szemei előtt, aki élményéről ezt állítja: azt ott és ott írtam. A versírás könyvekről való tudás és saját életünk lassú kifosztása. Törekény mérföldkövek elhelyezése az út mentén, ami be lett növe, mielőtt az utas még elhagytá volna.

A nyomtatott vers nyomtatott kép, a ritmus képe egy meghatározott lap oldalán. Amikor a nyomtatott verset olvasod, könnyű megjegyezni a metaforát, amely érzéseidnek megfelel, gondolat, amely gondolataidat bizonyítja. Alátámasztja. Nehezen fog eljönni hozzád a vers, beléd költözni, mint valami egész, véghezvinni rajtad, az olvasón, az erőszakot, amit a művészetnek véghez kell vinnie. Azt az erőszakot, hogy betűk nélkül lássad és a keletkezése ritmusában halljad azt, ami az olvasóban majd megismétlődik. Vagy azoknak a reménytelensége érkezik onnan, akik a verset írják, maga a vers feletti reménytelenség, hogy betűkkel kezdtek el verset rajzolni? A betűk erőszaka hálójába kerítette a költőt. A jelekből álló vers, tehát a vers, amely ábrázolva van, a jelek rejtőzködő helye, annak megcsúsztatása a személytelenbe, az időtlenségbe, az anonimitásba, az általánosba, a reklámba, az internacionalitásba, az esztétikusságba és a hontalanságba. Ezt a fajta verset kizárom ebből a gondolkodásmódból, ami teljes meghasonlásban van vele.

A szó külső kifejezése annak, amit átélünk, magunkon kívül való keresés. A maga mozdulatlan konkrétságával, azzal, ami miatt ki lett találva és aminek szolgál, nem engedi, hogy találkozzék az imagináriussal, amiből a feltáratlan élet dolgai épülnek fel. Azt, aki beszél, a szó darabjaira szedi szét és ugyanakkor meghagyja ártatlannak is. Hiszen a szó ereje közvetítő és feltételes. (A leírt szó ereje kétszeresen is közvetítő és feltételes.) Nemcsak hogy nem éri utol a gondolatokat, hanem eltörlő és el is tompítja azokat. És ahogy az egyik oldalon a szó hang, ének és az emberi élet jele, másrészt a törlesztett dolgok száraz susogása, mert halandóságával a halál szövetségese. Az, aki verset ír, ismeri a szavak szikár hangját és hitvallásához hozzáteszi a „kezdetben volt az ige (szó) ...” mondatát azzal, hogy tudatában van saját tetteinek a semmiségével.

Úgy tűnik, hogy a ritmus, amikor adekvát, végérvényes, mert az organizmus suttogja. Minden biztonnyal a vérből fakad, abból, amit temperamentumnak szoktunk nevezni és a szókincs mélyén helyezkedik el. E szókincs felett uralkodik, belőle válogatja ki a szavakat. Amikor a gondolat és a ritmus összetűzésbe kerül egymással, alkalmatlan szót választunk. Ezért itt elapad az írás, a ritmus elsüllyed a karsztoz rejtelmes labirintusába, ahonnan már senki se képes előhívni. Úgy tűnik, mintha a képek kompozícióját diktálná, mert minden nagy kép a ritmusról ad jelentést, amely aztán lebilincseli a néző szeméit. Úgy tűnik számára, mintha azzal találkozott volna, amit már régóta ismert. Valószínűleg akkor visszaemlékszik az álmaira, amelyeket képtelen megszerezni és felfogni. A ritmus valószínűleg tényleg álmaink alatt rejtőzik, annak leírt, értelmetlen tartalmával van behintve, a szemek számára rejtett, amelyek szeretnék felfedni. De annak le nem írt írásában le van írva minden élményünk, mindegyik más betűvel, és emiatt saját ritmusának a felfedése egybeesik a saját hangunkra való füleléssel. Valószínűleg a ritmusban van rejtjelezve, hogy egyénenként miként éljük át, valószínűleg rejtett üzenet van benne, amelyet azért hordozunk öröklődéssel az organizmusunkban, hogy átadhassuk

majd utódainknak. A ritmus az a megnevezhetetlen dolog, ami miatt és amelynek segítségével előbb fogjuk elfogadni a verset, mint hogy az megérintené az értelmünket. Akkor, amikor a költő már nem hallgat a saját ritmusára, versei némákká lesznek. Akkor is, amikor a már felfedezett ritmus természetessé válik (minden élmény egy másfajta ritmikus rejtjellel van megírva), művésze azt veszíti el, ami számára nélkülözhetetlen. Annál a költőnél, akinek elapadt a költői vénája, feltehetőleg először is azt kellene megkeresni, hogy mi is történt a ritmusával, hol bicsaklott ki, mert ezzel a biológiai és az etikai törvénykönyv egyik uralkodó erejét is értéktelenné tette.

PROBLEMI, 1973

Napló

1988. 12. 10. Szombat

Ma este Celjében volt az ősbemutatója Médea című színdarabomnak. Ez volt az első olyan ősbemutató, ami olyan körülmények között ment végbe, ahol csak annyira vettek figyelembe, mint ahogy azt a halott szerzőkkel kapcsolatosan szokták. (A művet Andrej Hieng felkérésére írtam, aki akkoriiban a celjei Népszínház művészeti vezetője volt. Ez és a honorárium, valamint a két hivatalos levél volt az egyedüli kapcsolatom ezzel a színházzal.)

Ízléstelen lenne bármit is írni saját darabom bemutatójáról.

Mellettem ült (az első sorban) egy velem egykorú ember, aki egyből már a darab elején, az első jelenetnél, szépen álomba szenderült, míg hátulról meg nem lökte valaki. Lehet, hogy Celje egy kiérdemesült polgára lehetett? Mindenesetre az előadás végéig valahogy kibírta. Már nem aludt hangosan. De nem is tapsolt az előadás végeztével. A múltkor, amikor Rudi Šeligo *A szerelem farkas idejét* láttam a ljubljana Drámában, előttem egy fontos ljubljana pártszemélyiség ült. Mivel az átlagosnál magasabb volt, ez nagyon zavart engem, ugyanis állandóan a szomszédjához hajolt és valamit magyarázott neki. Így funkcionárisi fejével tönkretette a kilátásomat. Amikor vége lett az előadásnak, sajátos módon tapsolt, kifejezetten ignoráns módon. Minek jönnek el megnézni a darabjainkat, ha azok untatják őket? Azért, hogy megmutassák, mennyire magasztosak. Vagy hogy mennyire kozmopolita mindegyik a saját kis provinciális fészkeben.

Ma a színházi lapot olvasom. Az előadás dramaturgja Taras Kermauner volt. Sajátos stílusában írta meg esszéjét. Érzés? Zavarja, mert (még) élek. Ha már nem lennék, úgy tűnik, hogy véghezvihetné tarasizmusát – a telek kommasszációját, amit egyelőre még uralok. Az, ami ellen egyfolytában pöröl, az ő alapvető tulajdonsága: a kisajátítás (kifejezés, eredj vissza feltalálódhoz, Tarashoz!).

Ma az emberi jogok világnapja van: 1951-ben katoná voltam Vipavában. Rögvest katonának kellett bevonulnom befejezetlen középiskolám ellenére, ahonnan ki lettem zárva, mert verbális bűncselekmény miatt bezártak és elítéltek. Mivel a háború miatt annyi meg annyi évet vesztettem, elég időm voltam (22 éves) a katonaidőre. Nem rendelkeztem bizonylattal az iskolai tanulmányaimat illetően, mert ki lettem zárva minden középiskolából stb. stb.

Tehát 1951-ben, amikor büntetésből voltam a bakancsok melletti tűzvész helyszínén, az éj kellős közepén, kezembe került a *Szlovén Tudósító* első oldala. Ott olvastam el az Emberi Jogok Deklarációját, anélkül, hogy megnéztem volna, hol és ki által lett elfogadotva.

Még emlékszem arra az érzésemre: a felszabadulás érzése volt, egyfajta érzés ugyanis, hogy a gondolat bármit gondolkodhat a behatároltság teljes terében, ami határtalan. E gondolatok közben megnyílt előttem a világ, amely alapvető értelemben volt elzárva, azáltal ugyanis, hogy az individuális individualista módon létezhet. Hogy pedig ellentétben állhat kollektív hasznosságával, amely főként még azokban az időkben is beavatott kategóriának számított. Akkor azok közt a bűdös katonai bakancsok közt a csendes vipávai éjjelben a kaszárnya első emeletén, a gyűrött, isten se tudja kitől össze nem izzadt uniformisban, elfogott az érzés, hogy egyetlen embernek se lesz már joga az agyamban kutatnia azzal a szándékkal, hogy rátaláljon valamely gondolatomra, amely gyűlöli a hatalmon levők gondolatait. Persze ez csak egy érzés volt, ami a felületesség miatt keletkezett. Nem néztem meg a címet. Amikor pedig megnéztem, észrevettem, hogy a Deklarációt nem a mi kormányunk adta ki, hanem az ENSZ. Ez az a szervezet, amelynek tevékenységét az emberi jogokat illetően nálunk egy szerezcsen fiúcska ismert szívszaggató képével támasztják alá, akinek a szeméből hemzsegnek a legyek. Ha pedig a Deklarációt elfogadná és csak színlelve ratifikálná az a kormány, aki hatalmaskodik felettem és még különféle imputációval mindig irányít engem, amikor tehát általa vagyok irányítottva (a passzív az egyedüli helyes nyelvtani szerkezet erre a viszonyra), ma nem sínylődne pár ezer teljesen ártatlanul elítélt ember a kormány pártjának börtöneiben emberi jogaitól megfosztottnak.

Ha azt az én (mivel nem az, s nem is az enyém) kormányom írta volna, nem lenne betiltva annyi

meg annyi folyóirat, lehetlenné téve annyi szándék, amellyel rendelkeztek, ha csak a generáció *pro domója* szerint beszélnek. Szándékok, amelyeket a fenséges céltalanság nevében semmisítették meg.

Nem ülne annyi barátom ártatlanul évekre elítélve. Nem furdalna a lelkiismeretem, hogy míg nekik ülniük kellett, nekem nem kellett, hiszen éppen úgy én is ülhettem volna helyettük. Vagy bárki más a hatalmon levők között. Feljűk, a barátaimhoz, miután börtönveiket leülték, nem közelednék már az első találkozás alkalmával, mint bűnös az igazakhoz, akiknek joguk lenne lekevernük egy morális pofont nekem csak azért, mert kinn voltam. Senki közülük nem tette meg ezt, és mind-egyiknek hálás voltam, mert továbbra is barátként kezelte.

Így lehetett volna, ha lehetséges lett volna.

Úgy van ez, mintha folyton vonatra szállnék, ami mindig arra az állomásra érkezik, ahonnan elindultam: mert nem volt mihez kezdenem rajta, mert ismertem ott minden helyet, minden bútort, minden arcot, minden ajkat, minden beszélgetést, sőt még a légy zümmögését is kezdtem megkülönböztetni a tulajdonosuk alapján, ezen az állomáson, ahova mindig újra visszavisz a vonat. Aztán más-hova vettem jegyet. Az elérhetetlenbe, a vonat áthalad rajta egy sötét, esős, méreggel teli éjjelen és egyáltalán meg sem áll. Visszahoz, mintha én döntöttem volna ezzel kapcsolatosan. Mintha magam akarnám, amit nem akarok: ezt az állomást, ezt a jellegzetesség nélküli, sárga, sajátos épületet, ezt a karkai ismétlődést a saját bőrömön érzem. Az utat, amit már a születésem előtt bejártam, a célt, amit már egy másik időben elértem, nálunk gumibotokkal őrzik és a hatalmon levők fenyegetéseivel, akik fene se tudja, kitől féltik a tetves kis hatalmukat.

12. 11. Vasárnap

70 éve halt meg Ivan Cankar. A házra, amelyben az író a lépcsőn esett el, amikor barátaival a Szerbek, Horvátok és Szlovének Királyságának a megalapítását ünnepelte, este az író homlokzat nagyságnyi képét vetítették ki. Pár száz ember. Matjaž Kmecl beszél. Aztán Cankar szavait Polde Bibič olvassa fel. Aztán egy női kar elénekli a *Hárs kiszöldellt* című borongós dalt. A homályban. Magányos reflektorok alatt. A csökkentett fényű helyen, ahol szinte teljesen a földön úszik a kiengedett gázok ködfelhőcskéje, ahol a levegő CO²-vel telt és fene se tudja még, mivel, hogy a lélegzet mini-

mális és az oxigén hiánya miatt agynak csak az ismeretlen hányadával lehetséges a gondolkodás. Matjaž Kmecl beszédében megemlítette, hogy miként tiltakozott Cankar halálakor a polgármesternél, Ivan Tavčarnál a nyilvános munkások csoportja, mert a városi község I. Cankar eltemetésével kapcsolatosan illetlen kapcsolatba került: hogy miként volt ez a tiltakozás talán a kezdete annak a hosszan tartó vitának a szlovén hatalom és a szlovén kultúra között.

Emlékszem, miként gyűlt össze ugyanezen a téren az első nyári napon több mint tízezer szlovén, akik tiltakoztak egy elfogatás miatt, amit megengedett magának a kormány és a párt szeme láttára a zavaros állambiztonság. Micsoda erő lakozott akkor az emberekben, akik összegyűltek a tüntetésre. Micsoda igazságvágy az elkövetett igazságtalanság miatt, a szemet hunyt játék felett. Nem volt jelen a polgármester, sőt egyetlen szlovén polgármester sem. Nem voltak a közelben. Messziről nézgelődtek.

Eszembe jutott a sötét szlovén Rog³ út. Ott ugyanazokon a helyeken dachau per folyt, mint a nyáron a ljubljana perék. Az utat azért is nevezzük sötétnek, mert a kočevjei Rogra⁴ utal. Ennek a világnak minden szarvában tehát sötét van, mint ahogy az a szarvban szokott lenni.

Amikor tehát az ítélet után a négy fiút kiengedték a börtönből, a felháborodás görcsös kitörésében, örömmel keveredve, a széteszló tömeg közt, láttam egy fiút, aki ezt kiáltotta: HOL VAN KUČAN, és mint egy kopja verődött a puszta előcsarnokba, amit a per teljes ideje alatt két mozdulatlan ór őrzött és már azok sem voltak ott, csak a sötét, hideg előcsarnok a nap kontrasztja és a kinti forróság miatt. Hol van Kučan?, kiáltott fel és odavetette, mint egy kopját, a halotti előcsarnokba a kardvirágot.

Eszembe jutottak a Szlovén Költőszövetségben lezajlott „állami engedetlenség estéi”. Az emberek, akik minden este eljöttek, izzadtan, hogy szinte ragadt a ruha anyaga a bőrre. Hallgatták az irodalmat, hallgatták az Emberi Jogok Bizottságát. A hatalom időről időre meg nem határozható kijelentéseket küldözgetett magas palotájából, mintha maga is egy kihallgatáson lenne, mintha maga is őrizetbe lenne véve. El tudott rejtőzködni akkor, amikor nem lett volna szabad. Hányszor hivatkozott mindenfajta módszerrel és minden alkalommal ugyanez a hatalom Ivan Cankarra. És így lett az író gondolati nagyága a hatalom előtt megaláztatva, aki saját magát ellenállónak nevezte és kisajátított magának és felemésztett mindent, amit műveiben és gondolataiban hasznavehetőnek vélt, amellyel talán ő előbb számolt le velük.

Mindig jól jön a politikai rizsa közé valamiféle vesszor, valamilyen mondat, az irodalom nemes nyelven megírva. Hogy élet legyen benne, fűszerül, édesség gyanánt, hisz országunkban a halott költők egyszerre csak hirtelen a nihilizmus furcsa játéka szerint, azoknak a szövetségeseivé válnak, akik mindig újra meg újra bejárják a kipróbált, és majd ismét ugyanennek a végzetnek a játéka szerint, az átkozott politika útját. Nem szeretném megsérteni Kmeclt. Azt hiszem, hogy az ő szándéka tisztességes, hogy nem él vissza az irodalommal, hogy azt nem használja fel banális szándékokra, hogy úgy mondjam, egyáltalán nem él vele vissza. Hogy annyi jót tesz, mint amennyi az egy CK-tagnak lehetséges.

12. 12. Hétfő

Egy tv-bemondónó szájából hallottam a következő megfogalmazást: „*Ez itt France Prešeren szülőháza, aki számos fontos költői üzenetet írt*”. Dr. France Prešeren költészetét ezentúl dr. France Prešeren Költészeti Üzenetének fogják nevezni. *A brawe new world!*

Az, amit realitásnak nevezek, végtelen számokból áll. Minden szám a maga helyén, valamely időben egy bizonyos eredménnyé számolható ki. Ez az eredmény, szavakba öntve, lehetne megoldás vagy halál. Vagy pedig teljes nullát is jelenthetne. A teljes nulla nem ugyanaz, mint az egyén halála. Például az én halálom. Az én vagy a te (aki most csak gyorsan átfutsz ezeken a szavakon) haláloed jelentheti a reménytelen terhektől való megszabadulást, amiket magamra vettem, a kibogozott csomókat, amiket teljes tudatlanságomban gubancoltam össze. (Ez a csomó, ami számomra megoldhatatlannak tűnik, lesz az, ami majd nézni fogja egy távoli pontból azt, ahogy egy egyszerű gondolattal megoldódik, egyszóval, amit csak úgy melleleg ejtettek ki.)

A teljes nulla azt jelenti, hogy az első ember óta, aki a hátsó lábaira emelkedett, minden el lett rontva, egészen a mai kor emberéig, aki manapság számos dolgot képes elvégezni. Ami nem csak azt jelenti, hogy vissza kellene térni, áttekinteni, megítélni, kijavítani a dolgokat, de hogy minden javítás csak egy újabb hiba lenne.

Az eredmény persze lehet tiszta fényesség. A felismerés világossága. Ebből a térségből egy másik térségbe való kijutás, ami teljesen átalakult. Megváltozott, de mégse más. Ha ugyanis más lenne, csak egy lenne az emberi utópiák közül. Nem a tökéletesség, hanem ebből a térből egy másfajta térbe való átugrás. Azt hiszem, hogy az a legnehezebb tudat, hogy másfajta tér nem létezik, hanem csak az, amelyben élünk. Ezért a lehetséges eredmény egyre inkább az összesítés, a végesség fagyos fényében mutatkozik meg. És mi van, ha a számok is hazugok? Ha azok az egységek, amelyben megegyeztünk, csak részei az igazi egységnek?

³ Rog = szarv.

⁴ Itt gyilkoltak le a partizánok több ezer honvédő embert, akiket a szövetséges hatalmak szolgáltattak ki a II. világháború után.

Mi értelme van a szónak a világ leplének teljes felfedése esetén?

A szót, amellyel házasságra léptem és annak hűtlensége miatt néha hónapról hónapra elnémulok, azt hiszem, egy titokzatos angyal/ördög majd valamikor, amikor majd eléggé kiérdemlem, megsúgja, talán a fülembe trombitálja. Hogy dobhártyáim megrepednek, hogy nyelvem egy tűzfolyamból fog ordítani, amelyben úgy fogok majd lángolni, mint valami Jan Palach.

Nem ad végleges feleletet a szó. A szó perszel, lassan öl meg, agyam celláinak világegyetemében végtelen hosszan izzik, mielőtt lángra lobbanna. És nem az igazságot mondja el, hanem csak a teljesen gyatra test érzéseit dadogja, ahol szállást kölcsönöztem magamnak.

A számok realitás. Világ, amelyben elveszek, mint egy végtelen labirintusban. Ismerek ugyan néhány rejtjelet, amelyekkel belépek ebbe a világba. Némelyeket papírra kell vetnem. Néha megesis velem, hogy elfelejttem a rejtjeleket. Akkor úgy érzem magam, mintha valami erdőből házak közé érkeztem volna és mindenhez, aminek neve van. Dadogásba kezdek, mert a világ jelei veszélyes jelentésűekké válnak, amelyben én magam is veszélyes vagyok. Míg nem eszembe jutnak a rejtjelek. De persze a rejtjelek nem szavak.

12. 15. Csütörtök

A poljei galéria. A pszichiátriai klinikán megnyitjuk a páciensek képzőművészeti tárlatát. Tomaž Pengov énekel. A közönség többnyire a páciensekből tevődik össze. A közönség áll. Közöttük és a fellépők közt egy keskeny üres hely van. Félkör alakú. A teljes kört a testek alkotják. Természetesen kíváncsian fürkészem az arcokat, akiknek majd olvasni fogok. Itt egyszerre csak azon kapom rajta magam, hogy szinte teljesen a földre szegezem a tekintetem. Tekintetem nem merészel az „ő” szemükkel találkozni. Némelyek közülük feszültek. Körülfogják egymást. Valamit kiáltoznak. Amikor Tomaž befejezi az éneket, odamegy hozzá a legfiatalabb paciens kislány és megcsókolja őt. Sokkal jobban, mint máskor, ma különös érzés üldöz, hogy nincsen olyan versem, ami a helyhez és az időhöz megfelelő lenne. Fejemben válogatott verseim könyvének lapjai közt ide-oda száguldok. A sorok elutasítják egymást. Még mindig határozatlanul olvasom a verset. Miközben olvasom, egy női hangot hallok, amely így szól: „Ez a Mladinska Színházban volt színész.” Miközben olvasok, odajön hozzám a nyugtalan kislányka és megcsókol. Ismét Tomažon van a sor.

Most már meg merem nézni az arcokat. Látom, mi az, amitől félttem: az „ő” arcuk le van csupaszítva. Annyira meztelen, mint amennyire póre lehet két szerelmes tekintete, amikor teljesen közel egymáshoz egyik a másik szemébe néz. Mi, normális emberek maszkot viselünk, ami egy vékony spanyolfal, amely elválaszt tőlük. Talán valamiféle hívogatót kellene nekik felolvasnom. Egyfajta pár soros rövid verset, ahol minden sor jelentését tekintve vers lenne, de mivel a vers kiáltás lenne, szavak nélkül maradnék. Ha ilyen verseket olvasnák fel nekik, amiket sohasem fogok írni, azt megértenék. Együtt ismételnék a refrént, amely magától keletkezne. És össze lennénk kapcsolva. Ezek a furcsa erők, amikről érzem, hogy milyen töredezetten futkároznak a helyiségben, egyszerre csak egybeforrnának. És én övelük. Egy erővé, egy hanggá, amely mesélne – mit?

Hogyan születik a vers

Vannak pillanatok, amikor minden írásomat meggyűlölöm, amikor minden verssorom, amit valaha írtam, undort kelt bennem, idegesít, úgy érzem magam, mintha börtönbe lennék zárva, amit saját magam építettem, becsuktam magam mögött az ajtót és az ablakon át az örvénybe vettem a kulcsot.

Hogyan születik a vers?

Ez egy többszörösen variálható folyamat, mindenekelőtt az időtartamra kell itt tekintettel lenni. Egy biztos, első az élmény. Voltak olyan viharos élményeim, hogy természetesen nem tudtam kiigazozni rajtuk. Ha az élmény túlságosan nehézkes, akkor abban a pillanatban az arról szóló minden egyes szó értelmetlenné válik. Verset írni egy igazán reménytelen pillanatban, nem valami őszinte dolog. Ez a reménytelenség valójában nem is reménytelenség. Egy ilyesfajta szenvedés nem is szenvedés. Az élménnyel, amely engem nagyon kellemetlenül érint, az alkotásom is, mint életem része, kellemetlen helyzetbe kerül. Aztán megnyugszom. Aztán minden, ami megtörtént, napfényre akar kerülni. Néha annyira eleven képekben tárulnak fel előttem, hogy szinte engem is megrettentenek, vagy a hangok szimfóniájában, amelyek dalolnak, hogy minden hajszálam égnek áll tőlük. Ilyenkor néha nem is akartam írni. Aztán megtörtént, hogy álmodtam egy tájról, amely olyan volt, mintha az én verseimből elevenedett volna meg.

Vannak dolgok, melyeket akkor éltem át, amikor még nagyon fiatal voltam. Ezt az élményt lelkemnek neveztem el, mert úgy maradt meg bennem, mint egy kiterjedés, amelyben teljes életem tükröződik vissza. Kiterjedés, amelyből ezer szem figyel rám és arról beszél, hogy mi a jó és mi a rossz,

egy morális fennsík, ami felügyeli a tetteimet, egy világ, amelyből képzeitemet merítem és a tettekre való látásmódomat.

Élményeim miatt, amelyek mint homályos, félig összedőlt kulissza állnak életem színpadán, írom a verseket. Nem az igazság miatt, hiszen az élet eléggé bonyolult és túlságosan is terjedelmes, hogy az ember képes lenne élete rövid ideje alatt megismerni a róla szóló igazságot, amely abszolút objektív lenne. Az igazság, amit meg akarok gyónni, az enyém, és ezért nem szabad senki számára sem erőszakosnak lennie, senki számára sem lehet lekötelező. Mivel pedig ez az igazság szomorú, tiltakozás van benne, tiltakozás az élet ellen, amilyenek kénytelen voltam azt elfogadni, tiltakozás az emberek ellen, akik megsebeztek a lelkem. Tiltakozás, jóllehet számomra a tiltakozás kellemtelen. Mindez csak úgy magától jön. Elsődleges szándékom pedig a bensőmon való könnyítés és az írással valami fennköltebb értelmet adni az életemnek.

Szinte minden vers, amit hosszabb ideje hordozok magamban, az „*én testem s az én vérem*”. Benne van az ősi törekvés, hogy bizzunk valakiben, a legközvetlenebbül bízni benne, jóllehet erőszakosan. Úgy szólni hozzá, hogy megérezze azt, amit el akartam neki mondani. Hiszen fontosabb az, hogy valaki megérezze a szenvedésemet vagy az örömeimet, a megértés csak mellékes jelentéssel bír. Itt elsősorban a festésnek és a benső ritmusnak szolgáltatom ki magam. Kedvelem a kemény szavakat, erőteljesebben hatnak, mint a lágyak, jóllehet erről még sohasem gondolkodtam el. Egyáltalán sohasem gondolkodtam el az írás mikéntjéről, mert az idő miatt, amelyben éretté váltam és amely tele volt irodalmi frázisokkal, gyűlöltem mindenféle irodalomelméletet és a doktrínákat. Az én írásom módszere a szabadság, amelyet legfőképpen még a saját módszereimmel sem szabad korlátoznom.

Már nyolcéves korom óta szép példákra és metaforákra emlékszem, amelyeket a felnőtt emberektől hallottam, tetszetek a cáromkodások is, nem csak azért, mert a gyerekeknek meg volt tiltva. Mindig vonzott a félelem és a rettegés és minden sötét érzés, azért van ezekből ennyi a verseimben.

Amikor kész a vers, azt szokás szerint már másnap meggyűlölöm. Úgy, ahogy akaratom ellenére mindig meggyűlöltem azt az embert, akiben megbíztam. Talán az ok ugyanaz, vagy talán ez az az ősi megérzés, hogy művem nem sikerült, hogy nem mondtam el mindazt, amit el akartam mondani.

Később megpróbálok megfélekedni a versről (hogy könnyebben írhassem meg a következőt), és még csak azután, egy hosszabb idő elteltével teszek szert egy objektívebb viszonyra a költeménnyel kapcsolatosan. Mindez azokra a versekre vonatkozik, amelyekről azt gondolom, hogy jók. A rossz verseknél természetesen gyorsan felismerem, hogy rosszak.

Más emberek viszonya a vershez épp annyira különböző, mint amennyire az emberek is különbözőek. Többnyire a konkrét pillanatnyi hangulatuktól függ, amikor a verset olvassák. Az ember magához kötődik, és magában kell bízni, különösképpen, ha mint költőt ignorálják, a saját ízlésében. Egyre kevesebb az olyan ember, aki a költészetet megérti, jóllehet a mai költészet semmivel se rosszabb, mint volt bármikor annak előtte. Az embernek nincs ideje, az emberek az örök, néha pedig a már mitikus megélhetéssel vannak elfoglalva. A vers pedig megköveteli a finomság és a kultúra békéjét. Már szörnyűvé válhat az a dolog, hogy csak a költők olvasnak verseket, akik félnek a konkurenciától, továbbá a műkritikusok, és mindenekelőtt a szörnyen szerelmesek.

Az igazán lírikus vers egyetlen ember kiáltása. Minél individuálisabb, annál erősebb. A költőnek azt kell megtalálnia, ami csak ő maga, aki még nem volt és nem lesz soha senki más. Ha ez sikerül neki, akkor verse minden ember tulajdona. Az ilyen versben a társadalmi események kellemtelenül sajdulnak fel, kivétel akkor, ha azt a költő saját élményeként éli át, mint ahogy a szerelmet, saját szerencsétlenségünket és saját örömünket szoktuk átérezni. Ilyen esetekben pedig ezek az események sajátos ismertetőjelet kapnak, a személyes szerencsétlenség vagy az öröm vonásait. Költeményé válhatnak. A vers pedig még soha hitelesebben és igazul nem tanúskodott a társadalmi eseményekről, még sohasem oldott meg problémákat, hanem talán csak rájuk mutatott. A vers szuggesztív ereje a szavak zenéjében áll, az érzelmi fennköltségben.

Az ihlet és érzelem nélkül vers, az életre való sztoikus rálátásával pedig már abban a pillanatban elhal, amikor íródik.

„Delo”, 1956 Belgrád

Lukács Zsolt fordításai

A kereszténység rózsái

1. A zsidókeresztény apokrifok rózsajelképeiről

A ‚ward’ aremeus szónak, miként a belőle kialakult, azonos értelmű hébernek is, nem csupán a Niszán időszakában virágzó ‚rózsa’ értelme volt, hanem ‚virág’ jelentése is mutatkozott. A ‚virág’, a rózsa mellett, némelykor a nárcisz, a gránátalma, a lilium, máskor az oleander neve. A rózsa rózsaként egyedül *Sirák könyvében* jelent meg (50,1; 24,14; 39,13; de például az 50,8-ban a rózsa eredetileg liliomként szerepelt), majd a későbbi apokrifokban, könyvekben (*Micha* 4,8; *Targum*), ahol általa kizárólag a liliumot (šošanna) írták felül. A zsidók félreértését nemcsak a fordításokat hitelesnek elfogadó görög olvasók, de jóval később Luther is követte. A rózsa közkeletességéhez, illetve korakeresztény népszerűtlenségéhez kétséget kizáróan hozzájárult az, hogy számuk a zsidó szövegek görögge fordításakor feldúsult.

Az ugyanazokról a hitigazságokról a maguk módján nem egyszer eltérően gondolkodó görög és latin ókeresztények után fennmaradt források között jelentős szerepet kaptak az apokrif írások. Az apokrif irodalom ugyan kanonizált módon utánozta a Szentírás könyveit, de azokéhoz hasonló tekintélyt nem élvezett. Az egykor népszerű, lelki olvasmányként szolgáló szövegek mindenekelőtt Jézus, illetve Mária életének máshol nem, vagy kevésbé tárgyalt eseményeit mutatták be, regényesen, az érdeklődők tanulságául, másrészt olyan szabálytalannak talált teológiai kérdéseket tárgyaltak, amelyeket utólag akár – gnosztikus tartalmuk miatt – eretnekké is nyilvánítottak. A csodákban bővelkedő irodalom azonban olyan elemeket tartalmaz, amelyek a korabeli olvasók rózsametaforákhoz kapcsolódó mentalitásáról számolnak be, így elemzésünk számára hasznosak.

A zsidókeresztény ószövetségi apokrifok közül mindkettő, amelyekben rózsajelképek tűntek fel, a *Hénoch apokalipszise* és a *Testamenta XII patriarcharum* (*A tizenkét pátriárka végrendeletei*), egyaránt az i. e. 2. században, júdeai környezetben született. E művekben már fölrémlett a szimbólumkör pogány tartalmának átértelmezése, miközben a szimbólumok formája, a Földközi-tenger térségében kialakult ismeretek szerint, szinte változatlan maradt. Jelentőségüket abban találhatjuk, hogy ha mellékes módon is, de mintaként kínáltak a későbbi keresztény szerzők számára, s belőlük történt meg a kereszténység rózsajelképeinek leválogatása és szentesítése.

A rózsaidézési formák közül melyek s miképpen kínáltak föl a hamarosan megjelenő keleti és nyugati patrisztika számára?

Hénoch apokalipszise

Az antik kozmológiák közül Arisztotelész nevéhez fűződött a legteljesebben kidolgozott és leginkább elfogadott változat – annak ellenére, hogy a geocentrikus, szférákra osztott világ elképzelését, a rá történő hivatkozás nélkül, mások is elfogadták. Arisztotelész mintául szolgáló univerzumképe szerint a világ három nagyobb egységből állt, amelynek az egyik végén az őselemi egységekből álló, teremtetlen Elemi, a másikon pedig a mindenséget hierarchikusan létrehozó pimum mobile helye, a Szellemi világ helyezkedett el. A kettő között húzódik a számtalan szférából szerveződött Csillagvilág. A homocentrikus kozmoszelképzelés mellett a hellenizmus időszakában más, főként az alexandriai természetbölcselet képviselői által strukturált univerzumelképzelések jelentek meg, amelyek annyiban közősek voltak, hogy a kortárs asztrológiai tudás szerint mindegyik tárgyalta az égitesteket magába foglaló Csillagvilágot.

Hénoch apokalipszise – annak fényében, hogy az ‚apokalipszis’ ‚kinyilatkoztatás’ jelent – figyelmet keltő részlete a négy őselem különböző keveredése eredményeként létrejött földi világ fölötti világ s a csillagok leírását tartalmazza. *A teremtés könyve* Hénoch ősatyjára mind a zsidó, mind a keresztény, majd később, a maga idejében a moszlim hitvilág is hivatkozott. A töredékekből összefűzött apokrif irat végsőnek tekintett változatát Krisztus születése előtt rendezték össze Palesztinában, s héberről görög nyelvre fordítva terjedt el a korabeli világban. A görög nyelvűség nemcsak azt határozta meg, hogy a keleti egyházatyák jobban hozzáfértek a műhöz, de azt is, hogy a latinítás unikalizálódásával minimálisra csökkent a mű idézése. *Az asztronómiai könyv* rész szerzője a Napról, a Holdról emlékezett meg, leírta az égtájakat, a természet rendjét, s végezetül az év négy megsabott részének jellemzése is megtörtént. Az egyik évszak, a Melkeének nevezett évkezdő időszak kilencvenegy napja legfőbb sajátosságainak felsorolásakor a rózsavirágzást oly karakteres jegynek találta a szerző, hogy a táplálékszerzés egyéb mediterrán módjaival egyenrangúként említette. A gyümölcséréssel, illetve az aratással azonosan értékelt rózsavirágzás, meglehet, egyszerűen csak az értékesebbnek tartott növények virágzását jelentette, de a szókép tartalma utóbb, ahogy idézetek során kiindulópontjává vált, leegyszerűsödött, s értelme valóban a rózsa virágzásának idejére szűkült. A Hénoch lunáris naptára szerinti évkezdő évszakra tehát jellemző az

...izzadság, hőség és félelem. Minden fa gyümölcsöt hoz, és minden fán levél sarjad; búzaaratás és rózsavirágzás; minden fa virul a mezőn, de a téli fák elszáradnak.¹

¹ Hénoch könyve. Az asztronómiai könyv III. 82. 16. Ford.: Baán I.

A 3–4. századtól kezdve, szerte a Római Birodalomban készült zsidó mozaikokon, a hónapokat bemutató zodiákus-ábrázolásokban az évszakok megjelenítésekor a Melkeél időszakot rózsát és búzakalászt tartó nőalakokkal képesítették. Amúgy a nem zsidó karakterű mozaikok tavaszi allegóriája ugyancsak rózsával jegyzett.

A rózsza a zsidó szöveg alapján riadalmat és félelmet keltő hőség növényének is tűnhet – s így asszociálható a mediterráneum fényisteneinek tulajdonságaival. A gyümölcsérlelés és a gabona beérése az ember táplálkozását tette lehetővé, az életben maradás esélyét növelte, a mikrokozmoszi horizont azonban a rügyek kibomlása és a virulás jelzése által a makrokozmosz felé is nyitottá vált.

Felvetődik egy másféle növényértékelés is. Az évszak sajátosságaira, ha igaz a humorálpáthológiai elv: a túlsorduló minőség (izzadság, hőség, félelem) csökkentésére hűvösítő-száritó eszközként létrejön az ellenszer is, a védelmező és fölhasználható virág.

A *Hénoch apokalipszise* befejezése Noé születésének az elbeszélése. A csodákban és jelekben bővelkedő eseményben a rózsza is a gyermek értékének a kiemelőjévé vált. Hénoch fia Matuzsálem, s az ő fiának születése az örömteli. A fiúcska

teste fehér volt, mint a hó, és piros, mint a rózsavirág...²

Megjegyzésre fontos testi tulajdonságú gyermekét apja az angyalok közül származónak találta. Az ég angyalainak képmását viselő gyermek emiatt kapta a Noé nevet. Ő az, aki a kipusztulásra ítélt, vétkező emberi nemből, a fiaival együtt, életben maradhat. A rózsavirág pirosa és a hófehér csodajegyként – a szellemi, érzékszervekkel megtapasztalhatatlan jegy testi megjelenéseként – értelmeződött Hénoch számára: unokájában e bélyegek segítségével ismerte fel a vízözönt túlélő kiválasztottat.

A lélek fénypirosával feltöltött test másik, ugyancsak mirábilis leíró korai szövegben is előfordult. *Péter apokalipszisében*, ebben a valószínűleg Szíriában az 1. század végén, kompiláció révén létrejött iratban arra kérte a tizenkét tanítvány az Urat, hogy a világból eltávozottak közül mutasson meg számukra egyet. Ezért jelent meg számukra két, korábban az Úr színe elé jutott férfiú. A

testük hónál fehérebb volt és a rózsánál is pirosabb.

A piros rózsához hasonlíthatóság mind Noét, mind az Úr környezetét megtapasztaltakat megjelölte. Amikor a két férfi visszatért a testtel létezők közé, testük tulajdonságai egyértelműen nem földi eredetűnek látszottak. A hó és a rózsza alkalmasnak bizonyult arra, hogy a testi képzetekhez szokott ember képzetét megragadják. A gyermek is az Úr ajándékeként érkezett, s valóban rendelkezett a tőle származó értékkel, de az ő esetében tudott, hogy egyszer visszatér Teremtőjéhez. Így nemcsak a múltja, de a jövő-

je is fölillantódik a virágszín jóvoltából. A virág arról a helyről szolgáltat információt, ahonnan a jelleget testén vielő érkezett és ahová majd egykor távozik.

A rózsza rávall származásának helyére, arra, ahol az Úr lelke megtapasztalható; mégpedig minden bizonytalansággal az illatával. A Hénochnak, Mózesnek, Ezdrásnak tulajdonított, görögre fordított szövegek mindegyike illatosnak állította a paradicsomot, s ezzel a tulajdonsággal mind a paradicsomból származók, mind pedig a paradicsomba kerülők rendelkeznek. *Péter apokalipszisének* töredékében is her vadhatatlan virágokkal és jó illatú ültetvények illatával érzékelteti az Úr azt a térséget, ahová az igazak kerülnek.³

Az illat a paradicsom érzékiesített jele, melynek eredete maga a tökéletesen tiszta lélek, az Úr. Az *Ezdrás apokalipszisében* leírtak szerint Ezdrás élete bevezései nem engedte az angyaloknak, hogy lelkét (amely az Istentől származik, s éppen ezért képes őt érzékelni) az orrán keresztül vegyék ki, mivel vélekedése szerint az Úr dicsőségét kizárólag az orr érzékeli.⁴ A lélek megérzésének érzékszerve Ezdrásnál a többi érzékszerv föl emelkedett. Az *igazság evangéliuma* további értelmet is kínál az orral történő szellemiség megragadására:

Ezért szereti az Atya az illatokat és kinyilatkoztatja magát minden helyen. Midőn összekeveredett az anyaggal, ráruházta illatát a Fényre, és Nyugalmával megadta, hogy ő [ti. az illat] minden alakban és hangban felmerüljön. Az illatot ugyanis nem az orr érzékeli, hanem a Lélek, övé az illatérzékelés, és ő vonzza őt magához és az Atya illatába elmerül.⁵

Nem friss jelenség az, hogy a szellem minőségének – így a fénynek – a percepciója a szaglószerével történik. Amint az sem új, hiszen az archaikus világkép analógiákra törekvésére jellemző, hogy a szaglással azonosított dolog – esetünkben a rózsza – egyéb tulajdonságai is paradicsomazonosítókká váltak: ha a jó szagú piros rózsza illatával a paradicsomra s az Úrra figyelmeztet, akkor a szem számára azonosítható rózsza pirosa sem ígérhet mást – az illatozó piros szíromtömeg virágzásának ideje pedig a paradicsom (idő- és térbeli) közelségének az ismertetőjele.

Az illat nem kizárólagos attribútuma a paradicsomnak és teremtő lakójának – de mindannak igen, ami számára kedves. *Hénoch apokalipszise* a hetedik hegyet úgy jellemzi, mint amelyen egy feltűnő, minden illatszernél nagyobb illatot árasztó fa terem.

Ez a magas hegy, amit láttál, melynek csúcsa hasonlít Isten trónjához, az ő trónja, ahol a nagy Szent, a Dicsőség Ura, a világ Királya fog ülni, ha majd lejön...⁶

Az analógiás gondolkodás számára az illatos fa az Úr várható megjelenési helyére irányítja a hívő figyelmét.

A sémi történetmondás sajátossága, a kétszeres narráció is megmutatkozott e fenti sorban. Az Úr megjelölt he-

² Hénoch könyve. VI. *Az egész könyv befejezése* VI: 106.2 és VI: 106.10. Ford.: Baán I.

³ Péter. Apo. V. 15–16. Ford.: Vanyó L.

⁴ Ezdrás apokalipszise. Ford.: Ladocsi G.

⁵ Az igazság evangéliuma 34,1. Ford.: Ladocsi G.

⁶ Hénoch I. 25. 3

lyéről először a magából kedves illatot kibocsátó fa árulkodott. Utóbb e helyszín fontosságát a trónushoz hasonló hegycsúcs bizonyította. A többszörösen elmondott história ugyanannak a rózsának hasonló értelmű, de a különböző botanikai sajátosságai mentén történő, kétféle narratívájára kínált lehetőséget.

Az illat – miként valamennyi kisázsiai kultúrában – főszerephez jutott. Amikor Ádám kiűzetett a paradicsomból, annak illatát magával kívánta vinni, s kérte a kerubokat:

...kérlek titeket, engedjétek meg nekem, hogy a paradicsomból jó illatot vigyek, hogy miután kimentem, áldozatot mutassak be Istennek ...⁷

Ábel testét pedig paradicsomi illatba burkolták az angyalok, mielőtt eltemették:

...Isten rendeletére temették el a paradicsom egy részében, azon a helyen, ahonnan Isten a földet vette. És Isten elküldött hét angyalt a paradicsomba, sok illatszert hoztak, és eltemették a földbe.⁸

Mária halott teste pedig virághoz hasonló illatot áraszt – igaz, a liliumét! – a *Mária mennybe való átviteléről* B. apokrif evangélium szerint.⁹ A kisázsiai eredetű iratok tanúsága értelmében tehát a paradicsom és gazdája, valamint a paradicsomban előfordulók minősítésére az illat a legmegfelelőbb. Ez indokolta az emberek illatáldozatát is: az egyszerre érzékiesíti az áldozathoz számára a Paradicsomot, miközben az utána való sóvárgást is jelzi az Úrnak.

Az illat megjelenítése a görög nyelven tovább terjedő zsidó szövegek szerint sem lehet kizárólagos rózsatulajdonság. A vér nélküli áldozatok közé tartozó illatáldozatok szerepei mindenekelőtt a tömjén, a balsam, a galbanum, a masztix és a mirha, de egyéb illatos növények is lehetnek, amilyen például a cédrus (amelyből az illatoltár készült). A rózsza, amely egyszerre képes a szem számára a lélek (és a lelket tartalmazó vér) színét és a szagló orr részére az isteni lélek illatát érzékeltetni, mégis fontossá vált, éppen a szín és a szag együttesének jóvoltából.

A tizenkét pátriárka végrendeletei

A 12 pátriárka egyikének, Simeonnak az irigységről szóló végrendelete szerint holtában a teteme olyan illatot áraszt majd, mintha Libanon cédrusa lenne. A csontokat és a korpuszt, amelyek a földön maradnak, azonban virághoz hasonlította:

...úgy fognak virágozni a csontjaim Izraelben, mint a rózsza, testem pedig mint a lilium Jákobban...¹⁰

A lelket elengedő, azt a teremtőnek visszajuttató tetem cédrusillatú. A corpus cédrus-, azaz lélekszágának hangsúlyozását a fenti sorok szerinti szemlélet indokolja. Az emberből elillanó animát érthetően az orral tapasztal-

juk, és a szagok közötti kedvessé [akkor már inkább: kedvelttel! – a kedves főnévként szereplőt jelent], a cédrus odorával megjegyzetként jellemezhetjük. A földön maradó csont és a test jellemzésére ugyancsak illatot kibocsátó növényeket sorolt föl a szöveg szerzője – az utóbbi esetekben azonban nem az odor hangsúlyozódott, hanem a példaértékű virágníllás.

A rózsza a virágzás évszakát, a rózsza színe – különösen, hogy ellentétével, egy másik évszak, a tél fehérségével párosult – a kiválasztott személy születésének megérkezését állította. Ugyanakkor helyszínre, a Paradicsomra utal, máskor pedig egy fontos értéket (például Simeon csontjait) állított előtérbe. A piros-fehér ellentétpár több alkalommal is földidéződött, mind a hó, mind a színében azzal megegyező lilium jóvoltából, de míg az előző negatív, téli állapotot kelt, a másik a fokozáshoz pozitív tartalmú, a fertilitásával értékelt növényt használt. A virág anyagi-termetési, testi tulajdonságokra mutatva mögöttes/felettes érték hangsúlyozója.

A rózsaszimbólum, bármely hivatkozási lehetőségét tekintjük, a zsidókeresztény apokrifokban a csoda, illetve a csoda ígéretének poétikai alakzata, s ennyiben párhuzamban áll a hellenisztikus regények rózsaidézéseivel. A minden esetben mitikus közegbe illesztett rózsaaalakzat a hitelésítés, az értékelés eljárásának része – másrészt megfigyelhető, hogy a földi/evilági helyzetek, emberalakokajátja az isteninek tudott virággé, amelyről pedig állítható, hogy szellemi közegből származik. A rózsza (illata, színe, a kiválasztott pillanatot hangsúlyozó idő- és értékjelölése) minősítése az Úrtól eredt, s a szellemvilágból a tárgyi világra irányult; eközben maga a hatás konkretizálódott, s a szelleminek leginkább megfelelő illatból rózsza-szerűen megnyilvánuló – egyre több tulajdonsággal jellemezhető – dologgá változott.

Sirá

A rózsza keresztény jelképpé válását elősegítette, s a későbbiek során fenntartotta, hogy átható illattal rendelkezett. S ezt bizonyítja, hogy a paradicsomi leírásokban a kezdetektől mindig megtaláljuk az édes illatokat, s ezek az illatok – habár a szellemet közvetítik azzal, hogy érzékiesítik – a rózsáktól is erednek.

Miként a rózsavirág, a tömjén s a balsam árasztja fi-nom illatát!¹¹

– sorolta egymás mellé a Bibliában szereplő illatszereket az abban majd meg nem jelenő rózsákkal a zsidókeresztény szerző, s hivatkozzák utána majd számtalanszor.

Sirá fia könyve

A deuterokanonikus ószövetségi bölcsességi könyvek közé illesztett *Sirá fia könyve* (héberül: *Jézusnak, Sirák fiának bölcs mondásai*) a latin keresztények katekumantitá-

⁷ Mózes apokalipszise 29. Ford.: Vanyó L.

⁸ Mózes apokalipszise 28. Ford.: Vanyó L.

⁹ Mária mennyekbe való átvitele B. X. 2. Ford.: Ladocsi G.

¹⁰ Simeon végrendelete VI. 2. Ford.: Ladocsi G.

¹¹ Sir 24, 15.

sában, ahogyan arról Rufinusztól (mh. 410) értesülünk, nagy szerephez jutott. A keresztény közösségekben a tanítók a keresztény igazságokba bevezetés során olyan egyházi könyvnek tekintették ezt a nem egyszer a *Példabeszédek könyvével*, a *Bölcsesség könyvével*, a Salamontól valónak tartott művekkel összetévesztett iratot, amelynek ismeretében a keresztiséget vállalóknak járatosnak kellett lenniük. Az eredeti szöveg héber nyelven íródott, s az aláírás értelmében Sirák fia, Eleázár fiának, Jézusnak a műve. A munkát az Egyiptomban élő, görögül beszélő zsidók számára a szerző unokája fordította, kb. i. e. 132 után. A bölcsességi irodalomba tartozó *Sirák fia könyve* az igaz vallásosság, az abból következő helyes életvitel, a bölcsesség és példaadó erkölcs fenntartását szolgáló intelmek gyűjteménye.

A bölcsességet megszemélyesítő jelképek között szerephez jutott a rózsza is, például a jerikói rózszaültetvények¹² fölemlítésekor. Jerikót (a „hold városa”-t) a világ legrégebbi – az i. e. 7. évezredben már létező – városnak tekintették, amely bővízü forrása révén a környező sivatagban gazdag növényzetű oázisban épült föl, lakossága pedig növénytermelő életmódot folytatott: a rózsatelepet a hosszú ideje megrendíthetetlen hit eredményeként értelmezték. De hogy valóban rózsza volt-e a virág, kétségbe vonja a rózsajellemzése. A

*virulni fogtok, mint rózsza a víz mentén*¹³

szoros olvasása megengedi azt a következtetést, hogy oleanderről, erről a vízgazdag környezetet igénylő, virágszínével rózsára emlékeztető növényről legyen szó. A kétséget a könyv harmadik rózsalocusa sem oszlatja szét, mivel a

*mint a tavasz rózsája*¹⁴

szöveghely nem ad lehetőséget a növénytani meghatározásra.

Mindegy azonban az, hogy e „rózsza” botanikailag milyen fajt rejtett magában. Amire utalt: a szorgos és eredményes munka, a tisztességes és erényes élet, a vallás kívánta életmód, a bölcsesség megtermi a maga mindenki számára látható eredményét. A rózsza hitigazságot hirdetett, azaz morális tartalmú jelkép. Másrészt azt állította, hogy a rózsával jelképezett tartalom: az istentől eredő virágzó élet elérhető.

2. A korakeresztény jelképellenesség

A keresztények az 1. század végével nemcsak a Római Birodalom államvallásától határolódtak el, hanem a zsidóságtól, a keleti vallásoktól és a misztikától, illetve a görög szemléletet magába foglaló vallási irányzattól, a gnoszticizmustól is. Hitük tisztán tartása érdekében saját

erkölcstant s az ennek megmaradását és terjesztését szolgáló szervezetet hoztak létre. A 3. évszázad mintegy kétmilliónyi, a következő század elejének közel hatmilliónyi kereszténye a városokban élő, marginalizálódott, szegény népesség köréből szerveződött. A jelentős társadalmi különbség önmagában is az elkülönülés irányába hatott. A pogány szokással és joggal – amely szerint nem számított minden ember egyformának –, valamint az azokat képviselő állammal szemben a kereszténység elutasítóan viselkedett, amihez hozzájárult még a váltakozó kíméletlenségű keresztényüldözés. Az első századok keresztényei azonban – a rózsakultuszt leginkább fenntartó római religiót s a tehetősebb rétegek virágluxusát egyként elutasítva – megteremtették a maguk rózsaszimbolikáját, mégpedig úgy, hogy miközben végletesen leszűkítették annak keretét, a tartalmát krisztianizálták.

A hit, a házastársi hűség, a szüzesség, a felebaráti szeretet, a szerénységgel páros jóság és a földöntúli élet reményében a szenvedések elviselése mind olyan erény volt, amely a keresztények táborába vonzotta az istenkeresőket, s a hívők életét áttekinthető, tiszta és magukénak érezhető célok alá rendelte. Azok becsülete, akik keresztény meggyőződésükért a kínzást, a megalázást, a halált vállalták, igen nagy lett. A keresztény vértanúk szenvedésüket az isteni kegyelemben való részesülésként viselték el, amelyet, legalábbis az első évszázadokban, semmivel – virággal, koszorúval, illatozó olajjal – nem illett profanizálni. Alexandriai Kelemen például azért tekintette a rózsával való koszorúzást bűnnek, mert Jézusnak töviskoszorút kellett viselnie.¹⁵ Paradox módon mégis ez az a vonatkozás, amely kijelölte a rózsza későbbi lehetséges használatát. Alexandriai Kelemen amúgy a rózsza gyógyító hatását is rosszallta:

*A rózsza és az ibolya illata enyhén frissítő hatású. Csökkenti és elmulasztja a fejfájást. Ennek ellenére ne engedjük, hogy illatuk elbódítson, sőt, egyetlen alkalommal se szívjuk be mélyen azt...*¹⁶

Az ókereszténység a pogányság koszorú- és illóolajhasználatától kezdetben ózdkodott, de néhány területen – erős módosítással – hajlandó volt megtérni azt. A szimbólumhasználat elfogadása hasonlóképpen mehetett végbe, mint amit Kelemen ajánlott. Ő javasolta azt a keresztényeknek, hogy mégiscsak használják mindazokat a római kultúrában elterjedt jelképeket, amelyeknek saját, keresztény értelmet tudnak adni.¹⁷ Ezeket a saját tartalmú jeleket a katakombák falain láthatjuk, s legtöbbszörnek, mint például a galambnak vagy a halnak, nincs kizárólagos keresztény – tehát a környezetétől elütő – jellege.

A koszorú használata a Római Birodalomban akkor sem szűnt meg, amikor a kereszténységet államvallássá emelték. Hogy pogány jellegű, koszorús versenyek a 4.

¹² Sir 24, 14.

¹³ Sir 39, 13.

¹⁴ Sir 50, 8.

¹⁵ Alexandriai Kelemen: Paedagogus, II. 8.

¹⁶ Alexandriai Kelemen: Paedagogus, II. 71,4

¹⁷ Paedagogus, III. 59,2. Griechische Christliche Schriftsteller 12, 270.

században is voltak, arról Szent Ágoston is tanúskodik.¹⁸ A pogány koszorúviselet bármi okból is maradt meg, abból a keresztények mindvégig kiéreztek az övékétől oly elűtő vallási színezetet. S akár az istenek, akár a halottak dicsőségére szervezték ezen eseményeket, azokat, s nem is egyedüli módon, a türelmetlen, szenvedélyes és eretneknek tartott Tertullianus még a harmadik században is bálványimádásnak minősíthette.¹⁹

Mi az oka annak, hogy az egyházatyák korának keresztényei mégis használtak koszorút? A vallás- és szimbólumtörténész kutatók szerint az ok abban keresendő, hogy az előd zsidók szintén szimbólumként ismerték és viselték azt, például a sátoros ünnep nyolcadik napján – ámbar maguk is a pogányoktól, valószínűleg a hellénektől vették át.²⁰ A koszorúról a Salamonra való irodalmi utalások is említést tesznek,²¹ s a beavatásoknál is megtalálható. A zsidók mirtuszból, olajágból és rózsából készített koszorúkat hordtak és hordoztak, melyek a boldogságra, az örök és a megharcolt életre utaltak.²²

A korszakra és a helyszínre utaló jegyek alapján a vallástörténészek II. Ptolemaiosz Szótér uralkodása (i. e. 116–80) alatt keletkezett műnek tekintik a *Bölcsesség könyvét*. A munka – amelyet előszeretettel eredeztettek Salamontól – minden ember számára elérhetőnek ígéri a bölcsességet. Görög nyelven íródott ugyan, de a szerzőjét alexandriai zsidónak vélik, aki járatosnak mutatkozik a hellenista ismeretekben. A rózsza stilisztikai szerepe az egyik bizonyítéka annak, hogy az alexandriai zsidó tudósok hasonlataikban a görögség motívumkincsei közül is válogattak. Az ószövevényi könyvek közé is bekerült alkotás második része példaként állítja Salamon életét, s arról beszél, hogy a legbölcsebbnek tekintett ő számára mit is jelentett az istentől eredő megfontoltság, s az alapján való döntés. Így tehát erkölcsi útmutatás is a Bibliában megjelenő rózsás hasonlat:

*Koszorúzzuk magunkat feslő rózsákkal, még mielőtt elhervadnának.*²³

E kijelentés tartalma az idejekorán megjelenő, szépséges és zsenge hit ápolására buzdított, de a hasonlat virága a rózsza embert megjelölő koszorúként történő használatát is fölvetette. A rózsák viselőjük hitére és az abból következő erkölcsére utaltak – ugyanúgy, ahogyan az a görögök szokásaként mutatkozott.

Az apológéta Jusztinosz, a puritán Tertullianus

A keresztény egyszerűség, amely Isten szempontjai szerint minden földi hívságot kiválogat és elutasít, Krisztus életét: testét és véréát áldozatnak tekintette, s ennek alapján a keresztények szertartásain vérontás nélküli (más néven élő, titokzatos) áldozat vált szokásossá. A pogány áldozatoktól alaposan különböző keresztény áldozati istentiszte-

leten – amely összejöveteleknek kezdetben magánházak, később templomok és bazilikák adtak helyet, melyeket csak szerényen (szövetekkel, festéssel, mozaikokkal) díszítettek fel – a hívők Krisztus testét és véréát kenyér és bor formájában vették magukhoz.

A keresztényeknek a második században arra volt szükségük, hogy megszervezzék az egyházukat, miközben védekezniük kellett a pogányok azon vélekedése ellen is, hogy kerülik a nyilvánosságot; meg kellett nyerniük, akár követőként, a művelt rétegeket, elhatárolódni az egyre másra felbukkanó sektáktól, s elhatározta egységes propaganda foglaltan kellett véghezvinniük.

Jusztinosz (100/110–163/167) görög apológéta sem mondott le a helyes keresztény magatartás ismertetéséről *Apológia* című munkájában, miközben a pogányok keresztényekre szórt rágalmai ellen védekezett. A megvetett, az Istenről alkotott helyes képpel összeegyeztethetetlen szokásokkal állította szembe a követendő – és éppen mert ennyire hangsúlyozott, közös normaként talán egyelőre teljesen el nem fogadott – magaviseletet. Kikerülhetetlen véleménye szerint például:

Sem rendszeres áldozatbemutatással, sem virágkoszorúkkal nem hódolunk emberi alkotások előtt, melyeket a templomokban felállítottak és isteneknek neveznek, ezeket mi értelmetlennek és halottnak tartjuk...²⁴

Új szokásaik közül fontosnak tartotta azt megemlíteni, hogy

*...a halottak sírjára nem viszünk ital-, illat- és ételáldozatokat, meg koszorúkat.*²⁵

Jusztinosz meggyőződéssel hitt abban, ha összefüggéseiben képes megismertetni a pogányokkal az egyre vallottabb keresztény tanokat, s mindazokat a zsinatról zsinatra, volumenről volumenre, kódexről kódexre lassan kanonizálódó, növekvő körben követett elvárásokat, amelyeket a hívő betart, megszűnik a keresztényülködés. Racionalizmusa abból eredt, hogy az antik filozófiák valamennyi második századi irányzatában elmélyedt, s képesnek mutatkozott a laikusok számára a beavatott keresztényeknek fenntartott kérdésekről úgy érvelni, hogy azok felsőbbrendűsége és bölcséleti rendszere is kitűnjék. Ügybuzgalma, amellyel hitsorsosai számára megértést kért, jelzi a kereszténység terjedését, de jelzi azt is, az ellenzőik száma sem apadt el. Jelzi továbbá azt, hogy a nyilvánosság előtt rejtve maradt intézmények a birodalom más vallású lakóiban valódi riadalmat, a vallási eljárások pedig megrökönyödést keltettek. Jusztinosz az első, aki részletesen kifejtette a keresztény tanokat, s így összemérhetővé tette mindekelőtt az általa megvetett sztoicizmussal, a platonizmus-

¹⁸ Augustinus: *Confessiones*, IV. 2,1.

¹⁹ Tertullianus: *De spectaculis*, XII. 1–XIII. 1.

²⁰ Vanyó L. (1997) 148.

²¹ Vanyó L. (1997) 148.

²² Vanyó L. (1997) 149.

²³ Bölcs 2,8.

²⁴ Jusztinosz: *Apológia*, IX. 1.

²⁵ Jusztinosz: *Apológia*, XXIV. 2.

sal, de a keresztényekkel szemben a pogányokhoz hasonlatos módon fellépő zsidókkal is vitába keveredett. A kereszténység mint egyelőre a térnyerésért harcoló vallás önálló filozófiaként történő fölvetése Jusztinosz érdeme, ahogy az is, hogy annak értékeit a görög és a zsidó hagyománnyal egybevetve határozta meg.

Jusztinosz sok görög filozófus és költő igazságát azért fogadta el, mert őket Krisztus előtti keresztényeknek látta. Az értékeket megőrzendő, ehhez hasonló megfelelések keresése amúgy is kedvelt eljárása volt az Efezusból kétszer is Rómába eljutott s ott filozófiai iskolát alapított filozófusnak, például (Krisztus és Ádám páli összevetése nyomán) Mária és Éva között párhuzamot vont.

Jusztinosz koszorú elleni ellenszenvé másokban tovább fokozódott. A koszorú használatának tiltásával pedig együtt járt a rózsza utálata – legalábbis addig, amíg a rózsza pogány értelme át nem alakult.

A rózsza a 2–3. században annyira kirekesztődött a keresztények életéből, hogy nem lehetett sem az elhaltak és az elpusztítottak tetemére helyezni, sem a sírhelyen vele emlékjelet hagyni avagy bokrával a sírokat beültetni – hiszen a Földközi-tenger keleti térfelének görög hagyományából szemelgető keresztény iskolák jelesebb képviselői az evilági, de az ennél is rosszabb, a megtagadandó test hívságának a virágát látták benne.

De miként a rózsza, úgy a rózsaoaj és a rózsza alapanyagú gyógyszerek használatára sem találhatók megengedő vagy szorgalmazó keresztény utalások.

A korai keresztények úgy tartották, a betegség nem anyagi, hanem szellemi eredetű, s hogy Krisztus az, aki a testében (= egyházában) maga a gyógyír. Krisztus a gyülekezet tagjait betegségükben is szolgálta; s a betegek olajjal való megkenését²⁶ kizárólag az egyház nyújthatta. A bárki más általi olajjal történő kenés s általában minden olaj-, illetve kenethasználat is illetlennek minősült. A *Kivonulás könyve* 30,33 szerint a profán kenethasználat halálbüntetést vont maga után.²⁷ A szent kenet összetételét szabályozzák: mirhából, fahéjból, kálmosból és kassziából készül, s szent célokra kívül másra nem használható – ez az az illategyüttes, amely a továbbiakban a paradicsom odorát felidézhetette, amelyben – egyelőre – semmi keresnivalója nem akadt a rózsza illatának.

Jusztinosz és tanítványai a civilizált világ számára ha nem is vonzóvá, de tudomásul vehetővé tették a kereszténységet. A pogányok elleni kritikájukkal együtt azt is nyilvánosságra hozták, hogy a keresztények, feddhetetlen életmódjukkal, alattvalói feladatuk teljesítésével nem jelentenek veszélyt az állam számára, annak minden törvényét magukra nézve kötelezőnek tudják, egyet kivéve. Aszerint pedig egyedül csak Istent illeti az amúgy a császár számára elvárt és megadott hódolat. A pogány vallás bírálatában azonban engesztelhetetlenebb követők is születtek.

A keresztény emelkedettségu életre törekvő vallásgyakorlók aszkézist követeltek, amely példaértékével mások számára vonzóvá vált. A karthágói, jogismerő Tertullianus

(160 k.–240 k.) az egyházat támadó vádak kivédésére vállalkozó műveiben az állami hatalom és a keresztény erkölcsöt romboló pogány viselkedési módok ellen lépett föl, amikor teljességében elítélte a pogány kultúrák megnyilvánulásait. Rigorózussága a görög nyelven író apologeták nyomdokában nevelkedett, haragja, mintegy a római erkölcsi puritanizmust követve, azonban túlnőtt azonkén. Szigorú természete miatt például elutasította a színházat, a tömeglátványosságokat, a kultikus és ünnepi események megtartását, mert nemtelenek és összefüggnek a pogánysággal; a nők szépítkezését vagy az özvegyek újraházasodását, a szűzek fátyol nélküli megjelenését, hiszen, ha hihetünk okfejtésének, mindez okot adhatott az erkölcs telenségre. Feleslegesek, ráadásul ördögi – hiszen hasonlókkal élő – kísértésekkel járnak együtt. Gyalázatnak tartotta az élvezetek valamennyi formáját, amikor olvasóját hitvitázóként megszólítva kérde: *Vagy tetszet-e Istennek a kocsihajtó, annyi lélek háborgatója, annyi örvöngésnek, annyi változó hangulatnak a kiszolgálója, akit maga az ördög díszített fel, hogy mint valami koszorúval ékesített vagy selyemfiú módjára kifestett papot, mint egy fonák Illést, szekeresül elragadjja?*²⁸

Az *Apologeticum* (Védőbeszéd) 197 körül keletkezett. 211 után a *De corona* (A koszorúról). Ez utóbbi apropóját az kínálta, hogy egy katona vértanúhalált halt, amiért megtagadta az engedelmisséget, hogy a hatalmat megszerző Septimus Severus fiának tisztelére koszorút helyezzenek a fejére. Az erkölcsi problémát taglaló műben a pogányságra utaló magatartásúakat ostromozta, ugyanakkor a helyes viselkedést fölismeri képtelen társakat az igaz út felé terelgette:

*Te pedig most tölgy, mirtusz, olajfaág és a többi élvezeti szerekből font koszorút hordasz, leginkább a közkedvelteket, a Midász kertjéből való ezerszirmú rózsza koszorúját, mindkét liliummal, meg mindenféle virágokkal koszorúzod magad. Sőt mi több, aranyfoglatú ékköves koszorút is hordasz, de meglehet, hogy ezt csak azért teszed, mert már most ama koszorú után áhítozol, amely Krisztusé. Csakhogy még az övé is csak a kereszt után lehetett az, a nektárt ő is csak az epe után ízlelte meg, és mint a dicsőség királyát a mennyei lények, nem annak előtte köszöntötték, hogy mint az élők királyát keresztre ítélték, sőt az Atya előbb az angyaloknál is valamivel kisebbé tette és csak utána koszorúzta meg őt dicsőséggel és tisztelettel. Bár te így ismered el őt magad fejének, és ha tudod azt is, ahogy te adod át neki a magadét, úgy adja át ő az övét teneked, akkor nem fogsz virágkoszorút hordani; és ha nem is részesülsz töviskoszorúban, legalább ne hordd azt a virágkoszorút!*²⁹

Véleménye szerint az igazság alkotója nem szeretheti a hamisságot, lévén az koholmány, egyben paráznság. A világi s kóros élmények ellenében följajánlotta azokat a keresztényi, Istennek tetsző viadalokat, amelyekben *mi nyerjük el a koszorút*³⁰ – s a koszorúviselést, amellyel az új er-

²⁶ Szántó K. (1983) 118–119.

²⁷ Haag, H. (1989) 1694.

²⁸ Tertullianus: *Apol.*, I. 1.

²⁹ Tertullianus: *De corona militis*, XIV. 4. Ford.; Ladocsi G.

³⁰ Tertullianus 65.

kölcsi értékek kifejeződtek, elfogadta maga is. Általa jutott el a nyugati kereszténység a koszorú igenléseig – ám bár ez a koszorú már nem azonos tartalmú a pogányok koszorújával. S amíg az e folyamatot elindítók legjelesebbje, Alexandriai Kelemen a koszorút Krisztus kiválósága jegyének láttatta, Tertullianus a pogány idők oly örömmel használt, ember készítette növénykoszorúját egyenesen az Istentől kapott, vértanúnak járó megbecsülés legfőbb jelének tekintette.

A koszorú krisztianizálása a 3. századra befejeződött. S ha a rózsza csupán koszorúvirágként ismert, akkor ez és az ehhez hasonló állásfoglalás a virágszimbólum pusztulását okozhatta volna. A korai görögök által csodált midászi rózsára nem lehetett szüksége a latin világ könyörtelen logikájú keresztény tekintélyének. De ő is igényelte az életérény jutalmát, amely akár a rózsza is lehetett.

A koszorúba fonható rózsza egyedül a vértanúk adománya lehet – és ez az ajándék a mennyből érkezik, annak jelként, hogy a vértanú lelke azonnal a mennyekbe szállt. Tertullianus álláspontja értelmében ugyanis a vértanúk az egyedüliek, akik rögvest megtapasztalhatják az örök életet. Mások pedig Jézus és az igazak feltámadása, majd közös, ezeréves uralkodása után, a szörnyű ítélet napján hagyhatják el a haláluk utáni tartózkodási helyet, s mindaddig az „ad infernos”-ban várakoznak.

A mennyei világ megformázására szintén az apologéták és a korai egyházatyák időszakának kereszténysége vállalkozott. Hogy milyenné is vált az, s hogy abban hol és miért jut szerephez a rózsza, ahhoz Tertullianus maga is hozzájárult.

A heves természetű, a görög filozófiára nem szívesen hivatkozó egyházatyá a pogányok megvetett mulatságival szembehelyezte a keresztényüldözés mártírjainak szenvedéseit és megdicsőülését. Felfogásához követőket toborzott, s példát teremtő módon kiadta a vértanúság idealizálását szolgáló, s amúgy a paradicsomról szóló elképzeléseket is gazdagító *Perpetua és Felicitas aktáit*. Tertullianus – ellentétben Alexandriai Kelemennel és Órigenésszel – a hatalom üldözése előli menekülést tiltotta – s mindazoknak, akik nem tértek ki a hitük miatt reájuk váró halál elől, a vértanúság virágait ígérte. És ugyanezeket a virágokkal biztatta a híveket Ambrus és tanítványa, Ágoston – akik nemcsak a latinitás kereszténységének retorikailag megformált nyelvezetű, hatásos megszólalói voltak, de a görögséggel kapcsolatot kevésbé tartó nyugati kereszténység alapját is lerakták.

Szent Cyprianus tractatusai

Szent Cyprianus karthágói püspök (200/210–258) prédikációszerű tractatusait és értekező leveleit a kortárs keresztények mellett a pogányok is szívesen tanulmányozták, annak ellenére, hogy pogány szerzőkre sosem, kizárólag a *Bibliára* hivatkozott. Ámbar mesteréről, a latin egyházatyaként tisztelt Tertullianusról (160 k.–204 k.) sem emlékezett meg (noha moralizmusát annak munkássága alakította és határozta meg), idézetgyűjtemény-szerű

okfejtéseivel Tertullianus nyomdokán haladt, s annak rigiditását folytatta a pogány viselkedési formák ostromozásakor. Érthető, ha a fényűzés, a léhaság karakterisztikus jegyének tekintett rózsát nem említette – nála a mártírság jegye, a rögzült hagyomány értelmében, még kizárólagosan a pálma és a koszorú, s a paradicsomot sem láttathatta ezzel a nem kellően egyszerűnek talált növényvel.

Másrészt megerősödött nála az a szimbólumképző lehetőség, mely szerint az allegorikus tulajdonságokkal felruházott dolgok között – éppen a fölöttes értelmek összevetése mentén – kapcsolat teremthető. Módszere, amint művei hivatkozások forrásává váltak, kanonizálódott.

A szentlélek és a tűz fogalmi társítása már rég elvezetett a szellem lángok általi vizuális megjelenítéséhez – így az Cyprianus esetében is egy közkedvelt toposz ismételt használata. Hogy e fogalompárhoz egy harmadik is kapcsolódik, amely „rózsza”-értelmű, ekkor még korántsem olyan magától értetődő, mint a későbbi korok kereszténységében. A fejleményre a *Testimoniorum libri tres ad Quirinum* (248/249) „*Szent Lélek többször megjelent a tűzben*” fejezete a példa (CI.). Cyprianus Kiv 3,2-re hivatkozása s magyarázata értelmében:

*Az Isten által elfogadott áldozatoknál is tűz szállt le az égből, hogy eleméssze az áldozatokat. Ugyanígy a Kivonulások könyvében tűzlángban jelent meg az Úr angyala a csipkebokorban.*³¹

Hasonló idézési módok kínálták föl annak a lehetőségét, hogy a kétes botanikai tartalmú mózesi csipkebokor idővel rózsajelentésűvé értelmeződhet a láng és a rózsaszírom azonos és így egymással helyettesíthető színe nyomán. Másrészt a tűz ambivalenciája, a szellemtől és a gonosztól, a paradicsomból és a pokolból is származtatható volta, az elfogadott áldozathoz és a bűnösséghez kötődése a későbbiekben megengedi a rózsza színének, majd a rózsának is ezen említett hagyomány menti kettős értelmezését. Ha Isten leszálló tüze a felajánlott áldozat elfogadása, miközben haragját a tűzben és kénköben bűnhődés példázta³², a tűzszínű rózsza magára kell öltse a dualitás ezen jelmezét.

A görögök emberi arcot, ujjat, bőrt jellemző rózsás színe a keresztények számára mindaddig, amíg természetes – lévén az isteni teremtés eredménye s annak ajándéka –, a teremtmény értékének megmutatója; de máris hamis és mélyen megvetik, uruk és hitük ellen valónak bélyegzik annak festéssel pótlását vagy az arra akár csak utaló öltözéket, illetve ékítést. Cyprianus *De habitu virginumja* (*A szűzek viseletéről*, 249) határozottan megismétli, hogy

*...a szűz és hajadon azzal törődik, ami az úré, hogy szent legyen testben és lélekben (1Kor 7,32 kk).*³³

Szent Cyprianus a római egyházatyákhoz hasonló módon nemigen használt okfejtéseivel a rózsza ígérte szimbólumokat. Mások ugyan nem zárkoztak el attól ennyire,

³¹ Cyprianus A bizonyítékok három könyve Quirinushoz III. CI. Ford.: Vanyó L.

³² Pl. Cyprianus: Ad Fortunatum de exhortatione martyrii, III. Ford.: Vanyó L.

³³ Cyprianus: De habitu virginum. Ford.: Vanyó L.

de kizárólag szűk regiszteren, ellentéparba állítva tették. A fehér és piros virágszín, de még inkább az egymáshoz társított tüskés-ség-virágos-ság teremt mondanivalójuk képiesítéséhez al-

kalmat. A csipkebokor csupaszsága és szúróssága közel esett a rózsá lomtalan állapotban látható, tüskés, sebet okozó bokrához – a jelentésük egymásba mosódott. Velük egyaránt szembeállítható a növény jelképgazdag virágzása. A sokféle hivatkozásra lehetőséget adó rózsavirág azonban nem talált azonnali felhasználásra.

Nazianzoszi Szent Gergely beszédei

A görög egyházatyja, Nazianzoszi Szent Gergely (329–390), akit a 381-es konstantinápolyi zsinaton a püspökök azzal vádolhattak, hogy nem szolgálta eléggé az egyházi tevékenységet, mivel nem tud főpapi módon viselkedni s nem eléggé fényűző³⁴, a vallásosságot összeegyeztethetlenné tartotta a földi hívságokkal s azok új vagy hagyományos kellékeivel. Gergely 363/64-ben, Julianosz uralkodó halála után, a hitehagyó császárt mint a pogány világ megtestesítőjét két szenvedélyes hangú beszédben ítélte el. E műveiben a megidézett – egyébként intellektuális – császár, aki iskolareformjában lehetővé tette a kereszténység régebbi tanok oktatását, a pogányság szimbólumaként került bemutatásra, miként a hellén pogányság is. Gergely ugyan nem utasította el teljes egészében a hellén irodalmat, illetve annak ismeretét, de az abból következő gyakorlatokat megszügyenítőnek és elvetendőnek tartotta. Gúnyosan és barátságtalanul írt például az ünnepélyeken részt vevő előljárókról: *Bíbor ékesíti őket, homlokszalag, virágkoszorúk pompája. Közismerten a tekintélyszerzésre törekszenek mindenütt, meg arra, hogy a közemberek közül kitűnjenek, mert a közönséget és a kisembert lenézik.*

A maga elgondolását, akárcsak továbbírása lenne az afrikai Szent Cyprianus száz évvel korábbi álláspontjának, így összegezte: *A külsőségek és a látszat számunkra nem sokat jelent, jobban érdekel minket a belső ember, és arra törekszünk, hogy a nézőt a szellemi szemlélődés tárgyára irányítsuk...*³⁵

Érthető módon igyekezett nevetségessé tenni és olvasói számára elítélően fölillantani a pogány isteneket és

kultuszukat. Az *Első beszéd Julianosz császár ellen* egyik fejezetében Homérosz isteneit állította pellengérré, s például arra is rákérdezett:

*Hogyan lehetséges, hogy Hérátok, a nagy Zeusz testvére és felesége, a fehérkarú és rózsaujjú egyszer a felhőkön jár, máskor meg vasüllőkhöz hurcolják, és aranybilincsekbe verik, úgyhogy még az érette közbenjárni szándékozó istenekre nézve sem veszélytelen jóságuk?*³⁶

A pogány hagyomány szereplői hitelének megingása a hozzájuk tartozó jelképek, állandó jelzők felülírásához is el kellett vezetessen.

Firmicius Maternus

Firmicius Maternus, a szicíliai származású ügyvéd (300?–350 után), aki a 341-es, pogány kultuszt megtiltó, illetve a 346-os császári rendelet hatására vált kereszténnyé, *A pogány vallások tévelygéséről* című munkájában térítőnek csapott fel. A korai apológia mestereinek valamennyi érvét összegyűjtve, Kelemen, Jusztinosz, Lactantius gondolatait – és toposzokat – fölhasználva intézett könyörtelen támadást az akkorra társadalmi háttér nélkül maradt pogány vallások ellen. Kétségtelenül szellemesen, amint azt az átirat mutatja:

*Ceres egyetlen leányát, akit a görögök Persephonénak hívnak, mi, hangalakját megváltoztatva, Proserpinának, többen kérték feleségül. Az anya külön-külön gondosan mérlegelte az egyes kérők érdemeit. De mert az anya döntése mindaddig valamennyiük előtt bizonytalanak látszott, egy gazdag paraszt, akit gazdagsága miatt Plutónak hívtak, mivel észveszejtő szenvedélyének hevében a halogatást nem bírta elviselni, és mert a bűnös szerelem tüzeben égett, midőn Percus közelében rátalált a lányra, elrabolta. Percus egyébként tó Henna város határában, meglehetősen kedves és bájos, kedvességét a virágok tarkasága adja, mert egész évben az egymást váltó virágok koszorúja övezi. Megtalálhatod ott a bimbót hajtó jácint minden fajtáját, a nárcisz lányhaját, vagy ami a rózsát felülről aranyárgává festi...*³⁷

³⁴ Nazianzoszi Szent Gergely: Búcsúbeszéd a Konstantinápolyi zsinaton.

³⁵ Nazianzoszi Szent Gergely: Első beszéd Julianosz császár ellen. Ford.: Orosz L.

³⁶ Nazianzoszi Szent Gergely: Első beszéd Julianosz császár ellen. Ford.: Orosz L.

³⁷ Firmicius Maternus: A pogány vallások tévelygéséről, 7.

FERENCZ GYŐZŐ

Kozma utca 6.

*A holokauszt emlékezete Gergely Ágnes verseiben**

A holokauszt emlékezete kifejezést abban az értelemben használom, ahogyan Geoffrey H. Hartman *The Fateful Question of Culture* (Hartman 1997, 99–128) című könyvében, illetve Komoróczy Géza *Holokauszt* (Komoróczy 2000, 9–59) és *Másodlagos antiszemitaizmusok* (Komoróczy 2000, 103–136) című tanulmányában. A holokauszt eszerint olyan esemény, amely megváltoztatta az ember kulturális tudatát, az emberiségnek a civilizációhoz való viszonyát, és megváltoztatta az események elbeszélhetőségéhez való viszonyát is. A holokauszt utáni kultúra akkor is hordozza a holokauszt emlékezetét, nyoma- it és következményeit, ha látszólag tudomást sem vesz róluk. Holokauszt-túlélőnek azt nevezzük, aki a második világháborúban túlélte a deportálást, a koncentrációs tábor; tágabb értelemben azt, aki túlélte a zsidóüldözést. De a holokauszt emlékezete a fenti meghatározás szellemében azoknak a műveiben is megjelenhet, akiket nem deportáltak, nem üldöztek, akik esetleg olyan országban éltek, ahol nem voltak deportálások és üldözések, sőt, azok műveiben is, akik csak utána születtek. A holokauszt végtelen sűrűségű szingularitása minden agressziót, minden pusztító indulatot, minden gyilkosságot a kultúra sorskérdésévé tett. Komoróczy Géza megfogalmazásában „Európa nem hivatalos lelkiismeretét a Holocaust tragikus élményében és történelmi tapasztalatában gyökerező művészet tartja ébren”. (Komoróczy 2000, 51) Gergely Ágnes költészetében is ebben az értelemben jelenik a holokauszt emlékezete.

Gergely Ágnes Endrődön született vidéki zsidó családba. Anyai ágon ősei Erdélyből, apai ágon a Dunántúlról származtak, szülei az Alföldön ismerkedtek meg. Apja újságíró volt, egy ideig a *Zalai Hírlap*ot szerkesztette. A család 1940-ben Budapestre költözött. Az apa egy évig a *Magyar Gazda* című kisgazdapárti lapnál dolgozott, miután az állást elvesztette, taxisofőr, újságügynök, garázsmeister, kocsimosó, ócskavastelepen segédmunkás volt. Tizenháromszor hívták be katonai, majd munkaszolgálatra, harmincnégy éves korában gyalogmenetben kivitték az országból, büntetőszázadban éhenhalt.

Gergely Ágnes tizenegy éves volt 1944-ben. Mint azt *A falak hült helye* című prózai írásában sejtetni engedti, anyja többször is megszökött menetből, gyűjtőtáborból, volt eset, hogy ő is vele volt a menetben. Sejtetni engedti, hogy bujkálniuk kellett (Gergely 1995, 19). Anyja is, ő is túlélte a vészkorszakot. Ha vannak a veszteségnek fokozatai, akkor ő az iparosított emberirtásnak olyan tanúja, akit sorsa megkímélt attól, hogy a gázkamráknak vagy a kínhalál más formáinak közvetlen közelét élje túl. Elveszítette azonban apját és több rokonát. Hozzá tartozóit sorsuk tehát nem kímélte meg, így közvetve őt sem. Nemcsak saját gyerekkori élményeit kell őriznie apja búcsújáról, a gyalogmenetekről, anyja bátorságáról, hanem azok emlékét

is, akikhez életét szoros szálak kötik, és azokét is, mindenkiét, aki a zsidóüldözések áldozatává vált.

Az emlékezés azonban többnyire közvetett formában történik, hiszen ahogy *A falak hült helyében* írja, „Amikor az oroszok kiverték a németeket, hazamentünk Endrődre. A családban soha többé senki sem beszélt arról, hol járt a háború alatt, és mi történt vele.” (Gergely 1995, 19) A holokauszt-irodalom jól ismeri ezt a jelenséget, az emlékezet elnémulását, elég csak Primo Levi *Akik odavesztek és akik megmenekültek* című könyvére hivatkozni. De a feldolgozást nemcsak azok a lélektani tényezők nehezítették, amelyeket Levi is említ, hogy tehát a sérülést hajlamos a tudat kivetni magából, a feledésbe taszítani, hogy megszabaduljon a fájdalomtól, illetve a túlélés okozta büntudat miatt elnémul az emlékező (Levi 1990, 15–21, 102–105, 109–111); és nemcsak azok az intellektuális tényezők, amelyeket például Bruno Bettelheim említ *Egyéni és tömegviselkedés szélsőséges helyzetekben* című írásában, hogy tehát a traumatizáló élmény elszenvédőjét érzelmei gátolják abban, hogy objektíven lássa, mi történt vele és körülötte (Bettelheim 1988, 39–47); hanem az is akadályozta, hogy Magyarországon 1948 után nem lehetett nyíltan beszélni a holokausztról. Ez sajátos helyzetet teremtett, hiszen, mint Harald Weinrich *Léthé – A felejtés művészete és kritikája* című könyvében Elie Wiesel *Az éjszaka* című regényének kapcsán írja, közismert megállapítás, hogy a zsidóság „olyan nép, amelyet minden más történelmi népnél inkább a közös emlékezet tart meg vallásában és kultúrájában”. (Weinrich 2002, 265) Mintha erre, az emlékezés tanúságtételére utalna a *Kobaltország Csontsírató* című verse, amikor azt mondja: „jól vigyázzon SEBHELYÉRE”. Gergely Ágnes a maga költői eszközeivel folyamatosan feldolgozta és feldolgozza gyerekkori traumatikus élményét.

Nemrégiben Horváth Rita hívta fel a figyelmet *A tanú szerepe: A magyar Holokauszt-irodalom a világirodalomban* című tanulmányában, hogy a magyar holokauszt-túlélők a tanuskodás speciális problémáját fogalmazzák meg, amely „a deportálás előtti időszaknak, a deportálásnak magának, valamint a Holokauszt utáni időknek egyaránt része, összekötnek olyan időszakokat, amelyeket általában teljesen különállónak érzékelünk.” (Horváth 2005, 11) Gergely Ágnes versei emellett még egy térbeli dimenziót is hozzáadnak a problémához: azoknak a helyzetét, akiket tehát nem deportáltak, de érintettségük miatt a holokauszt életproblémájuk lett. A holokauszt, a zsidó sors Magyarországon (és bárhol a világon) Gergely Ágnes költészetében egyszerre veti fel a tanúságtétel és az identitásképzés kérdését.

Költészetét átszövik a holokauszt-utalások. De ritka az olyan vers, mint az apjára emlékező *Ajtófélfámon jel*

* Elhangzott 2006. január 14-én, a budapesti Holokauszt Emlékközpontban megrendezett *A magyar holokauszt női költészete* című konferencián.

vagy, *Apu, Temető Pannóniában, Elégia egy tükörképhez, Kút, szilvafával, Őrizetlenül, Firenze nehéz napjai*. Ezek sem feltétlenül holokauszt-versek, de tárgyuk minden esetben a zsidó identitással, a zsidó sorssal és a zsidóság történetének valamilyen vetületével foglalkozik. Az identitás-versek sorában kiemelt helyet foglal el az *Izabella és Ferdinánd*. A spanyolországi zsidóellenes intézkedésekről, a hazáról és a szabad identitásválasztás jogának megtagadásáról a közelmúlt magyar történelmének kényes pillanatában írt versek: 1992-ben, amikor a holokauszt közel félévszázados kibeszéletlensége után a szabad demokráciában újjáéledtek az antiszemita megnyilvánulások. Holokauszt-vers a *Bolond munkaszolgálatos*, amelyben a dobozaihoz végsőkig ragaszkodó munkaszolgálatos leírása párhuzamba állítható Tadeusz Borowski *A csomagos ember* című elbeszélésében az írnok (srajber) rajzával, aki a gázkamrába indulva is magával cipeli összeharácsolt kis csomagját (Borowski 1999). A tudatba dermedt emlékre egyébként Borowski és Gergely Ágnes is a kő metaforáját használta a *Kővilág* című novelláskötetben, illetve a *Kobaltország* című verseskötetben.

Ezek a kérdések visszatérő szólamként hangzanak fel a versekben. Így például a *Hajóroncs* ciklus *Háttértörténet*

című versében II. Gusztáv Adolf svéd király flottájában a legnagyobb hajó katasztrófája kapcsán, amikor háromszáz főnyi legénységet nyelt el a tenger tömegsírja, így ír: „a tömeg névtelen; legföljebb örökléstanilag nem mindegy, hogy / milyen minőségű halottaktól jövünk, önkéntes halottól, útitárstól, / olyantól, akinek az arcán még most is ott az ámulat, vagy olyantól, / aki hagyta, hogy vigyék. A tömegsír nivellál; a tömeg névtelen.” (Gergely 1981, 21) Ugyanennek a ciklusnak a *Hajóroncs, belülről* című versében a pusztulás visszavonhatatlanságáról írva a következő történelmi eseménysorba illeszti a holokausztot: „a »mi lett volna, ha« tüstént meghallja a kiáltást »Éli, Éli...«, ha / nem vérzik el a vízben Seneca, ha Kossuthnak sikerül, ha nem szakad le / a biatorbágyi híd, ha a gázkamra kezelői nem megbízhatók”. (Gergely 1981, 26) A *Berachja elrontja Phaedrust* című versben a gyilkos és áldozat történetének arról az átírásáról elmélkedve, amelyben a bárány mentegetőzik és eleve alacsonyabbrendűnek tekinti magát, azt írja: „Mikor Berachja elrontotta Phaedrust, / hétszáz évvel előbb kodifikálta a gázkamrát.” (Gergely 1981, 47) A *Magánszonettek Vissza Budapestre* című versében az érzelmi kifosztottság érzéséről azt írja: „mert anynyit ér, ki önmagába mar, / mint a tömegsír, amit szétkapar.” (Gergely 1981, 59) A *Kobaltország* című kötetciklusban – amelybe egyébként beledolgozta azt a képzelt kisvilágot, amelyet gyerekkorában hoztak létre unokatestvéreivel, és amely többretegű létmetafora – számos helyen olyan képeket használ, amelyek nyugtalanító többjelentésükben a holokausztra is utalhatnak. Vajon mit jelent a *Csontsirató* vége, miféle füstől van szó ezekben a sorokban: „száll a FÜSTJE megszeretni / életünket ráfizetni” (Gergely 1978, 26)? A *Hajónaplóban* mit jelent ez a kép: „nincs többé / katonaruha, se hátizsák, se abroszért / vett marharépa” (Gergely 1978, 51)? Az *Országos esőben* ki és miféle fal előtt áll: „Fogcsikorgató / falak előtt, sirató, síró falak előtt / állsz” (Gergely 1978, 58)? Az *Egy szállásmester feljegyzései* ciklus *Kezdődik a líra* című versében mi az a tiltott „Sárga könyv” (Gergely 1978, 98)? Én egy *Sárga* könyvet ismerek, Vihar Béla 1945-ben Izraelben megjelent dokumentumgyűjteményét a zsidó munkaszolgálatról. Ugyanennek a ciklusnak *És mikor elmúlt* című versében korábban ez olvasható: „Ahol a férfit megölték, a gyerek neve kuss.” (Gergely 1978, 98) Hogy ki az a férfi, miért ölték meg, kik ölték meg, azt később a ciklus *A Láthatatlan Család* című verse sejteti meg:

Már csak ők maradtak. A Láthatatlanok.
 A sötétben verdesők, sötétben egymást
 kergetők: „Papa! mama hol van?” „Lili!
 papa hol van?” „Mama! Lulu hol van,
 Lulu, Lili, papa, mama, Lala, Pepe
 hol van, hol van, senki se tudja (...)

(Gergely 1978, 101–102)

Mint amikor a menetbe kényszerítéskor, elhurcoláskor, bevagonirozáskor, kiszálláskor, osztályozáskor keresik egymást a családtagok. De aztán a képet kitágítja, minden elhurcolás, minden agresszió, minden gyilkosság belefér:

mindenki beszél, elment, elutazott,
lecsukták, nem láttad, legutóbb elesett,
beteg lett, elfogták, vallatták, megszökött,
belökték, kiűszott, fojtották, lélegzett,
ledobták, felmászott, levágták, visszanoított,
herélték, férfi lett, asszony lett, család
lett, látó lett, láttátok, itt járnak (...)

(Gergely 1978, 102)

A vers végén azonban félreérthetetlenül utal a koncentrációs táborokra:

„Emlékszel Lipire, a tudósra? Akinek
az volt a tudománya,
hogy láthatatlan ernyőbe fogózva
kiáltozott: 12-22-32-2,
12-22-42-2!”

„Emlékszem. Mivelhogy ezt a számot tetoválták
a kézfejébe valahol.”

(Uo.)

Megjegyzendő, hogy ezeket a hol jobban, hol kevésbé rejtett személyes utalásokat Gergely Ágnes felfejti *Absztrakt tehén* című esszékötetében (Gergely 1995) és az unokatestvérével, Fenákel Judittal közösen írt *Hajtogatás* című kötetben (Fenákel–Gergely 2004). (Ez utóbbi kötetet átvesz részleteket az előbbiből és korábbi kötetéből átvesz olyan verseket, mint a már említett *A Láthatatlan Család* és a *Kút, szilvafával*.)

A *Necropolis* című kötetben *A részeg kubikus emléke* című versben, miután első versszaka ezzel a sorral zárul: „Pogromba fordult élni akarás”, egy párbeszédfoszlány hangzik el:

Az évekből egy peron kiragyog:
„Nem szállok le! Ki maga? Mit akar?
Én magyar ember vagyok!
Szálljon le, aki nem magyar!”

(Gergely 1997, 16)

A vers, mint Gergely Ágnes verseinek többsége, rejtve hagyja a történetként elbeszélhető vershelyzetet. Nem tudni, mikor, milyen körülmények között hangzottak el ezek a szavak. De mivel ez a verstechnikai eljárás éppen azt sugallja, hogy a történet elbeszélhető körülményei esetlegesek, a változó megjelenési formák mögött azonban változatlan erők működnek és mivel a holokauszt-utalások jól kivehető hálót alkotnak az életműben, az ilyen szövegfoszlányok konkrét utalás nélkül is tágabban az antiszemitizmus, szűkebben a holokauszt jelentéskörén belül értelmezhetők. Van, ahol egyértelműen, máshol közvetetten. Ezek a szöveghelyek adják Gergely Ágnes költészetének tragikus, baljós mélyebb szolamát. A *História* című versben például a háromszor megismételt „védelem” szóra a „féllelem” szó rímel. Az ostromlott város fala, az ostromlott ország határának félköríve között „a gyertyatartók félköríve” könnyen a menórát idézi (Gergely 1997, 25–26). Hasonlóképp csak sejteni lehet, kinek a mikroszkópját köp-

dösték le a *Kitántorgott* című versben, ki az a tudós, akit csak külföldön díjaztak, itthon nem, „mert lelkén hordja minden ország / a csőcselék bélyegét” (Gergely 1997, 63). De a csőcselék szó sejteti, miféle indulat kelhet és milyen indítékból egy tudós ellen. A *Kettősverseny* című versben, vagy inkább balladában valakinek, egy fogadósnak menekülnie kell, ágyát is szétvetve hagyja. Nem rablótámadás miatt: „pisztolyt fognak a fogadóra / szépen, törvényesen” (Gergely 1997, 28), hogy a Corpus Jurist ne érje sérülés. A Corpus Juris a törvénytár, s mivel meg van adva a történet időpontja, százötven évvel ezelőtt, nem valószínű, hogy Justinianus római Corpus Juris Civilisére, sokkal inkább a Corpus Juris Hungaricire vonatkozik. Törvényerőre emelt rablás és gyilkolás a zsidókat sújtotta ebben az országban, a fogadós (korcsmáros) pedig gyakran volt zsidó. A *Horror* című versben egyértelműbb az utalás, annak ellenére, hogy a versszakban a költő kimondja, nem kívánja, hogy utalásait megértsék:

Elmozdulni. Talán nem késő.

A sportpályára, vissza. Nagyapám érthetetlen,
lassú kertjében. Pillangónak, bárminek.
Nem kell, hogy bárki értse.

(Gergely 1997, 30)

A sportpálya minden totális diktatúrában a likvidálásra kiválasztott tömeg gyűjtőhelye. Szép Ernőt is sportpályára terelték, ahogyan azt *Emberszag* című művében meg is örökölte (Szép 53–61).

A Gergely Ágnes költészetében gyakori tömegsírkezdés egyik változata olvasható a *Ház Betlehemben* című versben: „Minden ház fordított tömegsír.” (Gergely 1997, 113) *A szekta és az idő* című versben az úton gázláng fénye alatt vonuló, múlt, jelen és jövő nélküli, sikoltó és imádkozó tömeg minden bizonnyal a deportáltak menete is:

Mi csak velük vonultunk.
Se mánk, jövőnk, se múltunk.
Megyünk, megyünk, sikoltunk,
ahogy lefesti Munch.

Az úton ég a gázláng.
Időnk miért odáznánk?
A légió vigyáz ránk,
amíg imádkozunk.

(Gergely 1997, 71)

Ugyancsak holokauszt-utalásnak tekinthető a *Reng az öbölkaréj* című versben Paul Celan nevének említése (Gergely 1997, 56), a *Tarkólövés* című vers utalása Radnóti halálára (Gergely 1997, 65). Radnóti utal *A Café de Lutèce-ben* című vers is: „Lesz-e idő, hogy nem fogod / tudni, hol lakott Rembrandt, Anna Frank, / Vörösmarty Mihály?” (Gergely 1997, 103)

Ezek az idézetek – a *Reng az öbölkaréj* azt kérdezi, „Elias Canetti kié?” (Gergely 1997, 56), és ugyanezt kérdezi Celanról, Kafkáról, Istrairól – a holokauszt mint identitáskérdéshez vezetnek. Gergely Ágnes magát

az identitás szót is használja a *Kobaltország* egyik prózai bevezető részében: a bolond három példát mesél XVII. Enceládó Szulfátó királynak „arról, amit úgy hívnak, IDENTITÁS”

(Gergely 1978, 61). Az első példa El Greco, a spanyol görög, a második Iszaak Babel, az orosz zsidó, a harmadik Petőfi Sándor, a szláv magyar. „Azonosulni? Meddig? és kivel?”, kérdezi a *Babel* című versben (uo.). Az azonosulás mint az identitásnyerés és identitásvesztés problémája fogalmazódik meg a *Tarkólövés* című versben, Radnóti kapcsán: „Kései utód mit se lát, / csak saját, sebzett Krisztusát: / kitértek érte. De minek?” (Gergely 1997, 65)

A zsidóság mint identitáskérdés az *Absztrakt tehén* eszéiben is megfogalmazódik. *A falak hült helyében* egy irodalmi szerkesztő egy fordítás szóhasználata kapcsán a falun született költő falusi élményeinek hitelességét vonja kétségbe, kimondatlanul is zsidóságára célozva ezzel (Gergely 1995, 9–10). Az *Őszi hegyoldal* című írásában az alábbi szűkszavú párbeszéd hangzik el közte és egy olyan ember között, aki – mint a könyv más írásaiból ki-derül – életére meghatározó hatással volt.

„És Pilinszky is zsidó.”
„Nem. Pilinszky keresztény.”
„Pilinszky zsidó. Másképp nem tudná úgy átélni a légereket. Nem létezik ekkora empátia.”
„Nem, Zolti?”
„Nem.”
„Ezt ők mondták?”
„Ezt én mondom.”
Ez volt utolsó beszélgetésünk.

(Gergely 1995, 145)

Ennek a párbeszédnek, beillesztve abba a történetbe, amely mozaikszerűen rakható össze írások töredékeiből, utalásokból, sorsfordító volt tehát a hatása. Egy kapcsolat végét jelentette, két ember közössége szakadt meg vele, hogy az egyik védeni tudja saját önazonosságát. Hogy mi-
ben rejlik ez az önazonosság, azokból a versekből érthető meg, amelyek teljes egészében a holokauszt, az antiszemitizmus, zsidótudat kérdésével foglalkoznak. Ez az identitástudat jellegzetes holokauszt utáni zsidó identitástudat. A holokauszt tehát mint identitásformáló tényező jelenik meg. A holokauszt utáni zsidó identitás számára a holokauszt előtti asszimilációs törekvések értelmüket veszítik, hiszen a holokauszt az asszimiláció lehetőségét eleve megtagadta. Ezért kérdezheti a *Tarkólövés* című vers, hogy minek kitérni. Erről szól a *Hajtogatásban* a *Mendelssohn ernyője* című írás: a szakérettségiző lányt osztályfőnöke megfeddi, amiért szerinte a lány vonzalmában tart egy fiút, ugyanazt, akivel később a fent idézett beszélgetést folytatta. „Keresztelkedjék ki” – mondja a tanár, aki szerint egyedül a kereszténység teljesíti ki az embert. „És a velünk született hitben nem lehet kiteljesednünk?” – kérdez vissza a lány (Fenákel–Gergely 2004, 112).

Ragaszkodik tehát önazonosságához: „Bárhová megyünk, a szilvafához megyünk”, írja *Kút, szilvafával* című versében (Gergely 1997, 85). A többszám a Zs betűvel megjelölt zsidót és a Cs betűvel megjelölt keresztény cselédet jelzi. Zs és Cs között nem empátia, hanem

azonosság van, mert ahogy *A falak hült helyében* írja, visszaemlékezve egy párbeszédre fiatalabb író társaival, akik azt mondták, a Dávid-csillag nem szégyen: „persze hogy nem. A Dávid-csillag nem. Az nem. A megjelöltség igen. Csillag, kereszt vagy négylevelű lóhere, mindegy. Az a szégyen, ha az embert megjelölik, mint egy szarvasmarhát.” (Gergely 1995, 22)

A holokauszt mint identitáskérdés számos apa-versben fogalmazódik meg. Gergely Ágnes kiskamaszként, fejlődéslelektani szempontból kitüntetetten sérülékeny pillanatban vesztette el munkaszolgálatra hurcolt apját. Ezt a zavart jelzi, hogy *Ajtófélfámon jel* vagy című, apjára emlékező versét így kezdi: „Nincsenek emlékeim, / és ha vannak, sem őrzöm őket.” Majd felidéz a munkaszolgálatra vonuló apát: „nevetve hátranézel, harmincnyolc évesen, / visszajövök, hamar, bólintod, mutatod / – másnap lett volna a születésnapod – / és vinnyogva, befelé sírsz”. „Nincsenek emlékeim”, mondja a tanúságtevő költő, de „Ajtófélfámon jel vagy: megtapadtál” (Gergely 2005, 19). A munkatáborba hurcolt apa emlékét úgy őrzi az ajtófélfán az a hely, amelyet talán utoljára érintett meg kezével, mint a mezüze. A holokauszt mint identitásképző hiány ezt is jelenti. Ezt jelenti a „falak hült helye”, amit esszéiben és versben is megfogalmazott. Az *Apu* című versben az apa „Kilép, elindul, mindent magával cipel.” (Gergely 2005, 23) Hiányt hagy maga után, pótolhatatlan hiányt, mégis, ebből a hiányból kell a költőnek megalkotnia önmagát.

Gergely Ágnes verseiben erről a nehezen kiküzdött és folyamatosan önvédelemre kényszerülő identitástudatról ír. A feledés ellenében alakította ki az emlékezés technikáját. Verseinek mélyszólama a folytonosan újramegért tragédia. Költészete tanúságtétel. Ő maga a hiány tanúja. A holokauszt emlékezete így vált identitásformáló erővé költészetében. Túlságosan könnyen kínálja magát a meghatározás, hogy kettős identitástudatról van szó. Valójában éppen nem. *A 137. zsoltár* című versében arról ír, hogy lehetetlen szétválasztania, ami benne zsidó és ami magyar. „Hát kihült jobbom legyen rá az ámen, / ha elfeledlek egyszer, Jeruzsálem”, zárja az első versszakot, amelyre a második versszak zárata így felel: „És fájó orcám rángjon majd a számhoz, / ha elfeledlek egyszer, Arany János.” (Gergely 2005, 8) A magyartudatának megvallásához Radnóti Miklóst hívja segítségül: „»A hold ma oly kerek!« – valaki így dadog. / És minden tornyot a földbe pecsétel” (*Egy magányos mesterhez*, Gergely 2005, 68). Zsidótudatához Zrínyi Miklóst: „Mit csináljak azzal a mondat-tal én, / hogy »Ne bánts a magyart«? / Akibe beleszeretem, / még mindig belehalt” (*Zrínyi Miklóshoz*, Gergely 2005, 56).

Ennek az identitásnak egyik legmegrendítőbb, legösszetettebb, a tragédiát iróniával vegyítő megfogalmazása a *Temető Pannóniában*. Ez a pannóniai temető a Kozma utcai zsidó temető. A költemény a sírvers és litánia hagyományába illeszkedik, minden versszakának végén súlyosan csap le a refrén: „Kozma utca 6.” Formája azonban az angol balladaforma – *A walesi bárdok* formája –, belső rímek nélkül. De, ugyancsak az angol hagyományban, ez a forma az egyházi himnusz-költészetnek is egyik alapképlete. A *Temető Pannóniában* tehát pusztán versmértékével is hagyományok – következőképp identitások – egész sorát idézi.

Szép, hosszú tér megannyi kő
és cipruslomb alatt –
nevét ha kéréd, azt mondják:
a Kozma utca 6.

Vajon az antikoymaság
egyszerre megszakad,
ha két zárójel közt az áll,
hogy (Kozma utca 6)?

Ha fájó szűd pihenni vágy,
mint bús galambcsapat –
kitárt ölébe visszavár
a Kozma utca 6.

Az élet csupa jelbeszéd –
a halál álmosabb:
egyformán ásít bárkire
egy Kozma utca 6.

Rákoskeresztúr, Farkasrét,
Kerepes kertje nagy –
de kicsiny, intim, drága hely
a Kozma utca 6.

Csak a szemérem nem kopik
a pannon ég alatt –
miféle információ
a Kozma utca 6.

A katolikus temető
katolikust fogad –
de nem tudni, kit hantol el
a Kozma utca 6.

Ne hidd, hogy jobb a semminél
egy pusztá számadat.
Itt éltél. Több vagy holtan is,
mint Kozma utca 6.

(Gergely 1981, 48–49)

Ha lutheránus, baptista,
ha kálvinista vagy –
nincs feltüntetve cím gyanánt
a Kozma utca 6.

Ebben a versben, talán egyedüliként életművében, a holokauszt égette hiány tanúja arról beszél, hogyan építette fel identitását a hiányból, hogyan kell folyamatosan megküzdnie ennek az önazonosságnak a fenntartásáért, és hogy ezt az identitást ma is milyen társadalmi zavar, képmutatás veszi körül, a környezete hogyan kezdi ki, próbálja ellentétekre bontani alkotóelemeit, amelyek pedig nemcsak egybetartoznak, hanem együtt többek, mint részekre daraboltan.

Ó, istenem, úgy kedvelem
a szimbólumokat –
de mit jelképez voltaképp
a Kozma utca 6.

BIBLIOGRÁFIA

- Bettelheim, Bruno: *Egyéni és tömegviselkedés szélsőséges helyzetekben*. In: uő.: *A végső határ*. Fordította: Szilassy Zoltán. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1988, 39–82.
- Borowski, Tadeusz: *A csomagos ember*. Fordította: Körner Gábor. In: uő.: *Kővilág*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 1999, 306–309.
- Fenákel Judit – Gergely Ágnes: *Hajtogatás*. Budapest, Novella Könyvkiadó, 2004.
- Gergely Ágnes: *Kobaltország*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978.
- Gergely Ágnes: *Hajóroncs*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981.
- Gergely Ágnes: *Absztrakt tehén*. Budapest, Ab Ovo, 1995.
- Gergely Ágnes: *Necropolis*. Budapest, Balassi Kiadó, 1997.
- Gergely Ágnes: *Carmen lugubre*. Budapest, Múlt és Jövő, 2005.
- Hartman, Geoffrey H.: *The Fateful Question of Culture*. New York, Columbia University Press, 1997.
- Horváth Rita: *A tanú szerepe: A magyar Holokauszt-irodalom a világirodalomban*. In: uő. Szerk.: *Holokauszt a világirodalomban*. Maamakim Holokauszt-tanulmányok, Budapest, ELTE BTK Holokauszt-tanulmányok Program, 1. szám, 2005. szeptember, 7–15.
- Komoróczy Géza: *Holocaust*. In: uő.: *Holocaust. A pernye beleég a bőrünkbe*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000, 9–59.
- Komoróczy Géza: *Másodlagos antiszemitizmus*. In: uő.: *Holocaust. A pernye beleég a bőrünkbe*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000, 103–136.
- Levi, Primo: *Akik odavesztek és akik megmenekültek*. Fordította: Betlen János. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1990.
- Szép Ernő: *Emberszag*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984
- Weinrich, Harald: *Léthe – A felejtés művészete és kritikája*. Fordította: Mártonffy Marcell. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2002.

ZALÁN TIBOR

A tér és az idő ct-metszetei

Tűnődések Olasz Attila képei fölött

Az életkor – jelesen a fiatalság – nem esztétikai kategória. Ezt azért tartom fontosnak hangsúlyozni, mert amikor Olasz Attiláról mint fiatal, mi több, túl fiatal festőről beszélünk, gyakorlatilag nem mondunk semmit a művészetéről, holott azt hihetnők, hogy igen. A fiatalság – mármint hogy 22 éves, ennek ellenére a háta mögött már éppen egy tucat kiállítás van – főlemlítése többnyire gellert ad a teljesítménynek. Vagy a mentéskeresést, vagy a személyiséggerjesztést feltételezi. Holott ennek a (valóban nagyon fiatal) festőnek nincs szüksége mentésekre, ahogy gerjesztésekre sem. Kiállt, vállalta, megnyerte, elveszítette, eldőlt vagy el fog dőlni – innentől kezdve a ringben nincs megállás, zúgnak a pofonok. Ne is forszírozzuk ezt a ziccet tovább.

Munkái fölött eltűnődve az jut eszembe, és ez talán fontosabb, ha van par excellence költő, akkor kell legyen par excellence festő is. Olasz Attila ilyen: a világ legegyszerűbb dolgát műveli, amikor teszi, amit tennie kell, fest, mivel nem is nagyon tud mást tenni. Látszólag nagyon egyszerű és kézenfekvő elfoglaltság ez számára, valójában egy élet állandó meglebegtetése pókfonálon. A szakadékot pedig nyilván meg fogja ismerni, ha még nem ismerte meg eddig, ami előtte, vagy alatta tátong. Nem tudom pontosan, hogy mióta, de a műveiből kiderül, hogy miért fest. Világának két pólusa van: a káosz és a rend, és egy szándékát biztosan kiolvashatjuk a munkáiból: e kettő között megtalálni az egyeztetési pontot. Nagy kategóriák, sok életmű született ebből az ambivalens szerelemből – és sok élet ment már rá. Kevésbé patetikusán szólva, munkái a világban lévő pontosításokért vívott harcból kristályosodnak ki. Elsődleges témája a térben föllelhető, mi több, teremthető rend, és ennek a módzatai. Nem véletlen tehát, hogy műveiben az idő problematikája felfokozott formában van jelen. És itt álljunk meg egy pillanatra. Egy metszéspillanatra – avagy egy pillanatmetszésre.

Ha végighaladunk legfrissebb munkáin, egy világunkban azért csak-csak állandóan jelen lévő elem, törmelék, hordalék hiánya tűnik fel azonnal számunkra. Az emberem, embertörmelék, emberhordalék hiánya. Ezeknek a képeknek valahogyan – de mindenképp – az emberhiány a jellemzőjük, és ha alaposan elidőzünk előttük, bennük, azt kell lássuk, hogy a rajtuk keletkezett, megragadott, befogott vagy szétmetszett terek nem is alkalmasak az emberi élet kihordására, elviselésére. A kérdés már csak az, előtte vagyunk-e még az embert viselő tér létrejöttének a megalkotás pillanatában, vagy már reménytelenül és végképp utána. Miféle tapasztalat az, ami a festőt ezekre, épp ezekre a tájakra vezérli? Sejtésünk, hogy nem a képeken, hanem azok mögött, a létrehozás aktusában kellene keresnünk a hiányzó embert. Elképzelhető, hogy megtaláljuk, de még ez sem fogja megmagyarázni a külső, szemlélhető emberhiányt. Ha nagyon akarjuk, néhol emberárvákra vagy árnyékemberekre bukkanunk, vagy csak az emlékük sejlik fel a képeken, de lehet, hogy mindössze belemagyarazzuk ezeket a felsejléseket az úr hidegébe, vagy a forrongó és fodrozódó őszanyag tükröződéseibe, melyek váratlanul szoros közelségben vannak egymáshoz Olasz szerkezeteiben. Persze minden a geometria lefedésében, vagy kitakarásában. Olyan érzete van a képek nézőjének, hogy a festő előbb meg akarja keresni a világban működő, működhető, működtethető rendet, szerkezeteken keresztül megvalósítható egyensúlyokat, hogy azután, majd, talán, egyszer, be is lakja, be is lakassa a föltalált tereket, föltárt vagy föltárukozható dimenziókat.

Föllelhető persze itt egy egyszerűbb megoldás is az értelmező számára, mégpedig az, hogy mindösszesen konstruktivista kísérleteknek, megközelítéseknek tekintsük a kiállított alkotásokat. A festő teret metsz, a metszés – legyen kereszt formájú, vagy éppen csak átlószerű – a képteret négy, legkevesebb két különböző térrészre bontja, a színek és tónusok különféle mélységeket teremtenek, ritmusokat hoznak létre, és kész a látvány, a kép belső mozgása, ritmusa, költészete vagy drámája. A Pillanatmetszet cím talán így nyeri el értelmezhetőségét. A pillanatmetszet nyilván a folyamat megragadásának kísérlete, azaz a folyamatok rögzítésének az eredménye. Mintha a festő betolná a maga sajátos computertomográfjába a teret és az időt, metszeteket készítene róluk, és ezeket a metszeteket tanulmányozza képformában, illetve teszi tanulmányozhatóvá.

Nem gondolom, hogy ez az olvasat messzebb van az igazságtól, mint az előző gondolatsor, és azt sem hiszem, hogy közelebb lenne. Olasz Attila a tér pontosítására tesz heroikus kísérleteket, a kísérlet magyarázója természetesen nála csakis pontatlanabb lehet.

A művészet általában, jelen esetben pedig egy konkrét időszak/korszak festői alkotássora nem egzakt megoldásokat keres, hanem a létbevetettség esélyeit kísérli meg felkutatni és megragadni. Azaz innen a nagyobb; vagyis emberi végességéből az univerzális beláthatatlant. A falon látható képek világában két fogódzó kínálkozik – és érdekes módon egyik sem a metszés, amit oly szeretettel alkal-

maz módszerként a festő. A két fogódzó a kristály és a mag. Előző egy korábbi alkotásfolyamat központi eleme, és jellegénél fogva végeredmék, utóbbi a hozzánk időben legközelebb álló képek centrumát képezi, és kiindulási szimbólum.

A kristály zárt elem, gyűjt, megtör és visszasugároz. Sokféle síklapban való kiterjedése és egybefogottsága lehetőséget ad a sokféle személhetőségre és visszatükrözésre. A kristályidőszak képei, ha jól értelmezem, egy sűrűsödési folyamatot tesznek a maguk nyelvén szemléltethetővé, a gomolygás, a mélyvörösök, bíborok és mélykékek mögött ott fortyog az őszanyag, mely kristálylétének kihűlő pillanatára vár. Ezek a képek magukon hordozzák a kitörésveszélyt, a szétszóródás esélyét, a színek és formák küzdelme közel sem ígér nyugvópontot. A mag megjelenése olyan gravitációs pontot jelent, amely térben lebegtetni és megtartja ott az anyagdarabokat, anyagkiterjedéseket, ám szükség esetén be is kebelezi azokat. Az űrbe lép ki a befogó tudat, és jól kivehetően már emberi testrésztorzulatókat is megpróbál világába beleendezni a központként funkcionáló mag. Lehet, hogy az ember megszületésének leszünk a tanúi a folyamat lezajlása után? Avagy, az ember elvesztésének újabb kísérlete-drámája zajlik le a szemünk előtt?

Vonzás és szétszórás, fantasztikus filmekre asszociálható (asszociáltató?) tájak és a tudatalatti-ban gomolygó alaktalan és értelmezhetetlen szín- és ködtolulások, keveredés és geometriai alakzatokba beleendeződő kiválás – egy életbe induló ember értelmezi bennük magát. Kimetszett pillanatok és pillanatmetszetek – úgy tűnik, a káosz és rend játszójában még korán sem dőlt el semmi. A küzdelem folyik, és még sokáig fog folyni. Ennek már csak így kell lennie, ha valaki komolyan veszi azt, amit csinál, és azt, hogy csinálnia kell, amíg a végső döntést kimondani tudja, ha egyáltalán ki lehet mondani ilyesmit.

„maga csinálja a mérleget is meg a súlyokat is”

(Bertók László: *Hazulról haza*)

Írni annyi, mint a maradandóságra szedelőzködni. Horatius például nem abban a tudatban költött-e, hogy betűivel ércnél maradandóbb emléket állít magának? *Exegi monumentum aere perennius...* Ez nem holmi parázserejű meggyőződés, igaz, ott, ahol vers készül, nem is adagolható kicsiben: se a hit, se az erő, mely az íróeszközt vezeti. A költőnek tehát először is a hitét, azaz lelke állításait illik megteremtenie, ez az ő első műve. De honnan jön maga a költő? Bertók László szerint hazulról jön. És haza akar érni. *Hazulról haza*: különös fogalompar, amelyben távolság és közelség egymás formáit öltik föl. Vagy nem erre utal Bertók, amikor közeli és távoli vonzalmak közt nyugtalanokodó önmagát, költői eszméletének kora éveit idézi? „Az én tájékozódási pontjaim az ötvenes-hatvanas években elsősorban és talán törvényszerűen a népi írók voltak.” Majd: „a hatvanas évek végétől (...) egyre inkább érdekelt, ahogy Pilinszky János vagy Nemes Nagy Agnes írt, létezett”. Ugyancsak az *Itt, ahol ülök*ből való az a felismerése, hogy „Mindig több, de mindig legalább két ember lakozott bennem.” Lehet, hogy innen a kétemberesen szívós törekvés, mellyel a hangulataiból, érzéseiből élő költőt oly eltökélten igyekszik összeegyeztetni a tudatos elemzővel? Mindenesetre ő az, akiben egyik félnek sem kell bánnia a másikat.

Hogy a munkára fogott figyelem rangját régen fölfedezte: a Vörösmartyórlól és a Csokonairól írott népszerűsítő könyvei tanúsítják. Tárgya, hőse is volt már a saját prózájának (például a *Priuszban*), de nem annyi zamattal, színnel, a maga hátterére nem annyira széles tekintettel, mint most. Bertók Vésén született – mint faluról valót, először a közvetlen körébe eső valóság táplálta, amelynek őszinte és gyakorlatias egyszerűségén keresztül menni: semmilyen más környezetben ki nem járható iskola. Simának csöppet sem sima, sőt kontrasztokkal teli iskola ez, de annak, aki fogékony rá, sokat juttat, úgyhogy Bertók is sokat ad vissza. Sokat sokféleképp. Ennek megfelelő változatosságú a *Hazulról haza* formája; csak az első otthon ihletéből született oldalain helytörténet, vallomás, család-história, szociográfia és interjúészlet osztozik – méghozzá anélkül, hogy a fogalmazás szeretetteljes tárgyilagosságát és föl-fölötölő gyöngéd ironiáját egy pillanatra is megzavarná valami bennfentességgel vagy fontoskodás. A *Hazulról haza* ennél korrektebb kalauza egy

jelentős költészet élményi mögöttesének. A *Hazulról haza* tényekhez kötött könyv. Hiteles, tehát érdekes.

De az érdeklődést, amit hiteles voltával kelt, mindenekelőtt személyességével tartja fenn. Kiváltképp igaz ez a tanúi beállítódás azokra a passzusokra, amelyeken Bertók László a mestereit, néhai és mai szakmabelijeit viszi az olvasó közelébe. A művészvilág különleges magaslat és különleges lapály; fönt és lent egyaránt túlos érzékenységű népséggel. Itt mindenki egy összetett, önérvényesítésre rendelt monumentum, vagy legalább hinni szereti, hogy az – némelyekben viszont akkora e hiedelem, hogy a mellé olyasmí, mint rokonszeny, ragaszkodás, hála már nemigen fér oda. Az irodalmi élet fokát az emlékezés mértékével lehet mérni, mondja Babits. Ha az egyén is fokolható ezen a módon, Bertók Lászlóban nyugodtan kihúzhatja magát a respektus. Ó tudniillik, távol a feledkező hittől s immár a mesterek közt mesterként: hű emlékezetű. *Hazulról: Véséről haza-* (Pécsre) érve kezdődik igazi növése a pályán. S kik serkentették új talajba átojtott életét? „Talán Pál József, a költő, a főiskolai könyvtár vezetője hívott a legkitartóbban, (...) talán Fodor András biztatott leginkább.” A számos poétahajtást gondozó Fodor András nemcsak örömét lelte a gondozottjaiban, Bertókról azonban korán felismerte, hogy ő az, akinek nem hiába hitelez; egy levelében alighanem a költő-öcsnek címezhető leglényegesebb mondatot bizta rá: „Mindig a tehetség és emberség együttese a fontos.” S kaphat-e méltóbb kamatot az emberség művésze, mint amivel a Fodor Andrásról szóló esszé zárul? „a dolgok szegélyén mindig maradt egy szilárd réteg, egy padozat, amely mint az óceánok alatti föld a földrészeket, összekötött bennünket. Ez a biztos alap (...) az a földdarab, amelyen születtünk és nevelkedtünk, azok az értékek és mértékek, az a tartás és ragaszkodás, amit Somogyban örökségül kaptunk, s amelynek becsülésére, szolgálására, megtartására Fodor András mutatott a legszebb példát.”

A tehetség és az emberség összhangját forszírozó Fodor-féle mondat szerint az ember minden vonása magában hordja a művész tulajdonságait, és viszont. Ha e tétel megáll a lábán, a dísztelen és fenségesen kopár költészetet teremtett Csorba Győző feltehetőleg magánemberi viszonyaiban is szikár, visszafogott egyéniség lehetett. Bertók ezt különösebben nem erősíti, nem cáfolja. Ő inkább bölcsnek és higgadtnak mondja (igaz, nem véve el tőle a szigorúság jegyét sem), de e gyökérvonásoknál százaszorta sokrétűbb portrét kerekít Csorbáról. Az *Olyannyira élő számomra még...* című dolgozatban a helyhez (Pécshez) kötött magyar irodalmi félmúlt valamennyi számottevő alakja feltűnik: Várkonyi Nán-

dortól Tüskés Tiborig, Weöres Sándortól Szántó Tiborig, Lovász Páltól, Pákolitz Istvántól Szederkényi Ervinig és tovább. Ki ne gondolná úgy, akár e részleges névsort böngészve, hogy az irodalmi *pécsiség*, kivált egy szomjas fiatalember számára, maga volt a megtestesült vonzerő. És íme: Bertók mégis menne, szökne a városból, végül épp Csorba Győző szavának engedve marad. „Evek kellettek, hogy megkapaszkodjam Pécssett, s még több év, hogy megtaláljam a költőt, aki a vele való találkozások, a magányos erőfeszítések és minden egybek után egyszer csak ott állt bennem.”

A két művész-képmás, a Fodor Andrásé és a Csorba Győzőé arra példa, hogyan lát bele a lélek a lélekbe; a hasonló a hasonlóba, a külön fejezetben szereplő alakok harmadikjaként számba vett Szederkényi Ervin gyorsportréja viszont egy lélekhasadásra ítélt östípust személyesít meg néhány vonással. A kettős lekötöttségéből fakadó törekvés, amely talán Szederkényiben is munkált, ismerős. Adott esetben apológia is kerithető hozzá, mert nincs az az egyéni sors, amely így vagy úgy lenne megérthető, mint ahogy nincs az a kényszerítés, amely így vagy úgy ne hordaná magában önnön átkát. *A Jelenkorról és Szederkényi Ervinről* című interjú az egykori főszerkesztő képe mögé valóságos kis folyóirat-történetet illeszt, az *Egy nehéz mondat* tanulsága pedig mit sem kopott az időben. Mondhatjuk-e például, hogy az erkölcs és az irodalom mai viszonya egy köteles kapcsolatot netovábbja? „...nem abba az irányba akart elrepülni – írja a szerző Szederkényiről –, amerre a sorsa, a nálánál sokkal nagyobb erő végül elröpítette.” Ebben, mint Bertók hozzáteszi, valóban egy élet minden keserve – és igen: minden tragédiája – benne van.

Nem melleleg: Bertókot is megérintette a lehetőség, hogy az irodalom hivatalos emberévé avanzsálhat. S aligha érdemtelenül bízták volna meg lapkészítési feladattal, hisz remekül szerkeszt. A *Hazulról haza* alkalmi írások gyűjteménye, a legújabb és a legrégebb esszé között évtizednyi a korkülönbség. A könyvtestben mégis mindegyik a helyén áll. Hogy a szerző imitt-amott ismétél? Az ismétlés a ritmus velejárója. Hogy élete bizonyos fordulót – például ötvenes évekbéli börtönjárását – több ízben is szóba hozza? Ugyan csoda-e a dráma emlékének megújítása attól, akire hűszévesen, egy verse miatt az ÁVH rácsukta a pinceaajtót?!

Az adatteli és részletgazdag (fényképek garmadjával illusztrált) könyv záradéka, a *Körberajzolni a kanál vizet?* szükségese összefoglaló: az életrajzi és szellemi időűt mozzanatainak tüzetes megvilágítását követően ez a nyelvileg és tartalmilag egyaránt magas fokon megvalósított esszé áom az egésztől. Itt a szerző azzal a hittel néz vissza és előre, amely egy-egy ha-

tékony pillanatra képes felfüggeszteni az emberi életben lappangó-kegyetlenkedő töredékességet. A tevékenység, a működés az, amely megsokszorozza az efféle pillanatokot; a hitet, hogy valami mégis egész bennünk. Vagy egészen olyan. Egy gesztus, egy mondat, egy érzés, egy emlék. Vagy egy könyv, mondjuk a *Hazulról haza*: mert az csakugyan egészen egyszerű.

(*Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2005*)
Kelemen Lajos

Hallatszik-e a csönd?

(Szélgjegyzetek Turczai István válogatott verseihez)

1.

A líra meghal, írta Babits Mihály idestova nyolcvan évvel ezelőtt. A drámai tömondat mintája talán Nietzsche nem kevésbé drámai tömondata lehetett: *Az Isten halott*. Hiszen a költőnek is a transzcendentális Semmivel kell szembesülnie, ha létének egyetlen értelme, énjének teremője és küldetésének megbízója, a költészet nincs többé. És persze kihallhatjuk belőle a Babitstól példaképként tisztelt Arany János idevágó kijelentését is: *Letészem a lantot*.

A kettő össze is kapcsolható, akár magyarázó, akár következtető mellérendelésben: *A líra meghal, tehát letészem a lantot*, illetve: *Letészem a lantot, mert a líra meghal*. Összekapcsolásuk már csak azért is lehetséges, mert mindkét mondat jelen idejű. Arany mondhatta volna, hogy *letettem a lantot*, s Babits is, hogy *a líra meghalt*. Ez állna közelebb Nietzsche befejezettségét, az „elvégeztetett” könyörtelenségét sugalló állításhoz. Két költőnk azonban nem állapotról szól, hanem folyamatról. Melynek vége kiszámítható, mint a tragédiákat lezáró katasztrófa, de a történetben szereplő tragikus hős ezt csak jelenként élheti át. A *meghal* ígét önmagára vonatkoztatva senki sem használhatja múlt időben.

Mi indokolja ezt a szigorú ítéletet? Babits az avantgárdot hibáztatja költeményében (*Régen elzengtek Sappho napjai*): „Nagyon is merész / kezekkel téptük a kényes leány / hegedű-testét”, szólaltatja meg a formák széttröszölésének, a nyelv poétikus lehetőségeit megtagadó modernségnek a büntudatát.

A Babits-költemény – bizonyára nem egyedül, hanem a korszak más hasonló nyilatkozataival együtt – a költészet válaszútra érkezését jelzi. Babits – nemzedéktársaival és tanítványaival, követőivel együtt – a hagyományban gyökerező újklasszicizmust

választotta, az avantgárd folytatói pedig a későmodernség, illetve a posztmodernitás irányába tértek.

Kérdés, hogy melyik volt a helyesebb döntés. Vagy – mert poétikai döntések helyességét mindig csak az utókor elfogult ítélete igazolja – melyik volt a járhatóbb út?

Ebben a szövegösszefüggésben értelmezhető Turczai István válogatott verseinek kötetcíme: *Hívásra szól a csönd*. A címadó vers halottsírátó; címe, mely a költemény ismétlődő sora is, a halálban elnémult költő „csöndjére” vonatkozik, kötetcímként azonban általánosabb értelmet (is) nyer. A *költészet* „csöndjére” utal, némaságára, elnémulására, sőt elnémítására. „a csend páncélingébe öltözve ekképp védett lettem / a szavak mint az ostyá számban meghitt semmivé / olvadnak”, olvashatjuk a *Jövő a múltban: jelen* című költeményben. Másutt: „és elvegyétek tőlem / amit még el lehet / a legfőbb bűnjelet: / satuba szorított / parázsló nyelvemet” (*Automatikus vers a szorongásról*); „az én számban is fokozatosan / szétmorzsolódnak az idő tagmondatai” (*Találkozás egy amnéziás tetemmel*); „most titkaim tudója: megvagyok, / köszönöm, magamba dőlve hallgatok” (*Bőrdal*); „arcod: egy marék hamuba oltott szürke csend / mennyi megíratlan vers bujkál a szemeidben” (*Czeslaw*); „szívében csend horgonyoz” (*Alázatosan elázott hajó a válaszüton*); „csomósodik a csend, / szorít a torok – /.../ hallgatásüledék hull alá” (*Lévféle barátainhoz*); a költő „egy citromfának dől / görnyedt csend” (*Homérosz*). A költő, akinek szerepe és kötelessége a szólás, újra meg újra a hallgatás szerepében és kénytelenségében találja magát. Nem önként, nem a nyelv elégtelenségének felismeréséből következően, hanem valami ismeretlen végzet, külső hatalom kényszerének engedve – lásd a „satuba szorított nyelv” metaforáját. A szerep és a kötelesség elvesztése/elhanyagolása büntudatot szül: „a vers gyaroltságánál csak saját gyaroltságunk / nagyobb (amiről, te, olvasó, mégis úgy értesülsz, / hogy a verset elolvasod)”. Íme a *Letészem a lantot* paradoxonának legújabb kori változata: azt, hogy nem lehet verset írni, csak versben lehet elmondani. E paradoxon mélyén ott (lehet) a hit a vers feltámadásában („civilizált hordalékaitól megszabadítva /.../ folyik tovább és megtisztul a nyelv”), de a kesernyés rezignáció is („természetes bomlástermék a vers”; „mi a vers halála egy porcorongsérvhez képest?”).

Néhány idézet lehet önkényesen és ötletszerűen kiragadott – sőt biztosan az – egy költő jó negyedszázados terméséből. De az olvasó figyelmét az irányítja rájuk, hogy a *csönd* (vagy *csend*) metaforikus „mellékszerepben” is gyakran előfordul a kötet verseiben, mintegy a lírikus „tudatalat-

ti” elszólásaként: „konok vallomással felérő / csend” (*Születésnap az M7-esen*); „a kikötőkben kibiztosított csend” (*Hétköznapok*); „ökölbe szorított csend” (*Anyám én és a nap*); „ezüstös csendfeszületről csörgedező / friss hajnali zokogás” (*Szárnyasoltár*); „a törékeny csendben képzeletben / összeérnek kisujjaink” (*A Vers születése*); „tekintetem alján rebarbara illatú a csend” (*Ima helyett*); „a fehériszap-csönd / legyezőszerűen terjedt / szerteszt”, „ásványi csönd” (*Venus Vulgivaga*); „szükkölők / a lélegzetteddel kitömött csendben” (*Egy újabb történet vége*); „belemerülve a foncsorozott, síkos csöndbe” (*Egy másik magányos este*); „még bujkál a csend bőre alatt pár csupasz vonatkozás” (*Hegel*); „pökcsönd” (*Falikus csönd*); „csontmedréből kiforgatott csend”, „a lélek hajnali csöndjében fogat mosni”, „egyre konokabb a csend” (*Amerikai akció*); „mozdulataimat pásztázza a csend” (*Máté evangéliuma*); „halandók hajléka / a csöndkagylóba zárt tekintet” (*A Zöld Rabbi*); „az éjszaka maratonni csendjébe borulva / érzéseim benned lassan elmerülnek”, „elszoktam a csendtől / és lélekvesztőben rohan velem a világ” (*Téltetővirág*); „maradsz hát konok tömb, csend lakója” (*Sem por, sem parázna*); „rendet sejtet a mozgás / erőt az átmeneti csend”, „a csönd egy hely az oroszlan szemében”, „a készenlét párzik a csönddel” (*Egy videovers elemei*); „ércpézt a nyelv alá, jöjjön a csend-korbács” (*Basszus&basszus*); „időszaki csend-tárlat” (*Ereklyék; a csönd mélysége*); „a csend új végtagokat növeszt”, „végleges csönd nincs” (*Csokonai Vitéz Műhely*); „egyre mélyebb csend egyre aluszékonyabb / koraesti hallgatás” (*Zsebemben költők turkálnak*); „beissza szemem a fehér csöndet” (*Búcsú Budapesttől*); „moha-csönd / telepszik gyűrött homlokomra” (*Álomfejtés*); „hosszú csöndversek jöttek” (*Dávid*); „monumentálisra tervezett csend” (*Szonáták és közjátékok preparált zongorára*); „mostantól / kovásztalan csend”, „olyan a csend, akár egy feszülő kötél” (*Egy év*); „az első vers csendből vétett”, „láthatatlan madarak mintázzák freskót a csönd falán” (*Most már mindig így*); „csermelycsönd / végtelen belső zubogás” (*Videre*).

2.

Ez a „csönd-jegyzék”, bár böngésző-visszalapozó olvasás terméke, bizonyára hiányos, és valószínűleg nemcsak e válogatott kötetből lenne kiegészíthető, hanem (jóval bőségesebben) a költő eddig megírt „összes verseiből”. De a *csönd/csend* szó előfordulása nemcsak statisztikai (és alkotás-mélylélektani) érdekessége a kötetnek; a költő „kedvenc szavát” követ-

ve a versekben, egyik „kedvenc” stilémájára is ráérezhetünk. Az elvont főnévhez ugyanis az esetek többségében (az *álszinesztézia* „lírai logikáját” követve) tárgyiasan konkrét szó/szavak társul(nak), eké-
ként keltve metaforikus hatást. Az így teremtett kontextus megvonja a *csendhez* társítható képzetek körét, versenként egyedi jelentés-többletet adva a szónak. A „kibiztosított csend”-et nyilván csak a fegyver dördülése törheti meg, ez tehát a félelem csendje, és a társítások zöme ilyen negatív érték-jelentést kölcsönöz a szónak. Ritka – és szinte kizárólag a szerelem (vagy a szexualitás) vallomásaiban fordul elő –, hogy a társítások „jó”, azaz pozitív érték-irányba terelik az olvasó képzeletét, olyan fogalmakkal kapcsolva össze a csendet, mint *rend* és *erő*. És létrehozható a mindkét irányú társításokkal a szó jelentését mintegy lebegtető kontextus; a (csend, mint) „feszülő kötélt” idézheti a megtartó biztonságot (az alpinista kötele), a költészet kockázatát és diadalát (a kötéltáncos kötele), de a kivégzés borzalmát is (akasztott ember kötele).

Van e versekben még egy visszatérő szó, s ez a *magány*. Nem is előfordulásának gyakorisága jellemző, hanem hogy – ugyancsak elvont főnév lévén – a szövegekben ugyanúgy „viselkedik”, mint a *csönd*, azaz álszinesztéziás kapcsolatokba lép konkrétumokkal. Főképp szóösszetételekben: „kagylómagány”, „spongyamagány”, „kajakmagány”. Ez a „viselkedésbeli” rokonosság a két szó szinonimitására figyelmeztet, s valóban: együtt egy létállapot megnevezői lesznek. A *csönd* a kommunikáció magánya (nincs kihez szólni, s nincs, aki hozzám szóljon), a *magány* pedig a létezés csöndje, melyben „nincs semmi”, tehát csak „a Semmi van”, a (vissz)hangtalan. E két szóval – és természetesen versbeli vonzataikkal – tulajdonképpen le- és körülírható Turzsi István költészetének lét-érzékelése.

Ez a létérzékelés alapvetően a *hiányok* érzékelése. („HIÁNNYAL TELJES VILÁG – így, csupa nagybetűvel olvasható *Egy videovers elemei* cím alatt.) Mint láttuk, a költő (és a költészet) „csöndje” kényszerűség, vagyis a szabadság hiánya. „kezemen gúzs / szentimentális korszakomból megmaradt jelek / Azt mondják nem vagyok szabad” (*Egyetlen testamentum*). A szabadsághiány kiszolgáltatottság, ezért a versbeli közérzet állandó eleme a fenyegetettség érzése, „a hétköznapokhoz dörgölőző félelem”. Másutt: „nedves rettegés formázza az öröklét törékeny vonzatait”; „testek üres odvaiban megbúvó félelem / megadatik a mindennapi reszketés”. A hasonlatok, a metaforák ezt a közérzetet lojlik lát-
szólag köznapi, „semleges” élethelyzetekbe: „a tévét megint lekapcsolom /

talpamban éber éjszakák acélszilánkja / elalvás előtt szívemre szögesdrót feszül / így megy ez már jóideje.” A hiányok listája, a költőt – és vele és általa „négy milliárd embert” – érintő veszteségek versekből összeállítható jegyzéke hosszú lehetne, de azt hiszem, e jegyzék valamennyi tétele visszavezethető a költő(k) szerepvesztésére. Mint azt a „négy milliárdra” történő utalás is sejteti, költőnk a vers értelmét (létjogát? szabadságát?) abban látja (vagy keresi), hogy valakikhez szól és valakikért, vagy talán mindenkihez és mindenkiért. Ezt a hagyományosnak, sőt ősinek mondható szerephagyományt réges-régen kikezdte a kétely, s mint idézett példáink talán szemléltették, a költői szövegekbe (mindig) beépülő önidentifikáció éppen e kétely maradéktalan átélésében és világmagyarázattá tételében teljesedik ki. A veszteségek ama bizonyos hosszú jegyzéke, benne a szerep- és identitásvesztéssel, minden emberrel közös; ez a *negatív élményközösség* lehet a vers hullámhossza, melyen hallatszik, áttörve „a csend falát”. Sohasem a prófétikus megszólalás formájában, a költő versbe fogja s felmutatja hiányait, veszteségeit, létének csendjét és a nyelv magányát, így adva esélyt az olvasónak, hogy a versek alanyában önmagára ismerjen.

Ez a „befelé fordulás” persze majdnem lehetetlenné teszi a visszajelzést, a kommunikáció tehát változatlanul csonka marad. A kötet talán legszebb prózaverse, a *Platón úr vacsorája* példázza ezt: a költemény „hőse” hét éve halott barátjával folytat békés, poharazgató esteli beszélgetést, mely – a helyzetből következően – csak párbeszédnek álcázott monológ lehet. (Csak megjegyzem, hogy Turzsi István igazán bensőséges és vallomásos, szerepkételeyen felülemelkedő költeményei *halott* költőtársakhoz szólnak, és ezt a posztumusz párbeszédet folytatják Janus Pannoniusra, Csokonaira, Dsidára és Radnótira (és nyilván még másokra is) visszarévődő parafrázisai és intertextusai.) Ami a barátjával „vacsorázó” Platónt körülveszi, az a *csend* és a *magány*, ez azonban nem akadályozza meg abban, hogy aforisztikusan fogalmazott bölcsességeit megossza – kivel? A halottal? A képzelt párbeszédet egyszer majd megismerő és megértő többi emberrel? Erre persze nincs válasz, „de minek is, belátni a beláthatatlant, érezni az érzelhetetlent, nem a halandók dolga.” Övek a felismerés, hogy „a lassú pusztulás magasabb rendű gyönyör”.

3.

A kötetben kétszer is találkozunk – mondhatni, jelmondattá választva – a Vas István-idézettel: „Itt győzni fog minden enyészeten / A Szépség.” Turzsi István költészet – kis túlzással szólva – az enyészet lírája, vagy pon-

tosabban: a (metaforikusan felfogott) enyészet, vagyis az értékvesztés, a mindent devalváló világfolyamatok tudomásul vételének lírája. Hol keressük benne az enyészeten győztes szépséget?

A *Platón úr vacsoráját* már kiemeltem, a csendből és magányból harmóniát teremtő (vagy csak kicsikaró?) önértés példajaként, de ilyen „harmónia-teremtő” kompozíció akad még a kötetben. Elsősorban a szerelmes versek között (*Ima helyett, Egy másik magányos este, Teltmetővirág*), de egészében elmondható ez az *Egy év* és a *Most már mindig így* című ciklusról. Persze a *vesztésérzet* fentebb jellemzett futamai ezekből sem hiányoznak; a harmónia forrása az a fegyelem, a megismerésnek az a meditatív méltósága, melyre a lírai Én fölébe tud keredni a lelket ziláló érzéseknek. Meglátva benne és mögötte az intellektuális rendbe szedhető. „A költők és a tudósok /.../ ugyanazt nézik /.../ amit mindenki lát, / s közben észrevesznek valamit, / mit addig nem látott meg / senki sem.”

Az igazi „győztes” szépség azonban, mely Turzsi István költő voltára leginkább jellemző, a részletek nyelvi szépsége. A „szépség” szót persze tágan kell értenünk, hiszen e kötet verseinek tömör szóképeiben, évről-évről társításaiban bőven akad – éppen szépség-hiányával – meghökkentő fordulat, a versekre talán legnagyobb hatást gyakorló avantgárd hagyomány, a szürrealizmus szemléletének megfelelően. Legegyeszerűbb formája ennek a sorozatosság: „az idő repedéseiben lampionok világítanak / torzít a szűrt fényhez illesztett tükör / a szakadékból forró higany száll alá / zuhanó ezüst napkorong / ajkak öleléséről letaszított szavak / a magány csak itt magáért való / a mélyből csalóka minden szilуетt / szmog-harang ül a szemhatáron / a világ mind nehezebben belelegezhető”. Minden sor külön kép, a valószerűtlen társítások megannyi meglepetése, értelmezésre csábítók. Ugyanakkor ez a sorozatosság ellentétben azzal a szépségszemlélettel, mely a részleteket az egésznek rendeli alá; a képek önmagukban hatnak, és egészségre csak esetlegesen állnak össze. Nem következnek egymásból; egy-egy sor akár ki is hagyható (nem mert fölösleges, hanem mert nem következik a többiből s a többi sem belőle; az olvasó ezzel az „esetleges egészsel” kell, hogy kezdjen valamit. Akár át is szerkesztheti, ami nem kritika, hanem a szöveg „magáéva tétele”.

Ennek a szürrealizmusnak másik változata, amikor a képzettársítás (a szürrealista elmélettel dacolva) komponál is, egészet szerkeszt, de ez csak az utolsó, az addig rejtőző kompozíciót lezáró (és ezzel láthatóvá varázsló) képzettársításban derül ki; addig folyik az esetlegesnek érzett sorozatosság. „én / meg sem születtem, / csak egy ké-

jes / gondolat vagyok, / két izzadt tenyerben / préselődő levegő, / visszatartott lélegzet, / nyikorgó vaságy, / szemek vétkes /összevillanása. / Anyagtalan indulat / vagyok, / a kiszemelt tér / kiszemelt pillanatában, / és eddigi életem csak / madár suhanása / egy harmadik emeleti, / nyitva felejtett / ablak előtt –”. A zárókép tökéletes *poézise* (figyeljünk a „harmadik emelet” konkrétségére, mely a „madársuhanást” hozzáköti ehhez az egyetlen ablakhoz, a suhanásnyi létet az egységhez, a „nyitva felejtett” pedig a lét véletlenségére utal) ellentétbe állítva a nemi aktust jelző felsorolással, melynek sorai ritkíthatók is, cserélgethetők is, tökéletes kompozíciót alkot, utólag értelmet adva a nyelvileg esetlegesnek.

Ez a kettősség – a részletek viszonylagos önállósága a szöveg egészéhez képest – különösen a „hosszúversekben” érhető tetten; mintha nem egyvégtében való olvasásra lennének szánva, hanem „olvasgatni” kell őket, részletekkel barátkozva, idézeteket megjegyezve. Nem könnyed mulatság ez, de hát fogadjuk meg búcsúzóul a költő tanácsát: „Ezentúl azoknak írjunk verset, akik pénz, hírnév, ellenség, karcsú elvek és pompás plecsnik, továbbá bélyeg, bugyi és lepkék helyett verseket gyűjtenek.”

(Noran Kiadó, 2004)
Láng Gusztáv

„Tövisek közé zuhant a hajnal”

(Gülch Csaba: Profán zsolttár)

Maga a költő azt vallja, hogy „üzetek ezek a versek”. Természetesen nem vitatom Gülch Csaba önnön igazát, de másfelől szemlélve a verseteket, nehéz stációként merednek az égig, akár a szó keresztényi jelentésében is. Ez utóbbi gondolat felé tereli figyelmünket már az ízlésesen megtervezett borító is a kereszt szimbólumával, és a kötet címválasztása. Különösen szimpatikus megoldás a borítón a költő zárójelbe tett neve, amit a cím alatt hatszor kisebb betűvel szedtek, amely mintegy megbújik a lényeg árnyékában.

Profán zsolttár. Mielőtt a versekkel ismerkedtem volna, eljátszottam a kötet cím „lefordításával”. És valóban, amikor a verseket elolvastam, olyan imák kerültek elő, amit nagyon világi ember írt, de aki nagyon is be van avatva. Önnön világába, az őt körülvevő szerettei világába és a föld és ég közötti létezés transzcendentális világába is. Ezek a versek nemhogy megszentés-telenítik tárgyukat, az izzó emlékeket

– mint amit a profán szó jelent –, hanem Isten magasába emelik.

A kötet 71 versét négy ciklusba rendezte a költő, amelyekben húsz év verseinek válogatásából olvashatunk, 2002-ig bezárólag. De nem említettem még, amitől e kötet mindenképpen rendhagyónak tekinthető. Ugyanis nem önmagában létezik, hanem találok benne egy CD-t, hiszen az utolsó ciklusból tizennyolc verset Dinnyés József daltulajdonos ad elő. Ezek a dallá vált versek Dinnyés sajátos hangzásvilágában és lecsupaszított, sallang nélküli előadásmódjában érdekes átváltozáson mentek keresztül, úgy, hogy a daltulajdonos alázata más érzelmi síkokba emeli a versszöveget. Vers és zene; láthatjuk-hallhatjuk összetartozásukat. Telitalálattal, ahogy Dinnyés József refrénként egy-egy versszakot, máshol egy verssort fölhasznál. Előadásmódjában a többi mellett mindenképp erény az is, hogy mentes mindenféle modorosságtól, és hogy a versszöveg gyönyörűen artikulált.

Gülch Csaba versei a folyamatoságot mutatják, úgy, mintha egy szonettkoszorú egymásból kinövő darabjait olvasnánk. A versszövegetek egyforma meditatív, olykor direktnek tűnő visszafogottabb intenzitás szövi át. A költemények igazi mélységet vetnek a felszínre, amelyekben nincsenek mesterségesen magas hőfokra hevített túlzások, sem érzelmi szélsőségekbe átsapó költői abszurdok. Gülch Csaba talán szélesre nyitott lelki- és költői alkataból adódóan önértelmezését általában közvetett módon rejti a sorok mögé, tehát önmagát máson keresztül – lehet egy szín, egy „Isten mosolyától szép hajnal”, egy „szétszakadt gyöngy-sor” – határozza meg. A második, „Az éjszaka bőrtöne” ciklusban egyértelmű az aposztrófált személyek általi önmeghatározás, azon túl, hogy a költő és a megidézett személy sokszínű szeretetkapcsolatába is betekintést kapunk.

A Van Gogh-ciklus tizenegy verse számomra a következő, Van Gogh levele Theo-nak című versből vett sorokkal foglalható össze: „Bár a teremtés pillanatát már nem / élhetjük át, helyette a Kert néhány / fája lehet még miénk.” Az éden elvesztésének tudata, s benne elkövetett bűneink, a halál, a büntetés, az ember titkokkal teli létezése ott dobban a versmélyeken. Végkifejletük nagy számban mégis a kiharcolt reményt vetítik elénk. Ugyanis „a Kert néhány fája lehet még a miénk”. És ez a hitvallás az ember túlélésének, s még több, önnön megélésének a lehetőségére.

A Profán zsolttár ciklusba rendezett verseket elolvastva úgy éreztem, mintha apró balladák lennének egymás mellé fölfűzve, s amelynek mindegyik darabja része lenne egy nagyobb egésznek. Ez a legfegyelmeltebb ciklus, a klasszikus négysoros versszakokkal, a következetesen félrimes képlettel.

A Sirálynak ajánlott versek első darabja mindenképp eltér a többitől. A nyolc szótagszámú – nem ősi nyolcas – verssorok játékos, üde vidámsága, legálábbis zeneileg, ellenpontja a további verseknek, tartalmát tekintve azonban benne rejtőzik egy szerelem végkifejlete: „Az átvértzett fátylak árnyékában / talán felépül a holnapunk.” A versek zeneisége, színes festőisége e ciklusban a legkiemelkedőbb. Tobzódnak a színek; a zöld, az aranylól, a ködszürke, a barna, de a legtöbbször a kék festi meg a lélek tájait. „Kék éjszaka”, „kéklő lélek”, „kéklő alkonyat”. Gülch Csaba költészetére jellemző a szimbólumrendszere, a szókincse. Csak ebben az utolsó versciklusban a hajnal szó tizenkétszer fordul elő, s ha a harmat és a virradat szavakat szinonimaként értelmezzük, tizenkilencszer említi.

Verszeiben többször jelenik meg a kettévágott tér; az „itt”, „amely a természetes emberi létezés fájdalmas tere, és megjelenik az „odaát”, vagy a „túlso part”, ami a vágyottal azonosítható. Talán a tisztasággal, a bölcsességgel, talán az öröklettel és időtlenséggel. Ahol a jóság, szépség és örökké tartó szerelem evidencia. „Te ott, én már itt szenvedem az időt”, „Itt vagyok, talán te végleg ott maradsz”, vagy „Te ott, én már rég itt vagyok”. Ebben a fölkoncolt metaforikus térben mintha megbicsaklott volna a szerelem, mintha az érzelmek keresztútja egyre közelebb érkezne a megfeszítés helyéhez, a közös golgotához. „Egymásra találtunk, bennem csak te vagy / az örök remény fénylő mosolya. / Átvérzi szememet egy furcsa emlék: / édes golgotánk ne feledd soha!”

E ciklusban kapott helyet A vérző lilium című vers, amelyben Dely Márinak állít emléket. Ugyanis Gülch Csaba egy 2003-ban megjelent kötetben monodrámában dolgozta föl azt a történetet, amelyet ugyanezen könyvben Lanczendorfer Zsuzsanna kismonográfiában kutatott föl a vízbe taszított, szerencsétlen sorsú Dely Máriáról. Ahogyan a monodráma záróakkordjaként, úgy a Profán zsolttár mintegy utolsó nagy gyónásaként helyezte el a költő az Előtted állok című verset, amely psalmus valóban hitvallás. Az emberi esendőség, a szerelem, a Teremtő, a hit megvallása. „Előtted állok Uram, Istenem, / kezedből születik az ítélet, / ahogy egykor azon a hajnalon, / oldozd fel engem, remegve kérlek.”

(Győr, 2005)
Glaser Péter

Beszélgések – (a)miről érdemes

(Takáts József: Talált tárgy)

Az Alexandra Kiadó Szignatúra Könyvek sorozatában jelent meg Takáts József szerkesztésében a *Talált tárgy*, Beszélgések alcímmel, mely a 20. század második felének művészeti jelenségeire reflektál.

Az interjúkötet egyes darabjait a Magyar Rádió több sorozatából válogatták össze. Így a Kunszt Györggyel, Bényei Tamással, Földényi F. Lászlóval készült interjú eredetileg a címadó *Talált tárgy* sorozatban hangoztak el; a Szilasi Lászlóval, Szegedy-Maszák Mihállyal és Réz Pállal folytatott beszélgetések az *Irodalmi kánonok* című sorozathoz, az Esterházy Péterrel folytatott eszmecsere *A kultúra kultuszai* című sorozathoz készült; a Balassa Péterrel, Keserü Katalinnal és Wilhelm Andrással felvett beszélgetések pedig *A nyolcvanas évek magyar művészete* című sorozat darabjai.

A fent jelzett időtérre adja tehát az írások egyik keretét. A másik abban a szerkesztői törekvésben lelhető fel, hogy a magyar művészet utóbbi évtizedeinek fejleményeiről, a tudományos gondolkodás néhány alapvető kérdéséről tájékoztatást kapjon az olvasó. Igen, az olvasó, hiszen ezúttal nem a szűkebb és szélesebb szakma számára készült a könyv, hanem a laikus olvasókkal, a művészet iránt érdeklődőkkel kívánja megismertetni e folyamatokat. Mindehhez természetesen meg kellett szerkeszteni az interjúkat; ezért Takáts József minden interjúalanyt lehetőséget adott, hogy az eredeti változatot írásos formába szerkessze. Az írások együtt sem veszítettek elevegenségükből. Itt jegyzendő meg, hogy Takáts József valamennyi beszélgetésre kiválóan felkészült; alapos és gondos aprólékosággal mélyedt el az aktuálisan soron következő témában, s ez a beszélgetéseken is érezhető.

Tematikailag a kötet három részre tagolódik. Az első részben az interjúalanyok a posztmodern művészet és gondolkodás néhány alapkérdését járják körül; a második részben a kánonok és az irodalmi kultuszok alakulásáról, a harmadik részben pedig a múlt század nyolcvanas éveinek festészetéről és zenéjéről olvashatunk.

Az első interjúban *Kunszt György* a modern építészet végpontjától indulva részletesen mutatja be a posztmodern építészet jellemző vonásait. Nem pusztán tárgyyszerű felsorolással találkozhatunk itt, hanem a tágabb szociológiai és környezetológiai okok boncolgatásával is. Lényeges, hogy a beszélgetésbe beleszövdnek a poszt-

modernizmus elméleti alapfogalmai, mégpedig úgy, hogy befogadásukhoz nem szükséges különösebb előzetes tudás. Egyszerűen fogalmazva, Kunszt tökéletesen érthető, letisztult nyelven beszél, magyarázatai szinte észrevétlenek maradnak, kommentárként dekódolódnak. Az interjú széles kitekintést tesz a posztmodern építészeti felfogásokra, hiszen az amerikai posztmodernről kezdve figyelemmel kíséri az európai fejleményeket éppúgy, mint a távol-keleti folyamatokat, s ezek kölcsönhatását.

Bényei Tamás a posztmodern irodalom, pontosabban a posztmodern próza és a posztmodern irodalomkritika fejleményeit tárja elénk. Olyan irányzatokról olvashatunk itt, amelyek az utóbbi időben váltak (és válnak) egyre divatosabbá, akár az olvasási szokásokat, akár a kritikai súlypontok átrendeződését vesszük figyelembe. Bényei beszámol a marxizmus újraéledéséről, valamint a feminista irodalomkritika térhódításáról és – nem mellékesen – intézményesüléséről a nyugat-európai és észak-amerikai egyetemeken. A posztkoloniális (Európán kívüli) irodalomkritika értelmezési dilemmáival szintén részletesen foglalkozik. Nem csoda, hiszen a világirodalom (újra)olvasási lehetőségei teremtődtek meg az új szemléletmódok, irodalomelméleti irányzatok megjelenésével. Az olvasási problémák mindhárom esetben meghatározóak, hiszen az egyes felfogások az olvasási stratégiákat alapjaiban határozzák meg.

Földényi F. László a posztmodern filozófia aktuális kérdéseit veszi górcső alá. A felvilágosodásból kiindulva nyomon követhetjük azt, hogy hogyan épültek be (és hasonultak el; területenként, népenként) a felvilágosodás alapvető gondolatai, és hogyan éltek tovább a baloldali politikai gondolkodásban. Ezután Európa esélyeit latolgatja a 20. század tükrében: az előbb jó fél évszázadon át bipolaritásban élő és megosztott, napjainkban újra egységesülmi létező Európa esélyeit, s ezen belül értekez a szabadságról, az ember (egyén) személyes szabadságáról, valamint ennek lehetőségeiről és alternatíváiról. Földényi az értékváltság folyamatát is rekonstruálja, a 19. századi evidenciaváltságtól egészen napjainkig. Az egyik problémát abban látja, hogy a második világháború után megszűnt a múltjával együtt élni akaró, hagyományaihoz, tradícióihoz kötődni képes társadalom (Nyugat- és Kelet-Európában, Észak-Amerikában), s ezzel kialakult a folyamatos, örökké tartó jelen. Azt pedig, hogy ez (ti. az állandó jelenidejűség) az értékek válságát jelenti, bizonygatni sem kell.

A másik, értékváltsághoz vezető tényezőt Földényi az istenek halálában (Hegel, Nietzsche), a mítoszok megszűnésében látja, ami azért okoz értékváltságot, mert az értékek fenntar-

tásának (istenek) eszközei nem állnak már rendelkezésre, a közös sorstudat felbomlott, és az értékeket már nem lehet meghatározni. Ez azért érintette végzetesen az európai kultúrát, mert az a mértéknek kötelezte el magát.

Nádas Péter is az európai kultúra válságáról beszél. Szerinte ez a kultúra épp azáltal került (és van) válságban, hogy nem létezik. Esszéiben Nádas több nézőpontból is kifejti ezt – a jelen keretek között az európaiság szabadságesszményeiről (szabadság, egyenlőség, testvériség) traumáiról, 1956-ról, 1968-ról és 1989-ről beszél. A Nádas által említett első két kudarc még magyarázható. Az író elképzelése és érvelése akkor válik teljessé, amikor a harmadik időpontot veszi tüzetesebben szemügyre. Ekkor ugyanis (1989-ben) semmilyen kényszerítő tényező nem gátolta az említett eszmények megvalósulását.

A könyv második nagy tematikus egységében a kánonok képződéséről, alakulástörténetéről, a kánont befolyásoló tényezőkről olvashatunk. *Szilasi László* a Jókai-kánonról értekezve bemutatja, hogy a kánonképződés mennyire összetett folyamat. A kánonok kialakulását, fennmaradását rengeteg esetleges tényező befolyásolja, az életmű terjedelmétől kezdve a tudatos önmenedzselésen (többek közt Jókai rendkívüli önigénnyel írott önéletrajzára kell itt gondolnunk), a korabeli kritikán és olvasási szokásokon át egészen addig, hogy az irodalompolitika mesterségesen avatkozik be az irodalmi folyamatokba. Az interjú második felében a régi magyar irodalomra, illetve az irodalomtörténet-írásra helyeződik a beszélgetés súlypontja. A régi magyar irodalomban ugyanis a szövegek keletkezése óta több elmozdulás tapasztalható. A Balassitól (és Janus Pannoniustól) induló hagyományos magyar nyelvű irodalmi kánon át- és átrendeződhet; akár a Balassi-életmű újraolvasási esélyeit említjük, akár azt, hogy bár Zrínyi eposza (a *Szigeti veszedelem*) révén vált irodalomtörténetileg érdekessé, a kritika az életmű más részeire is felfigyelhet.

Szegedy-Maszák Mihály a Nyugat-jelenséggel foglalkozik, illetőleg az ehhez kapcsolódó kanonizációs tüneteket értelmezi. Mindezt tágabb, európai kontextusban is elhelyezi. Felhívja a figyelmet arra, hogy a kánonok alakulásának szempontjai népenként, de inkább térségenként eltérők lehetnek. *Réz Pál* személyes élményektől áthatott írásában az 1945 utáni magyar irodalmi kánon(ok) alakulását elemzi. Kánon és hatalom elválaszthatatlanságára hívja fel a figyelmet, valamint arra, hogy a hivatalos kánon mellett mindig létezik ellenkánon. Ezenkívül említést tesz a kánon időbeli vetületéről; a közelmúltban, az elmúlt egy-két évtizedben meghalt írók, költők (Németh László, Jékely Zoltán, Déry

Tibor) még nem emelődtek be – újra – a kánonba.

Esterházy Péter Ottlikhoz fűződő viszonyáról vall, illetőleg az Ottlik körül kialakult kultuszjelenségekre reflektál. A kultuszról természetesen általánosságban is kifejti véleményét: „A kultusznak – az irodalom felől nézve – az a veszélye, hogy nem olvasót nevel, hanem hívőket. Azt gondolom, az a jó, ha az írónak olvasója van.”

A könyv harmadik részében a 20. század nyolcvanas éveit kerülnék főszerepbe.

Balassa Péter írásában a korszakhatárokat igyekszik tisztázni, s megállapítható: az egyes művészeti ágak esetében a nyolcvanas évek kifejezés más és más (utólagosan kijelölt) kezdőpontot takar. Átfogó képet ad a nyolcvanas évek fejlődési tendenciáiról, akár a filmművészet felől közelít, akár a színházi élet vagy az irodalom változásait vizsgálja.

Keserü Katalin a nyolcvanas évek festészetét mutatja be igényesen, átfogóan, ugyanakkor az egyes életműveket külön is vizsgálva. Az interjú e két paraméter mentén szerveződik. Keserü kétségbe vonja a nyolcvanas évek szigorúbban vett behatárolhatóságát; nem évtizedként tekint a nyolcvanas évekre, hanem az új képviség megjelenését, az új szeszibilitás jelenségének feltűnését és ennek megvalósulásait járja körül.

Wilhelm András a kötet záró interjújában a nyolcvanas évek zenéjével foglalkozik. Az Új Zenei Stúdió működését mutatja be, kiemelve a legfontosabb komolyzenei törekvéseket, köztük Kurtág György zeneszerzői és zenepedagógiai munkásságát, amely meghatározta az időkorszakot.

A *Talált tárgy* nagyon fontos és jó könyv. Felmutatja és értékeli az elmúlt évtizedek művészeti folyamatait. Sokrétű, gazdag gyűjtemény, amelyből egyaránt tájékozódhat a szakma és az egyszerű olvasó. Kulturális érdeklődésünket, fantáziánkat megmozdít(hat)ja, s a kötet ezzel éri el célját; az embert a művészet felé orientálja; s nem riasztólag, de nagyon barátságos invitálásnak engedelmességet kezdését veszi: a beszélgetés.

(Alexandra Kiadó, Pécs, 2004)
Sütő Csaba András

Portrék és gyorsfényképek

(Baán Tibor: Szerepválaszok)

Ellentmondásos véleményeket olvashatunk napjainkban a kortárs könyvkritika helyzetéről és nivójáról. Az irodalmi lapok általában szűk teret biztosítanak csak a műfajnak, a könyvkiadás

pedig szinte teljesen érdektelennek mutatkozik iránta. A szakma ugyanakkor eléggé népes mezőnyt mondhat magáénak, melybe örvedetesen sokan kérnek bebocsátást a kiváló elméleti felkészültséggel rendelkező és próbatételt kereső fiatalok, az előttük járó nemzedékek pedig szép számmal vonultatnak fel nagy neveket, tekintélyes értekezői életműveket. Bárcsak meglebbe azonban ez a fajta kiegyensúlyozottsága a kritikának olyan értelemben is, hogy a befogadhatóság és az orientáció terén egyaránt nyitottnak és legalább annyira olvasóközpontnak is mondhatnánk, illetve engedne valamelyest a kampányszerűségből, a klikkesedségből!

Írásom egy olyan kritikakötet bemutatására vállalkozik, mely a műfaj művelésében kétségkívül „jószoigálati” küldetést teljesít, s miközben a szakma komolyan vételét illetően igyekszik nem tenni engedményeket, jó esélye van arra is, hogy az „avatatlankokat” közelebb hozza az olvasáshoz, az értő befogadáshoz, érdeklődő figyelmüket megtartsa, erősítse. Erényeit elismerendő minősülhetett tehát az *Év könyvének* a 2004-es termés kuratóriumi szemlézésekor, amelynek értékét az is növeli, hogy olyan konkurrenst előzött meg, amely aztán elnyerte a Szépirodalmi Társasága díját az esszékritika kategóriában (l.: *Angyalosi Gergely: Romtalanítás*).

Baán Tibor művészi egyéniségét, irodalomhoz való kötődését megismereni az utóbbi években mind gyakrabban nyílik alkalma az érdeklődőknek. Költőként 1995-ben, majd ötvenévesen publikálta első kötetét (*Madárház*), melyet azóta már négy újabb is követett (*Alvilági anizs*, *Az egység álma*, *Szentély*, *Lombhullató idő*), esztendeje pedig kollázsokból nyílt kiállítása is szemléltette több évtizedes alkotókedvének eredményeit (a *Szerepválaszok* borítóját szintén saját kollázsa díszíti). Némileg megkésettnek mondható beérkezését segít tágabb perspektívából szemlélni e kritikagyűjtemény is, mely már a 80-as évek végétől kezdve tanúsítja a szerző jelenlétét az irodalmi életben.

Annak ellenére, hogy a kötetet az említett elismerés a kritikakategóriában érte, a benne található értekezések műfaji megoszlása mégis differenciáltabb. A könyv alcíme (*Esszék és tanulmányok*) maga is utal erre, s az írásoknak több mint a fele valóban a könyvkritikánál-recenzióknál nagyobb léptékű vállalkozás: találunk itt motivikus kapcsolatrendszerrel vizsgáló életmű-elemzéseket csakúgy, mint a pályaképi áttekintés igényével készült alkotói portrékat. Míg az utóbbi csoportba elsősorban a gyűjteményes szerzői kötetek bemutatásához kapcsolt, átfogó, kitekintésekben gazdag tanulmányok sorolhatók (l. a Csorba Győző, Csokits János, Baka István, Döbrentei Kornél, Nagy Gáspár,

Kemsei István munkásságáról szóló szövegeket – a Gutai Magdáról és Villányi Lászlóról írott ismertetőket viszont inkább rövid vázlatnak nevezném), addig a független kutatómunka eredményeit a Jánosi István pályakezdéséről, a Rába György-féle létbölcselet, emlékezet és képviság kapcsolatrendszeréről, a Fodor András tárgyiaságáról, az Orbán Ottó iróniájáról, a Takács Zsuzsa sajátos emóciókezeléséről, illetve a Ferencz Győző-versek személyes személytelenségéről, nyelvi-poétikai karakteréről készült tematikus elemzések szemléltetik.

A válogatásban található írások egyetlen kivétellel élő (legalábbis a folyóiratközlelőkor még élő) lírikusokról, kortárs költészetünk jeleiről beszélnek. A kötetnyitó darab nemcsak ebben a vonatkozásban tér el a többitől, hanem azért is, mert Pilinszky János és Toldalagi Pál műveinek világszemléleti és ábrázolásmódbeli párhuzamait (olykor ellentétpárhuzamait) szemrevételezve a komparatív vizsgálódás aktuális irányultsága más jellegű komplexitást mutat fel, illetve itt az is megkülönböztető jegy, hogy a könyv e legerjedelmesebb írása hangvételt tekintve is a legközelebb áll az esszéműfaj klasszikus modelljéhez.

Baán Tibor értekezői mentalitását, kritikusi közelítésmódját elsősorban az teszi jellegettesé, hogy – maga is lírikus lévén – a személyiségre hangoltság, illetve műközelibb gondolat- és érzelmentüközés jellemzi. Habár válogatásában csak egy alkalommal, Jánosi István esetében találunk utalást elemző és elemzett közvetlen kapcsolatára, barátságára, az olvasó számára mégis egyértelműnek tűnik, hogy a kötetbe emelést nem csupán az írások minőségi szelektálása előzte meg, hanem az is közrejátszott, hogy kik azok a szerzők, akiknek alkotói felfogásmódjával a szemléző a leginkább képes azonosulni, beszédmódjukra belső indíttatásból, rokon érzékenységgel figyelni, arra olvasóként is ráhangolódni. Ez a jó értelemben vett elfoglaltság itt egyáltalán nem válik visszatetszővé (bár Hules Béla nyelvgyeszterűsítő „költői játékát” mintha a kelleténél elnézőbben minősítené csupán írásképegyénítő gesztusnak), hanem éppen elismerést érdemlő jele annak, hogy a költő-kritikus a minőséget igyekszik felmutatni, szakmai, poétikai, morális értékrendje és -szemlélete homogen és stabil.

A kötet címe és fejezetcímei (*Értékeink nyomában, Eszmeváltó, Szerepválaszok, Önmeghatározás*) arra utalnak, hogy ezek az értekezések elsősorban arra kíváncsiak, miként képes felmutatni kortárs költészetünk a század- és ezredfordulós válságkorszaknak a személyiségre és a költői szerepvállalásra gyakorolt hatásait. Mindehhez persze

hozzátartozik a modern szereplírai megszólalásmódok, az énelrejtő-énsokszorozó, korok közötti kapcsolatot teremtő, a szerepváltások által a megismerést segítő metódusok aktuális vizsgálata (főként Baka István és Ferencz Győző művei kapcsán) csakúgy, mint a személyiség, önazonosság, karakterörzés filozófiai és morális, illetve ars poetikai vetületeinek, a lírai én pozicionáltságának folyamatos szemrevételezése. (Mivel úgy tűnik, hogy a kötetbe beválogatott, már korábban kész írásokat szerzőnk nem készült profilkiteljesítő, újabb tanulmányokkal kiegészíteni, csak elvileg hiányolhatjuk, hogy említetlen marad például Baka *Sztepan Pehotnij*-ciklusa vagy éppen Kovács András Ferenc „maszkváltogató” lírája.)

A vizsgálati módszertan következetes, az alkotói fejlődésívek lineáris-kronologikus, néhol mozaikszerű szemlélésében csakúgy, mint az előfelvetésekre, részösszefoglalásokra és záró összegzésekre építő szerkesztéstechnika vagy a motivikus-tematikusszelekczióra alapozott leltározó-kiemelő tárgyalásmód.

Szerzőnk olyan esztétikai, bölcséleti viszonyítórendszert alkalmaz, melynek támpontjai (Seneca, Ortega, Kierkegaard, Bergson, Jung, Bibler, Babits, Hamvas, Márai, Sütő) hiteles hivatkozási alapul szolgálnak, csakúgy, mint a vizsgáltaknak a konkrét tekintések általi, többszörös tükörben való láttatását segítő, emellett a saját koncepcióit is alátámasztó utalások, idézések. Utóbbiakból kitűnik egyfajta nyugatos-újholdas szellemiségű szakmai elkötelezettség, mely Lengyel Balázs, Rónay László, Vas István, Rába György és főként Lator László iránti tisztelettről tanúskodik.

Mivel az írások mindegyike költők, „nagy öregek” és a mai középnemzedék alkotásaival foglalkozik (kivétel a második Baka István-tanulmány, melyben az addig érzékeny líraelemzést némi töréssel váltja fel a fővonalatában inkább tartalomismertetésre hagyatkozó regény- és drámaabemutató), az sem mellékes, hogy az elemző észrevételekben miféle líramodellekhez való viszonyítás körvonalazódik. Szerzőnk nem favorizál kánonokat, beszédmódokat, hanem művek és életművek egyedi értékeit keresi, s a teljesítményt, a hatást független értékrendszerhez viszonyítja, melynek legfontosabb tényezőiként a tradíció és modernség, illetve a személyes és általános érvényűségi szerves egymásra épülést, közérzetrajz és szinkron korrajz hitelességét, olykor a dialektikus jelentéstelítettség feszültségeinek kiaknázhathatóságát ismerjük fel nála. Ideológiáktól mentes közelítésmód ez, bár Fodor András audei ihletettségű objektívizmusáról szólva egy alkalommal az elemző veszélyesen közel kerül

az énközpontú költészet elmarasztalásához, alulértékeléséhez.

A kötetnyitó tanulmányban megmutatkozó érdeklődés nyomán a későbbiekben is alapvetően jelenlévő Pilinszky-orientáltságot vehetünk észre, melynek jelzései a tanulmányok felében nevesítve is megtalálhatók, s nem véletlenül a legnagyobb hangsúlytöbbletekkel éppen Csokits János és Takács Zsuzsa lírájának inspiráltságát vizsgálva. Irányzatoktól és nemzedékektől függetlenül elkerülhetetlennek mutatkozik Baán Tibornál a József Attila-i vonatkoztatás és hatáskimutatás is. Az említettekén kívül a legtöbb hivatkozás Weöres Sándor nevéhez kötődik, sokarcúsága révén sokféle relációban, érdekes ugyanakkor (hiszen a kötet címadasza alapján ébredhetne az olvasóban ilyesfajta várakozás), hogy Weöres lírai-szerepjátékosi, alakváltó géniusza csak ritka és közvetett-érintőleges szempont a kitekintéshez, összevetéshez. Karakterfüggő a viszonyítás a szintén többször említett Adyval (I. Parancs János, Baka István, Döbrentei Kornél és Nagy Gáspár költői moráljának vizsgálata) és Tandorival (I. Takács Zsuzsa, Hules Béla és Ferencz Győző nyelvszemléletének jellemzése) kapcsolatos hivatkozások esetében. Szerzőnk sokat ad a vonatkoztatási rendszer árnyalttá tételére, melynek bizonyítékaként igen sok adatot szerepeltethetett volna egy esetleges névmutatóban. Arra is van figyelme, hogy a vizsgált szerzők egyes alkotói korszakaiban tettenérje a műfordítói munkákából levezethető külső hatásokat (I. a Károlyi Amy – Dickinson, illetve Ferencz Győző – Donne és Berrymen párhuzamok említését).

A Baán-tanulmányok egyik fő erénye a szemléletesség. Ebben jól érzékelhetően közrejátszik, hogy a szerző a szaknyelvnek (beleértve a társtudományokbeli, mindenekelőtt pszichológiai terminológiát is) és a költői nyelvnek egyaránt beavatott alkalmazója. Értelmezései, kommentárjai világosak és koherensek, elemző észrevételei sokszor maguk is képgazdagok, állításait példákkal, idézetekkel bőségesen illusztrálja. Az értekező stílus mindvégig érzékelhető igényességével szemben ugyanakkor meglepőnek minősül egy-egy kevésbé sikerült nyelvi megoldás (pl. nehézség: „szülőfölddél *élt táj*”, figyelmetlenség: „Jóval *ismertebb* (...) *a műfordító ismertsége*”, „Emberi *példát adnak* (...) *emberségből*”, pontatlanság: „*eljut a létezésbe vetett szépség* (...) *érezséhez*”, modorosság: „létezik *pánacea bajainkra*”), s figyelmebb korrekciórával és beszerkesztéssel elkerülhetők lettek volna a két Fodor András-tanulmány önismétlései is.

(*Orpheusz Könyvek*, 2004)
Juhász Attila

A piacképes Márai és a bestsellerlista. Posztumusz reneszánsz

(Tanulmányok Márai Sándor német nyelvű utóéletéhez)
(Szerkesztette Bernáth Árpád és Bombitz Attila)

Különös, már-már groteszk fintora a sorsnak: Márai Sándor hírét-nevét s előbb egy, majd több művét épp az az esemény, a Frankfurti Könyvvásár repítette magasra halála után tíz évvel, 1999-ben, amelyről életében csakis elítélően, fájdalmas megvetéssel nyilatkozott. 1973. november 5-én például így írt Simányi Tibornak: „A frankfurti ismétlődő gyászszertartás mindig újra meggyőz arról, hogy az »irodalom« kezd kétszemélyes vállalkozás lenni: egyfelől az író, másfelől az olvasó keresik egymást, tapogatnak a sötétben. Közül van az üzem. De ennek már semmi köze az irodalomhoz” (*Kedves Tibor! Márai Sándor és Simányi Tibor levelezése 1969–1989*. Helikon Kiadó, Bp., 2003. 56.). Két esztendővel utóbb, 1975. november 10-én sem gondolkodott különbözően: „Egy frankfurti, Schopenhauer (...) Mit szolt volna a könyvvásáron, ahol százezreivel sorakoznak az állványokon a könyvek, melyek már a megjelenés pillanatában halálraítéltek. Ha visszagondolok az elmúlt tíz esztendő szépirodalmi könyvtermésére, erőltetni kell öregek emlékezetem, hogy felidézzelek egy szépirodalmi művet” (*Kedves Tibor!*: 93–94.). S Márai a maga lesújtó ítéletével nem volt egyedül. Nem csupán levelezőpartnere, Simányi Tibor vélekedett hozzá hasonlóan a „Frankfurter Buchmessé”-ről (i. m. 226.), hanem például honn maradt s merőben más meggyőződésű írotársa, Déry Tibor is, aki – minő egybeesés! – szintén 1973 novemberében summázta a maga kritikáját. Ekként: „Számok! – Az októberi frankfurti könyvvásáron kétszáznegyvennyolcezer könyvet állítottak ki, ezek közül hetvenkilencezer jelent meg az idén. – A könyv ma már nem könyv többé, csak egy számjegy egy összeadásban. Nem könyv, hanem árucikk. Plusz vagy mínusz szám egy év végi üzleti mérlegben. Értéke annyi, amennyit a kiadó s mögötte – messze mögötte – az író keres vagy ráfizet. S nem a jó könyv kelendő többé, hanem a jól hirdetett, terjesztett” (Déry: *A napok hordaléka*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1982. 347.). – Magánvélemények – származzanak bárkitől – persze sohasem változtatnak a dolgok menetén. Akármint ítélkezett is Márai (és Déry), a sors különös, már-már groteszk fintora bekövetkezett. Az 1999-es Frankfurti Könyvvásár egyik

nagy fölfedezettje, sőt: szenzációja éppen Márai és *A gyertyák csonkig égnék* című regényének német újrafordítása lett – nyilván nem teljesen függetlenül a tényről, hogy az évben Magyarország volt a Buchmesse díszvendége (57.). Az a Márai, aki akkor immár csaknem hetven esztendeje s másfél tucatnál is több – aránylag csekély visszhangot keltő – művével jelen volt a német könyvpiacra (25–28., 41.), s az az erősen közepes regény, amelynek első átültetése – jóllehet két kiadást is megért: 1950-ben és 1954-ben – korántsem hozta meg a sikert (25., 41.). Mondhatnók: *A gyertyák csonkig égnék* a magyar eredetihez sokkalta hívebb *Die Kerzen brennen ab* címmel jószerével érdektelenségbe süppedt, *Die Glut* címen viszont fényes diadalt aratott. A Márai emlegette „üzem”, amelynek „...már semmi köze az irodalomhoz”, 1999-ben megtette a magáét, s a szerző és több műve villámsebességgel bekerült a német irodalmi köztudatba, hogy tartósan (mindmáig) ott is maradjon. *A gyertyák csonkig égnék* elementáris sikere további Márai-könyvek, főleg regények úgyszintén zajosnak mondható sikerét involválta (196.).

Klasszikus írónk esetén, posztumusz „karrierje” – ha a körülményektől elvonatkodtatva, mintegy metafizikusan szemléljük – csakugyan tüneményes és lelkesítő; fölöttébb alkalmas honfiúi és irodalmári keblek dagasztására. Ám ha nem vakít el bennünket teljesen a görögötűz és a nemzeti büszkeség, nem árt több-kevesebb szkepszissel figyelniük e fejleményeket. Három okból is. Elsőül azért, mert a német nyelvterületen kivételes népszerűsége szert tevő Márai-regények egyike sem tartozik az életmű legjavához, vagyis sem *A gyertyák csonkig égnék* címűt, sem az *Eszter hagyatékát*, sem *Az igazit* és folytatását, a *Judit... és az utóhangot*, sem a *San Gennaro véré*t nem különleges esztétikai minősége, rendkívüli, immanens értékei szemelték ki a „sikerkönyv” szerepére. (Jellemző, hogy a – nézetünk szerint – nálunknál föltétlenül különb *Zendülő* és a *Csutura* avagy a *Vendégjáték Bolzanóban* fogadtatása jóval szerényebb volt, mind az olvasóközönség, mind a kritika részéről [144–145., 158.]). Másodízben azért ajánlatos némi szkepszis, mert a németországi Márai-kultuszt megteremtő s azóta is tápláló könyv, *A gyertyák csonkig égnék* fölfedeztetése a véletlen műve volt. A véletlen mibenlétéről hosszan lehetne elmélkedni, ám csatlakozzunk bár Kant nézetéhez (a véletlenek az oki sorok alkalmi találkozási pontjai), osszuk bár Karl Marx véleményét (a véletlen a szükségszerű megjelenési formája) vagy akár más bölcselőkét, e fogalom mindenképp a „kiszámíthatatlanság”, a „vaksors” szinonimája marad. Ezt igazolja *A gyertyák csonkig égnék* esete is. A *Posztumusz re-*

neszánsz című tanulmányfűzér egyik szerzőjétől, Mazán Vilmostól megtudjuk, hogy a véletlensorozat voltaképp 1995-ben kezdődött: akkor jelent meg ugyanis Franciaországban Márainak ez a regénye. Nem keltett különösebb feltűnést, ám a milánói Adelphi Kiadó a nem túl magas színvonalú francia fordítást (!) olasz nyelvre ültette át, s e „szövegváltozat” valóságos szenzáció lett 1998-ban. Az első edíció százezer példányban fogyott el, és havonta (!) kellett közreadni az új s új kiadásokat (57–58.). S a legváratlanabb fordulatra térve: „A pusztá véletlen műve volt, ahogy *A gyertyák...* a müncheni székhelyű Piper kiadóhoz került: a müncheniek olasz megfigyelője egy barátjától kapta kézhez a könyvet, (...)” és „...az abban rejlő üzleti lehetőséget felismerve – azonnal továbbította azt a kiadói lektorátus vezetőjének, Tanja Grafnak. A kiadónak a küszöbön álló Frankfurter Könyvvásár miatt éppen »kapóra jött« Márai, s nem is kélekedtek” (58–59. – A kiemelés tőlünk!). Végiggondolva a történeteket, vajmi nehéz hinni, hogy a véletlen a szükségszerű megjelenési formája... Harmadszor pedig az is fölbresztheti bennünk a szkepszist, hogy a *Posztumusz reneszánsz*ból kiderül: a németországi Márai-rajongás legalább annyira szól legnevesebb átültetője, Christina Viragh személyének, fordító és alkotói presztízisének, mint a magyar írónak (39., 72., 82–83., 99.). Megjegyzendő: *A gyertyák csonkig égnék*, az *Eszter hagyatéka* és *Az igazit* (kiegészülve a *Judit... és az utóhanggal*) egyaránt Christina Viragh tolmácsolásában látott napvilágot, s épp ez a három kötet vívta ki a legnagyobb népszerűséget. Más Márai-könyveknek, mások fordításában nem jutott ki hasonló ováció. Meglepő s számunkra újszerű jelenség ez: az író „önsúlya” nem elég – védjegyet, minőségi bizonyítványt tolmácsa ad neki; másként mondvá: valamely mű értékét nem a (lefordított) szövege, hanem a fordítója szavatolja. Természetesen tudjuk, mekkorát árthat egy mégoly zseniális szerzőnek is, ha rosszul vagy jellegtelenül költik át. Azt furcsálljuk, hogy a siker garanciáját immár nem föltétlenül a fordítás színvonala, hanem inkább a fordító személye jelenti. Olyan ez, mintha nálunk Tolsztoj és az *Anna Karenina*, Thomas Mann és *A Buddenbrook ház*, Hemingway és *Az öreg halász és a tenger* jelentőségét, értékét a három közvetítő, Németh László, Lányi Viktor és Ottlik Géza tanúsítaná, illetőleg hitelesítené. Meggyőződésünk: Márai van akkora író (még ha nem a Németországban legkelendőbb, legünnepeltőbb műveivel is), hogy ne kelljen kölcsönfényben (is) tündöklelnie. – S az eddigieken túl is akad még körülmény, amely kételkedésre ad okot; erről azonban később szólnánk.

Akárminth ítélték is „némelek” a Frankfurter Könyvvásárról, lett lé-

gyen bármi szkeptikus véleményünk a történetekről, a tények makacs dolgok (egy Márai-mondás parafrazisával: tények ellen nincs orvosság). 1999 és a reá következő évek Márai diadalmenétét hozták német földön. Ő maga „sikerszerző” lett, több műve pedig „sikerkönyv”. Nyilván hiteles, mégis valószínűtlennek tetsző adat: csak *A gyertyák csonkig égnék* 2000 augusztusáig kétszázezer, 2004-ig pedig „közel” egymillió példányban fogyott el (59.). (A két ország népességének arányát tekintve olyan ez, mintha nálunk valamely szépirodalmi alkotás – netán Márainak épp ez a regénye – százötvenezer vevőt találna!...) S ha valami ennyire kelendő, ennyire „piacképes”, óhatatlanul fölkerült a sikerkönyvek jegyzékére. Ez történt Németországban Márai műveivel is. A *Posztumusz reneszánsz* hírül adja: *A gyertyák csonkig égnék* – föltekintve 1999-ben vagy 2000-ben – a harmadik helyen állt a *Die Zeit* „toplistáján”, „... megelőzve az akkor Nobel-díjat kapott hazai író, Günter Grass is” (57.). Ezt tudván, a legkevésbé sem meglepő, hogy a Christina Viragh fordította többi Márai-regény szintén a bestsellerlisták elején követelt helyet magának (39., 82.), de – bár szerényebb keretek között – népszerűvé lett a *Válás Budán* (42.) és a *San Gennaro vére* nemkülönben. Utóbbi ketten is (Fried István: 20., Pintér Lajos: 42.) „sikerkönyv”-ként emlegetik, Türi Ágnes pedig megjegyzi, hogy „...a *San Gennaro vére* 2004 októberében a német nyelvű zsebkönyvek eladási listáján az előkelő ötödik helyet foglalta el” (196.). Bizonytal szöba kerülhetek volna más, ugyancsak hízelgő kimutatások is, ám ennyi bőven elég a konklúzióhoz: a sors különös, már-már groteszk finto-ra ismétlődik. Az a Márai vált (már Olaszországban is!) bestselleríróvá s szerepel különféle bestsellerlistákon, aki mélyen megvetette a bestsellert, s irtózáttal szemlélte a bestsellerlistákat. 1971-ben – miután végigpillantott az amerikai irodalom nagy korszakán – keserűen jegyezte föl: „Most nincs más, csak a bestseller”, egy esztendővel később meg ezt vetette papírra: „...megbámulni a bestsellerlistának nevezett pellengér szégyentábláját (...) egyértelmű a tudatosodással: valami megtörtént. Vadaminek vége” (*Napló 1968–1975*. Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, Bp., é. n. [1993.] 99., 119.). Nem hinnők, hogy kerülhetetlenül szigorú véleménye enyhülne, pusztán azért, mert tulajdon művei lettek „bestsellerré”, és saját nevével is találkozhatnék a népszerűségi (eladási) lajstromokon. Persze, az utókor nem mindig és mindenben igazodik az alkotók ízléséhez és igényeihez.

Ámde – túl a véletlenek kedvező összjátékán, túl az ügyes kiadói „mar-

ketingen”, a reklámok és a propaganda gerjesztette keresleten, túl a hirtelen jött divaton – mi magyarázza, mi magyarázhatja Márai fölfedeztetését s káprázatos „karrierjét”? E kérdést a német kritikusok és a *Posztumusz reneszánsz* szerzői egyaránt és gyakorta felteszik. A válaszok sokfélék és többé-kevésbé bizonytalan körvonalúak, s időnként össze is mosódnak, áttűnnek egymásba. A legvalószínűbb indokok sorában szerepel a Habsburg-monarchia és a (klasszikus) polgár mítoszának újraéledése, a régi, szép idők iránti nosztalgia, a „romantikus, vad Kelet” (!) felé forduló érdeklődés, Márai európai mivolta, kalandos (?) életútjának végzetes lezárulása, írási autobiografikus értelmezésének lehetősége, a műveiben megnyilatkozó emberismeret és (mély)pszichológiai tájékozottság, a fordításokon is átütő stílusművészete, a (mindegy, hogy jogos avagy erőszakolt) párhuzamvonás megannyi alkalma közte és számos német és osztrák kortársa között – tán nem is vettük számba valamennyit. Mindez természetesen nem tudományos vizsgálódásokból, közvélemény-kutatásokból leszűrt megokolás, hanem a magyar tanulmányíróknak a német kritikák észrevételeire támaszkodó föltevése (42–53., 83–84., 98–99., 100–103., 169. stb., stb.). Bizonyára helyes föltevése, viszont e magyarázatok külön-külön s együttesen sem szavatolnak valóban mély és tartós érdeklődést, inkább csak egy átmeneti felbuzdulás indoklásai, amely felbuzdulás bármikor kihunyhat. Nem az álló-, hanem a hullócsillagok idejét éljük. Korunk és korunk embere nem a viszonylagos állandóság, hanem a folytonos változás egyedül üdvözítő voltára esküszik, így aztán holnap merőben érdektelenné, százalmasan avulttá válhat (s rendszerint válik is) az, ami ma még vonzó és lelkesítő. Jószerével kötelezővé lett minden érték örökös átértékelése – mi ért gondolnók, hogy Máraival nem történhetik meg ez? A *Posztumusz reneszánsz* egyik szerzője regisztrálja is a befogadás változását (2002 óta „...a mélyebb, áttekintő, analízis cikkek elmaradnak”: 42.), a kötetben többször emlegetett fordító és biográfus, Zeltner Ernő (Ernő Zeltner) hozzánk írott levelei pedig rendre arról tudósítanak, hogy a németországi „Máraidagály” immár visszavonulóban.

Epp a fentiek okán támad bennünk az újabb szkepszis. Amily örömdetes, hogy Márainak sikerült bejutnia a német (és az olasz) irodalmi és olvasói köztudatba, ugyanolyan kérdéses, meddig és mely műveivel marad a felszínen. (Arról, hogy maga ez a bejutás egyben beérkezést jelent-e a világirodalomba is, már elmélkedni sem merészelünk.) Bármilyen káros is, ki kell mondanunk: a Németországban legkelendőbb,

lehangosabb ünneplésben részesülő Márai-könyvek alkalmatlanok arra, hogy képet adjanak szerzőjük jelentőségéről, írói nagyságáról. Középszerű regények csakis a középszerűséget igazolhatják, s amiként az igazi Thomas Mann nem a *Királyi fenségéből*, az igazi Hermann Hessét nem a *Gertrudból* avagy a *Rosshaldéből* ismerhetni meg, akként az igazi Márait sem *A gyertyák csonkig égnek* és az *Eszter hagyatéka* reprezentálja. Sokkal inkább reprezentál(hat)ná a németre ugyancsak átültetett *Egy polgár vallomásai*, a *Föld, Föld!...*, a *Zendülők*, a *Vendéjárték Bolzanóban* és a két naplókötet, ezek a művek azonban félárnyékban maradtak. A magunk részéről elgondolkodtatónak találjuk, hogy a német irodalomtudomány kiválóságai közül mindössze egyvalaki, a koros és tekintélyes Marcel Reich-Ranicki fejtette ki véleményét Márairól. Ő sem írásban, hanem csak „...az egyik népszerű televíziós műsorban” (57.) nyilatkozott, s oly udvarias túlzásra ragadtatta magát, amelyet önámítás volna komolyan vennünk. Elhíhetnők vajon, hogy aki nem olvasta *A gyertyák csonkig égnek* című regényt, „...leamaradt a XX. század irodalmáról” (uo.)?... Be kell látni: ez a hangzatos állítás a szenciációes nagyközönség igényeihez igazodott, s bizonyára tovább élénkítette a könyv iránti – egyébként sem lanyha – keresletet. S ha egy tiszteletreméltó, súlyos szavú irodalmár higgadt mérlegelés, tárgyilagos értéktétele helyett ily könnyűen elveti a súlyköt, ily fellengzős kijelentésre vállalkozik, mit várhatunk akkor a „zsmárnákritikától”, mert – Fried István bevezető tanulmánya is hangsúlyozza (7.) – Máraival s műveivel legtöbbszörre az foglalkozik. Üresen kongó, semmire sem kötelező állításokban nincs hiány. Akad, kit Márai könyvei a Nabokovéira emlékeztetnek (netán a *Lolitára?*...), akad, ki Ibsen (!) és Csehov (!) munkáival rokonítja őket, akad, aki szerint „...Márait mindenképpen a 20. századi klasszikusok közé kell számítani” (vajon *A gyertyák csonkig égnek*, az *Eszter hagyatéka* és *Az igazi alapján?*...), és „Akad, aki úgy véli, a 20. századi magyar és európai irodalomnak olyan meghatározó írója Márai, hogy még az a kérdés is fölmerülhet, vajon halálával, 1989-ban (sic!) nem ért-e véget a 20. század” (53.)... S nem csupán az efféle, fedezetlen nyilatkozatok kedvetlenül tenek el bennünk. A *Posztumusz reneszánsz* szerzői visszatérően megemlítik, hogy az ezerszám (!) íródo recenziók zöme mily alacsony színvonalú. A harsány, bombasztikus címek (81., 110–111. etc.) után a leggyakrabban – mintegy az elemzést „pötlandó” – sietős „tartalom”-, vagyis cselekményismertetések és elnagyolt értékelő megjegyzések következnek. Elmélyülés helyett felületesség, kiérlelt koncepció helyett ötletserűség, sok sztereotíp észrevé-

tel, a Márai-életmű hiányos ismerete – tisztelet a ritka kivételnek, ezek a német lapok közölte kritikák általános jellemzői. Feltűnnek persze bennük olykor termékeny és termékenyítő szempontok, elgondolások is, ám a recenziók legtöbbször csak a tömegzésnek megfelelő népszerűsítést tekinti feladatának. És – varietas delectat – ahány kritikus, annyiféle vélemény és elképzelés. Mindenki mondja a magáét, így a „bírálatok” gyakran homlok-egyenest ellenkező nézeteket fejtenek ki ugyanazon könyvről, problémáról, szereplőről stb. (Ismét igazolódik: a kritika – túl azon, hogy mindig lenyomata szerzője ízlésének, műveltségének, elméleti fölkészültségének, értékfelfogásának, minőségérzékének etc. – eléggé tág teret nyújt az önkényességnek, a voluntarizmusnak is.) Ha a közös elemet keressük a recenziókban, leginkább a hangütés, a hanghordozás kapcsolja össze őket. Az ismertetek zöme a nagy íróknak kijáró udvariassággal, tisztelettel, nemegyszer őszinte (?) lelkesültséggel közelít a szerzőhöz s bemutatott könyvéhez (mikor s mennyire spontán ez az odaadás, lehetetlen eldönteni), a „bírálatokban” ekként az elismerés, a dicséret szólama dominál. Van azonban példa a fordítottjára is; a magasztaló kórusba olykor disszonáns hangok vegyülnek. Némely recenziók csak középszerű alkotónak tartják Márait (53.), mások jóval messzebb mennek ennél: elvitatják modernségét, „avult”-nak, „giccses”-nek, „triviális”-nak bélyegzik, legkelendőbb könyveit pedig a „szórakoztató irodalom”, a „lektúr”, mi több, a „ponyva” kategóriájába utalják (53., 62., 64–65., 74., 76., 77., 79., 85., 170–171. stb.). Végletek: a gyakran mértékvesztő magasztalás és a súlyos elmarasztalás, a szinte kritikátlan túlbecsülés és a hiperkritikus alábecsülés végletei, s hiányzik vagy csupán elvétve tűnik föl, amire a legnagyobb szükség volna: a tárgyilagosságra törekvő, józan értékelés. S éppen ennek elmaradása adhat okot a nyugtalanságra, a szkepszisre. Márai csakugyan klasszikus író – de nem a Németországban leginkább elhíresült műveivel. Azok – sokadszor mondjuk – közepesek, netán annál is gyöngébbek. Ha Márai mégis velük, általuk minősül klasszikussá, akkor e szó – igazolva mintegy a posztmodernség értékviszonylagosság-teóriáját – kifordul eredeti jelentéséből, illetőleg ténnyé válik, hogy a piaci kereslet, vagyis a tömegzés dönti el, ki és mi a klasszikus. Az 1999-es Frankfurti Könyvvásárral tagadhatatlanul új fejezet kezdődött Márai németországi recepciójában, ámde korántsem indifferens, művészetét a kultúra melyik szférája fogadta be. A jelek arra vallanak, hogy a tömegkultúra része lett. Meggyőződés kérdése, ki miként értékeli ezt a fejleményt. Nekünk eszünkbe jut: Márai egész életében az elitkultú-

ra elkötelezettje, szószólója volt, így föltehető, hogy saját műveivel is az elitkultúrát akarta gyarapítani, nem a populárist.

Amit eddig írtunk, a legkevésbé sem nyújtja a *Posztumusz reneszánsz* „szabályszerű” kritikáját; a könyv véleményezése helyett a könyv kiváltotta reflexióinkat vetettük papírra. Ideje, hogy immár valóban magával a tanulmánygyűjteménnyel foglalkozzunk. Ez a tizenöt szerzőt mozgósító, igen tartalmas és tanulságos (bár hullámzó színvonalú, a szövegrendezést illetően pedig kemény bírálatot érdemlő) kiadvány – mint a *Szerkesztői jegyzet* közli – „...a(z) SZTE Germán Filológiai Intézet Bernáth Árpád és Bombitz Attila által 2003 és 2005 között vezetett, Márai Sándor német nyelvű utóéletével foglalkozó hallgatói és doktoranduszi szemináriumainak dokumentuma. A több szemeszteren át folyó közös munka során számos recenzio, referátum, tanulmány készült; a kötet jelentős részben ezek szerkesztett változataira épül” (3.). Érdemes közzétennünk a könyv munkatársainak névlistáját, részint a megbecsülés jelzéseként, részint meg azért, mert valamennyiük írásával külön-külön foglalkozni képtelenség. A szerzőgárda tagjai, szereplésük sorrendjében: *Fried István, Fazekas Tiborc* (Hamburg), *Pintér Lajos, Mazán Vilmos, Kocsis Lilla, Nagy Hajnalka, Csősz Róbert, Vakarcz Szilárd, Szabó Judit, Gyurácz Annamária, Gál Szilvia, Szabó Agnes, Türi Ágnes, Bombitz Attila, Lele Gabriella*. Valamiféle rangsorba állítani őket merőben jogosulatlan és önhatalmú vállalkozás lenne; oktatók és hallgatók, pályakezdő és rég a pályán lévő kutatók munkáit egymáshoz mérni aligha ildomos, ráadásul kinek-kinek a teljesítményét óhatatlan befolyásolja az által feldolgozott téma is. Érjük be annyival: a kötet minden tanulmányából okulni lehet – az egyikből többet, a másikból kevesebbet.

A *Posztumusz reneszánsz* fölépítése roppant logikus. A perspektívaszerűkítés módszerét követve, a nagy(obb) összefüggések vizsgálatától jut el a rész-kérdések elemzéséhez. Bevezetésül Fried István értekezik – *Világirodalmi megtörténés?* címmel – Márai németországi sikerének jelentőségéről, konklúzióiról és további kilátásairól, majd a recepció történetét tekinti át két tanulmány. Az első az 1999 előtti, a második a Frankfurti Könyvvásár utáni befogadás történetét tárgyalja invenciózusan, megannyi érdekes szemponttal és adalékkal szolgálva. Ezt követően már az egyes Márai-művek recepcióját feldolgozó írások kerülnek sorra, szám szerint tíz analízis. Ha valamennyi ugyanarra a sémára készült volna, a gépies ismétlődéstől unalomba fúlna a kötet. Szerencsére szó sincsen ilyesmiről. Bár újra s újra a befogadás problematikáját elemzik a

szervezők (s ekként bizonyos átfedések szinte elkerülhetetlenek), többféle megoldással is próbálkoznak. Márai három – egyaránt Christina Viragh fordította – „sikerkönyvét” rendre két-két tanulmány veszi szemügyre. Az egyik kizárólag az adott regény német nyelvű kritikai visszhangjával foglalkozik, a másik pedig szembeesíti a német és a magyar értelmezéseket és megítéléseket, rámutatván az értékhangsúlyok elosztásának különbségeire, a kétféle észjárás és a kétféle befogadási mechanizmus esetleges hasonlóságaira, de legfőként eltéréseire. Elmés, gyümölcsöző kísérlet – a kétfajta vizsgálódás remekül kiegészíti egymást, s kár, hogy az „ikertanulmányok” sorozata a három „sikerkönyv” recepciójának illetően szemlézése után véget is ér. A magunk részéről a *Zendülők* és a *Csutora*, illetőleg a *Válás Budán* esetében is el tudtuk volna képzelni a kettős tükör használatát. Nem így történt; ez utóbbi regényeknek már csak a német nyelvű sajtóvisszhangját foglalja össze két dolgozat, a „pártanulmányok” elmaradnak. A veszteség kétségtelen, ám búsonganunk fölösleges. Egy újabb elemzés Arthur Schnitzler és Márai Casanova-regényeit (*Casanova Heimfahrt – Vendégség Bolzanóban*) veti egybe, különös tekintettel a bennük föllelhető párhuzamokra, majd – *Fikció és önéletrajz* címmel – az *Egy polgár vallomásai*, az *Ég és föld*, az utolsó *Napló* és a *San Gemmaro vére* német fogadtatásáról (a honi értékeléssel nem harmonizáló fogadtatásáról) olvashatunk érdekes fejtegetést. A kötetet a Bombitz Attila és Lele Gabriella összeállította bibliográfia zárja. A „...mintegy ezer tételt tartalmazó sajtóanyag alapján készült” (199.) válogatás a Márairól 1999 és 2004 közt íródott német nyelvű cikkek legjavának adatait tartalmazza. A szelektálás alapelveiről korrekttájékoztatót kapunk, magának a repertoriumnak a hasznosságát pedig bajosan vonhatnók kétségbe. Megtudhatni belőle egyebek között azt is, hogy akadt német kritikus – bizonyos Ulrich Steinmetzger –, aki öt esztendő leforgása alatt tizenegyszer (!) foglalkozott a magyar íróval, így valóságos Márai-specialistának tekinthető. (Alig marad el tőle Thomas Linden és Harald Loch: ők nyolc-nyolc tételt adnak a bibliográfiába.) Mondjuk ki még egyszer: a *Posztumusz reneszánsz* igen tartalmas és tanulságos elemzésgyűjtemény.

Jóllehet a kötet valamennyi munkatársa megérdemelné, jelezük volt: nem áll módunkban egyenként taglálni az írásokat, rendre más-más arányban vegyítve elismerést és polémiát. Az egyikre azonban külön is ki akarunk térni, a legkevésbé sem pusztá szélyből, hanem fontossága okán. A tanulmányfüzér legnagyobb igényű, legátfogóbb okfejtése kétségkívül a Fried Istváné, s ékes a szerző rég ismert ére-

nyeivel: roppant tartalmas, rendkívüli olvasottságról, fölényes anyagismeretről, fűrge asszociációs készségről tesz lépten-nyomon tanúbizonyoságot, nemkülönben jellemzi az elméleti fogékonyság stb., stb. A szöveg számos megállapításával csakis egyetérteni lehet; így például azzal, hogy nem kérhetjük számon a magunk ismereteit a német olvasókon és kritikusokon, s tudomásul kell vennünk: Nyugaton másként recipiálják Márait, mint nálunk (8., 11–14., 20.), vagy azzal, hogy talán (talán...) az egységesülő Európa és az „Európa-tudat” segítheti Márai tartós be- és elfogadását (18–22.) etc. Mit sem csökkenteni nagyrebecsülésünket, ha jelezzük: bizonyos vonatkozásokban nem vagyunk egy nézetben Fried Istvánnal. Szövegének sűrűségét akár érdemként is említhetjük, de mert kétféle tanulmányra is elegendő anyag torlódik össze a fejtegetésben, itt-ott nehéz volt követni a gondolatmenetet, a villámgyors váltásokat. Amde a vita nem emiatt, hanem Márai értékelése, „besorolása” okán bontakozhat ki közöttünk. Fried szerint Márai művészete – noha a századfordulós, „bécsi” modernségben gyökeredzik (9., 10., 17. stb.) – valójában a kései modernség kategóriájába sorolható. E tézis igazolására szembesíti a magyar írótt Gottfried Benn-nel (9.), jelenti ki: „Márai emigrációs regényei a kései modernség alakzataival kísérleteznek...” (10.), „...a Márai-művek” „...a kései modernség (...) poétikai-strukturális eljárásait tematizál”-ják (16.), *A gyertyák csonkig égnek*, „...a kései modernség egy alakzata...” (20.), s határolja el úgy – egy rendkívül hosszú és bonyolult mondatban – a *Béke Ithakában* című könyvet Joyce *Ulysses*től, hogy a végén mégis az legyen a konklúzió: „...a két mű talán nem is egészen idegen egymástól” (11.). Tiszteljük, de nem osztjuk Fried István felfogását. Nem osztjuk, mert a számkivetett Márai mélyen megvetette a kései modernség irodalmát (lásd például: *Napló 1958–1967*. Akadémiai Kiadó – Helikon Kiadó, Bp., é. n. [1992.] 257.), egyáltalán: a kortársi irodalmat, nem osztjuk, mert meghatározatlan marad, mit értsünk „a kései modernség alakzatai”-n, „poétikai-strukturális eljárásai”-n, amelyekkel „Márai kísérletez”-ik, illetőleg amelyeket „tematizál”. Egyszóval: hiányoljuk a bővebb kifejtést és az igazolást. Alláspontunk szerint Márai modern, de nem kései modern író, az emigrációban pedig arra a regénymodellre készített változatokat, amelyet már a harmincas években kialakított magának. (Azt csak mellékesen hozzuk szóba, hogy Németországban, ahol a „klasszikus modern – kései modern – posztmodern” korszakolás-teória szintén honos, egyáltalán nem foglalkoznak Márai

„besorolásával”, mert modernségen például egy-egy mű aktualitását értik: 75–76.). – Nem teljesen győzött meg bennünket Fried István arról sem,

hogy Hermann Hesse – Máraitól kétségtelenül sokra becsült – *Demian*ját, valamint Proust és Gide alkotásait be kell vonnunk a *Zendülők* (és az *Egy polgár vallomása*) „...eszmé- és tárgy történeti előzményei közé...” (10.). Lehetséges, hogy a gyermek- és kamaszkori tévelygésektől az önmegtaláláshoz vezető út rajzát mindhárom nagyság inspirálta, de csak igen távolról. Figyelembe kell vennünk, hogy a *Demian* vagy *Az eltűnt idő nyomában* problematikája, epikai konstrukciója egészen más, mint a *Zendülők*é avagy az *Egy polgár vallomása*é. Nem árt, ha Cocteau-val és a *Vásott kölykökkel* is számolunk. – És csakugyan a *Lotte Weimarban* „Goethe-figuráját” írta „tovább” Márai a *Jelvény és jelentés* Bertenjével (11.)? Thomas Mann regénye tagadhatatlanul nagy példát adott neki, de Bertenhez nem annyira Goethe, mint inkább Gerhart Hauptmann, Thomas Mann és maga Márai állt modellt (lásd erről könyvünket: *Búcsú egy kultúrától*. BÁR, Szombathely, 1998. 112., 125–127.). A *Lotte Weimarban* költőgéniusának léthelyzete vajmi kevésbé hasonlít a Bertenéhez. – Mivel pedig a tudományokban (kivált a humaniorákban) senkinek sem lehet teljesen és véglegesen igaza, a fentiekkel nem cáfoltuk Fried István elképzeléseit, csupán vitakoztunk velük.

Néhány sietős széljegyzettel folytatva: a könyvben többször is megemlítetik (25., 39., 42., 188–189.), hogy a *Der Wind kommt vom Westen* (egy helyütt [42.] „Der Wind bekommt von Westen”...) című Márai-útirajznak máig sincs magyar fordítása és kiadása. Nos, önálló kötetként, teljes terjedelemben s valami efféle címmel: „Nyugatról fúj a szél”, netán „Nyugati szél fúj” valóban nem jelent meg eddig, egy viszonylag bőséges válogatás mégis olvasható belőle. Miképpen lehetséges ez? Vegyük már egyszer észre: a *Der Wind kommt vom Westen* Márai 1959-es észak-amerikai nagy utazásának naplója, s textusát – rostálva, tömörítve – megjeljük a szerző diáriumában is (vö.: *Napló 1958–1967*: 27–65.)! – Véleményünk szerint Schnitzler és Márai Casanova-regényének konfrontálása soványabb eredményt hozott a lehetónél. Alaposabban kellett volna tán „megváltatni” a két szöveget, hi-

szén akad bennük közös szereplő is, Bragadin(o) úr, az osztrák író főhőse is ruhát cserél, jelmezbe búvik, a *Vendégjáték Bolzanóban* kalandorának is nyomasztó gondja az öregedés stb., stb. Schnitzler hatása Márai művére esetleg mégis mélyebb, mint gondoltuk. – S az utolsó észrevételek: csak erős fenntartásokkal fogadjuk el, hogy az *Idegen emberek* „mintegy reflektál” *A Nyugat alkonyára* (30.), azt végképp nem hisszük, hogy *A gyertyák csonkig égnék* Spengler és Nietzsche eszméinek befolyásáról tanúskodnék (79.), minden elemében furcsálljuk az alábbi kijelentést: az *Egy polgár vallomása* Márai „...első jelentősebb regénye...” (26.), s indoklás híján nem értjük, miért nevezetik „Amorf regény”-nek *Az igazi* és folytatása (110.).

Ami pedig a szöveggondozást illeti, helyesebb, ha szöveggondozatlanságról beszélünk. Átnézte, korrigálta egyáltalán valaki a *Posztumusz reneszánsz* kéziratait? A jelek szerint aligha, nem csoda hát, hogy az olvasó téves, pontatlan, ellentmondásos adatok, torz, henyén fogalmazott mondatok, helyesírási és nyelvhelyességi hibák, képzavarok légióiba ütközik. Csupán a töredékét használ(hat)juk föl gyűjtésünknek. Az még csak apró szépséghiba, hogy a kötetből nem gyomlálták ki a merőben fölösleges ismétléseket, így aztán számtalanszor értesülünk arról, mi történt *A gyertyák csonkig égnék* című regénnyel 1999-ben, a Frankfurter Könyvvásáron. Az már több szépséghibánál, hogy a „sikerfordító”, Christina Viragh keresztneve némelykor „Christine”-ként (93., 106.), vezetékneve pedig „Virágh”-ként tűnik fel (73., 124., 137.). A legszebb kétségkívül a „Christine Virágh” változat (106.). Egyáltalán nem mindegy, hogy *Az igazinak* és folytatásának hány kiadása jelent meg németül: az egyik közlés szerint 2003-ig hét (39.), a másik szerint 2004-ig két, azaz kettő (41.)... Az sem teljesen indifferens, hol is látott napvilágot Ulrich Steinmetzger egy bizonyos cikke: a *Neue Rheinische Zeitung*-ban (190., 198.) avagy a *Neue Ruhr Zeitung* hasábjain (218.)... Ég és föld a különbség aközött, hogy Márai egyik könyvét helyesen, *Ég és föld* címen vagy „Föld és ég”-ként említjük (41.). Németország mint Németország nem létezett még, amidőn az agg Casanova menedéket keresett, s egyébként sem ott, hanem a csehországi Duxban húzta meg magát (174.), az *Idegen emberek* első magyar kiadása nem 1931-ben, hanem egy évvel korábban

jelent meg (30.), a *Szindbád hazamegy* külföldi (müncheni) magyar nyelvű editója viszont nem 1978-ban (25.), hanem egy esztendővel utóbb látott napvilágot. S a kritikus meghökken (de persze el is mosolyodik), amikor észleli, hogy a tőle vett idézeteket könnyed nagyvonalúsággal Thomas Lindennek ajándékozták (100., 55-ös, 56-os, 57-es jegyzet). – Néhány példa az ortográfia nagyobb dicsőségére: „épp úgy” (ugyanúgy jelentésben: 83.), „kétség kívül” (85., 96.), „proletár diktatúra” (129.), „izzig-vérig” (uo.), „minthogy” (nem mert, mivel jelentésben: 136.), „Láz-árnál” (138.) stb. – A németről átültetett szövegmentumok nemegyszer magyarul talanok, a nyersfordítás benyomását keltik („ellenállhatatlan gondosságot bontakoztat ki”: 84.), ámde sokkal nagyobb baj, hogy az anyanyelvünkön írott mondatok közül is jó párról állíthatnók ugyanezt. E könyv több írásának olvastán is úgy tetszik: az igényes stílusnak végképp leáldozott, a pregnáns, elegáns fogalmazás kiment a divatból; elég, ha egy mondat, egy szövegrész hozzávetőlegesen érthető. A „keresztül” névutót természetesen (?) itt is mindig helytelenül használják (129., 157., 188.), föltűnnek efféle, suta germanizmusok: „...arra a feltételzésre enged következtetni...”: 127., s egyszerre komikus és lehangoló képzavarok: „...nem történik más, mint egy, a közönség számára fogyasztható nézőpont rendszeres ismétlése” (79.); „A kritikák lényegi magva – a történet újramondása mellett – a két főszereplő, Lajos és Eszter alakja körül gyűrűzik” (87.); „...Márai regénye nyíltan rájátszik (...) a *Tonio Kröger*rel tematikáira” (129.); „...mindkét szerző részese a fényesen alámerülő világnak...” (130.) etc. Az ebben a legszomorúbb, hogy a *Posztumusz reneszánsz* egyik legnagyobb nyelvművészünkkel, Márai Sándorral foglalkozik. Emiatt is meg egyébként is: ez a gazdag tartalmú tanulmánygyűjtemény másmilyen szöveggondozást érdemelt volna!

Megtörtént hát, amire tíz esztendeje még aligha gondoltunk: Márai „piacképes”, Márai „sikerszerző”, a Márai-könyvek „sikerkönyvek”, Márai a „bestsellerlistákon” szerepel. Kérdés, ő maga vajon olyan „megtörténésről” álmodott-e, mint aminő most osztályrésze lett. Bár tudakolhatnók véleményét!

(Grimm Könyvkiadó, Szeged, 2005)
Lőrinczy Huba

Számunk szerzői

Bertók László 1935-ben született Vésén. Költő. Pécsen él. 2004-ben Kossuth-díjat kapott. Legutóbb megjelent kötete: Platon benéz az ablakon. Versek 1954–2004 (2005).

Czapáry Veronika 1976-ban született Győrben. Író, pszichoanalitikus, feminizmus- és tükörelmélet-kutató. A PTE magyar szakos hallgatója.

Ferencz Győző 1954-ben született Budapesten. Író, műfordító. Legutóbb megjelent kötetei: Magamtól egyre messzebb (versek, 1997); Radnóti Miklós élete és költészete (2005).

Gál Ferenc 1961-ben született Budapesten. Az MTA Irodalomtudományi Intézetének aspiránsa. Legutóbb megjelent kötete: Újabb jelenetek a bábuk életéből (versek, 1988).

Géczi János 1954-ben született Monostorpályiban. Költő, író, az Iskolakultúra című folyóirat főszerkesztője. Veszprémben él. Legutóbb megjelent kötete: Az egyetlen tőr balladája (versek, 2005).

Gergely Ágnes 1933-ban született Endrődön. Költő, író, műfordító. Legutóbb megjelent kötete: Carmen Lugubre (versek, 2005).

G. István László 1972-ben született Budapesten. Legutóbb megjelent kötete: Napfoltok (versek, 2001).

Glaser Péter 1957-ben született Mosonmagyaróváron. Pedagógus. Dunaszigeten él.

Gülch Csaba 1959-ben született Téten. Enesén él. Tanár, népművelő, irodalmár. A Kisalföld című napilap munkatársa. Legutóbb megjelent kötete: Profán zsoltár (versek, 2005).

Horváth Elemér 1933-ban született Csornán. Költő. Az Amerikai Egyesült Államokban él. Legutóbb megjelent kötetei: Menestral (versek, 2002); Talajvíz (versek, 2002).

Iván Csaba 1957-ben született Keszthelyen. Győrött él. Újságíró, a Krúdy Gyula Gimnázium tanára. Önálló kötete: Naptárlapok. Érdekességek a Dunántúl kultúrtörténetéből (2002).

Juhász Attila 1961-ben született Téten. Költő, kritikus. A győri Révai Miklós Gimnázium tanára. Önálló kötetei: Hidegláz (versek, 2001); Zalán-verziók. Z. T. három évtizede (2004).

Karátson Endre 1933-ban született Budapesten. Író, kritikus, irodalomtörténész. 1956 óta Párizsban él. Legutóbb megjelent könyve: Első személyben (prózák, 2001).

Károly György 1953-ban született Budapesten. Költő. Szigetszentmiklóson él.

Kelemen Lajos 1954-ben született Büssün. Író. Legutóbb megjelent kötete: Telepesek (versek, 2002).

Láng Gusztáv 1936-ban született Budapesten. Irodalomtörténész, kritikus. Legutóbb megjelent könyve: Dsida Jenő költészete (monográfia, 2001).

Lőrinczy Huba 1940-ben született Szombathegyen. Irodalomtörténész, kritikus. A Berzsenyi Dániel Főiskola tanszékvezető professzora. Kutatási területe

a XIX–XX. század fordulójának magyar epikája és Márai Sándor életműve. Legutóbb megjelent könyve: Az emigráció jegyében – Értekezések Márai Sándorról (2005).

Olasz Attila 1982-ben született Szegeden. 1996-tól Pataki Ferenc festőművész tanítványa. Első egyéni kiállítását 16 évesen szülővárosában rendezte. Több egyéni és számos csoportos tárlaton szerepeltek munkái. Jelenleg a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Karán festőművész hallgató.

Pintér Sándor 1960-ban született Győrött. Költő. 1988-ban orvosi diplomát szerzett. Azóta a SOTE Központi Könyvtárában dolgozik. Legutóbb megjelent kötete: Zátonykő (versek, 2004).

Polgár Péter 1974-ben született Győrött. Budapesten él.

Powys, John Cowper (Shirley, 1872 – Blaenau-festiniog, Wales, 1963) angol regényíró, költő, esztéta. Magyarul megjelent munkája: A könyv kritikája (1945).

Sütő Csaba András 1979-ben született Győrött. A győrszentiváni Váci Mihály Általános Iskolában tanít. Önálló kötete: Spleen (versek, 2004).

Szeles Judit 1969-ben született Csengerben. Svédországban él.

Tarzan Zéró (Rókás László) 1958-ban született Budapesten. Jogtudományi tanulmányok után pantomimes és táncos lett. Dolgozott újságíróként, jelenleg színész.

Turczy István 1957-ben született Tatán. Író, költő, műfordító. A Parnasszus című folyóirat főszerkesztője. Legutóbb megjelent könyve: Hívásra szól a csönd (válogatott versek, 2004).

Zajc, Dane (1929–2005, Zgornja Javorščica pri Moravčah) költő és drámaíró. A II. világháború alatt a fasiszták felgyújtották szülőházát, félig halott apját tűzbe vetették, mindkét testvére, akik partizánok voltak, a háborúban esett el. A háború miatt még az iskolai tanulmányait is meg kellett szakítania. A gimnáziumból kizárták és politikai nézetei miatt 1951-ben börtönbüntetésre ítélték. 1958-ban magánúton fejezte be gimnáziumi tanulmányait, ám az egyetemre való beiratkozás meg volt neki tiltva. 1953 és 1955 között a Szlovén Postánál dolgozott. 1955-től nyugdíjas koráig könyvtáros volt az egyik ljubljana-i könyvtárban. 1981–82 között ösztöndíjjal New Yorkba utazott. 1991–95 között a Szlovén Írószövetség elnöke volt. A Szlovén Tudományos Akadémia tagjai között is szerepel, számos díjban és elismerésben részesült, köztük a legjelentősebb Prešeren-díjat is elnyerte (1981). Összesen nyolc verseskötete és hét drámája jelent meg.

Zalán Tibor 1954-ben született Szolnokon. Költő. Budapesten él. Legutóbb megjelent kötetei: A szürrealista balkon (versek, 2004); Azután megdöglünk (drámák, 2004).

A MŰHELY MEGVÁSÁROLHATÓ AZ ALÁBBI KÖNYVESBOLTOKBAN:

Győr:

Antikvárium (Kazinczy u. 6.),
Koncert Zenemű- és Hanglemezbolt
(Arany J. u. 3.),
Rónay Jácint Könyvesbolt (Széchenyi tér 7.)

Budapest:

Custos Könyvesbolt (Margit krt. 7.),
Írók Könyvesboltja (Andrássy út 45.),
Osiris Könyvesbolt (Veres Pálné u. 4–6.)

Debrecen:

Sziget Könyvesbolt (KLTE)

Hódmezővásárhely:

Petőfi Könyvesbolt (Andrássy u. 5.)

Mosonmagyaróvár:

Könyv- és Zeneműbolt (Flesch K. u. 1.)

Nyíregyháza:

Kötet Könyvesbolt (Hősök tere 9.)

Pécs:

Zrínyi Miklós Könyvesbolt (Jókai u. 25.)

Sopron:

Cédrus Art Klub (Fő tér 6.),
Fekete Cédrus Könyvkereskedés
(Bünker Rajnárd köz 2.),
Vörös Cédrus Könyvkereskedés
(Mátyás király u. 34/F.)

Szeged:

Bálint Sándor Könyvesbolt (Aradi vértanúk tere 8.),
Sík Sándor Könyvesbolt (Oskola u. 27.)

**Folyóiratunk megrendelhető
a szerkesztőség címén:**

9002 Győr, Pf. 45.

E-mail:

szerkesztoseg@muhelyfolyoiratgyor.t-online.hu

M Ű H E L Y KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonta
2006. XXIX. évfolyam, 3. szám

Főszerkesztő: VILLÁNYI LÁSZLÓ
Szerkesztők: HORVÁTH JÓZSEF,
MÁRTONFFY MARCELL, SZAKÁL GYULA
Arculat: KURCSIS LÁSZLÓ
Szerkesztőségi titkár: SZIKONYA GABRIELLA

T Á M O G A T Ó K :

nka
Nemzeti Kulturális Alapprogram

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram

Győr-Moson-Sopron Megye Önkormányzata

Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata

Széchenyi István Egyetem, Győr

Pannon-Víz Rt. Győr

Index: 25975 HU ISSN 0138–922 X. A szerkesztőség címe: 9022 Győr, Rákóczi u. 1. Levélcím: 9002 Győr, Pf. 45. Tel./fax: (96) 326–845. E-mail: szerkesztoseg@muhelyfolyoiratgyor.t-online.hu. Honlap: www.gymuhely.fv.hu. Kiadja: a Műhely Folyóiratkiadó Közhasznú Társaság. A kiadásért felel: Villányi László ügyvezető. Budapesten és vidéken terjeszti a Magyar Lapterjesztő Rt. és a Könyvtárellátó Kht. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Előfizethető a hírlapkézbesítőknél, valamint a Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságnál (Budapest VIII., Csokonai u. 6., levélcím: LHI, 1846 Budapest, Pf. 863.). A befizetéseknel kérjük minden esetben feltüntetni: Műhely c. folyóirat.

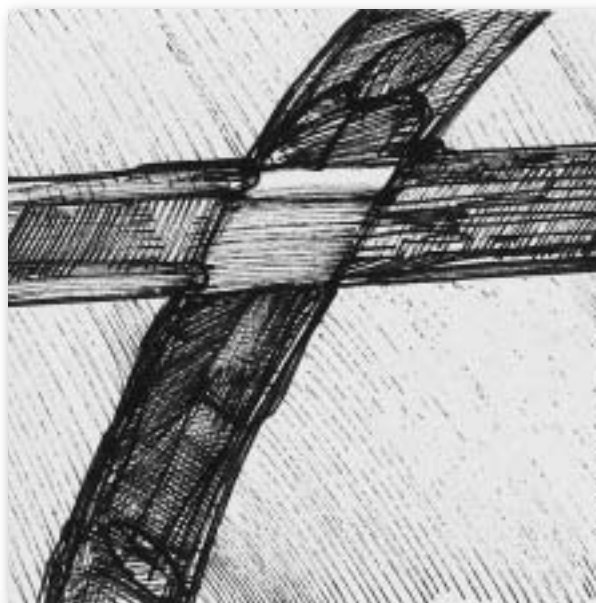
Előfizetési díj 2006. évre: 2500,- Ft

Szerkesztés: Szikonya Gabriella • Tördelés: VISIONEXT Vizuális Stúdió, Győr

Nyomás, kötés: PALATIA Nyomda és Kiadó Kft. Győr • Felelős nyomdavezető: Radek József ügyvezető igazgató

MŰHELY

KULTURÁLIS

500,- Ft

FOLYÓIRAT

9 770138 922000 3